

# JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA  
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

**1**

ROČNÍK XXIV, 1973

Venované  
VII. medzinárodnému zjazdu slavistov  
Varšava 1973

## OBSAH

Vincent Blanár: Mechanizmus zmenenija značenija leksičeskoj jedinicy . . . . .	3
Šimon Ondruš: Lingvistický príspevok k dejinám slovenskej architektúry ( <i>sěnu – synů; věža; korm- &gt; chorm- /krom-/ kremj-; kotja</i> ) . . . . .	18
Rudolf Krajčovič: Dva byzantinoslavizmy v starej slovenskej toponymii . . . . .	27
Katarína Habovštiaková: K otázke významu lexikálnej jednotky . . . . .	34
Jozef Mistrík: K procesu internacionalizácie slovenčiny . . . . .	40
Ján Sabol: K morfonologickej interpretácii slovesných relačných morféme . . . . .	45
Zora Lišková: Distribúcia slovných druhov a zrozumiteľnosť novinárskeho prejavu . . . . .	50
Ferdinand Buffa: O slovtvornej diferenciacii v slovenských nárečiach . . . . .	69
Adriana Ferencíková: Slovenská časová spojka <i>než, lež</i> v slovanskom kontexte . . . . .	63
Anton Habovštiak: Názvy zemiakov v slovanských jazykoch . . . . .	71

### Diskusie

Ladislav Dyonč: Fonéma <i>dž</i> v spisovnej slovenčine . . . . .	77
---	----

### Rozhľady

Jozef Ružička – Eva Ružičková – Ján Horecký: XI. medzinárodný kongres jazykovedcov . . . . .	83
--	----

### Správy a posudky

Solncev, V. M.: Jazyk kak sistemo-strukturnoje obrazovanie. J. Horecký . . . . .	92
Beloded, I. K.: Leninskaja teorija nacionalno-jazykovogo stroitelstva v socialističeskom obščestve. J. Ružička . . . . .	94
Brozovič, D.: Standardni jazyk. I. Kotulič . . . . .	95
Bauer, J. – Grepl, M.: Skladba spisovné češtiny. J. Ružička . . . . .	98
Mlavec, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. G. Horák . . . . .	100
Furdík, J.: Zo slovtvorného vývoja slovenčiny. K. Buzássyová . . . . .	103
Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. V. Uhlár . . . . .	105
Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. J. Doruľa . . . . .	107
Schuster-Šewc, H.: Historisch-etymologisches Wörterbuch der Ober- und Niedersorbischen Sprache. Š. Ondruš . . . . .	110
Nilsson, B.: Old Russian Derived Nominals in <i>-nie, -tie</i> . K. Buzássyová . . . . .	111
Mučník, I. P.: Grammaticeskije kategorii glagola i imeni v sovremennom russkom literaturnom jazyke. I. Kothaj . . . . .	114
Budagov, R. A.: Jazyk, istorija i sovremennost. S. Ondrejovič . . . . .	116
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. K. Habovštiaková . . . . .	118
Z polskich studiów slawistycznych. M. Pančíková . . . . .	119

## СОДЕРЖАНИЕ

Винцент Бланар: Механизм изменения лексической единицы . . . . .	3
Шимон Ондруш: Лингвистические наблюдения над историей славянской архитектуры . . . . .	18
Рудольф Крайчович: Два византинославизмы в старой словацкой топонимии . . . . .	27
Катарина Хабовштиакова: К проблеме значения лексической единицы . . . . .	34
Йозеф Мистрик: Об интернационализации словацкого литературного языка . . . . .	40
Ян Сабол: Проблема морфологической интерпретации реляционных морфем глагола . . . . .	45
Зора Лишкова: Дистрибуция частей речи и новизность журналистических текстов . . . . .	50
Фердинанд Буффа: К проблеме словообразовательной дифференциации в словацких говорах . . . . .	60

# JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

ROČNÍK XXIV, 1973

Venované

VII. medzinárodnému zjazdu slavistov

Varšava 1973

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

# THE LINGUISTIC JOURNAL

of the Eudovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume XXIV, 1973

Published semianually in 104 pp. by the Publishing House  
of the Slovak Academy of Sciences

Address of the Editorial Board:

884 16 Bratislava, Nálepškova 26, Czechoslovakia

Subscriptions are obtainable from ARTIA, Praha 1, Ve Smečkách 30, P. O.  
Box 790.

## ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук  
Том XXIV, 1973

Издается два раза в год на 104 стр.

Издательство Словацкой академии наук

Адрес редакции: 884 16 Bratislava, Nálepškova 26, Чехословакия

Подписки принимает ARTIA, Praha 1, Ve Smečkách 30. P. O. Box 790.

Redakčná rada:

J. Bosák (výkonný redaktor), J. Horecký (hlavný redaktor), I. Kotulič,  
Á. Král, V. Krupa, F. Miko, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička,  
E. Sekaninová, V. Schwanzer, J. Štolc.

МЕХАНИЗМ ИЗМЕНЕНИЯ ЗНАЧЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ  
ЕДИНИЦЫ

ВИНЦЕНТ БЛАНАР

1. Значение лексической единицы мы понимаем как анализируемое целое, слагающееся из комплекса (элементарных) семантических признаков (качеств). В научной литературе отлчается также, что комплекс составных частей значения имеет различный характер и иерархию.<sup>1</sup> Семантическая теория однако разрабатывается с различных аспектов, а поэтому даже основные понятия, как например, семантические признаки и их классификация не определяются одинаково. Структура значения слова устанавливается на основе так называемого прямого внутреннего анализа значения или комплексно исследуется, каким образом различия в значении выражаются различиями формы (Filipcs, 1968, стр. 267, 270). Реконструируемая таким способом форма значения как единство его составных частей на уровне метаязыка указывает на связь семантической и синтаксической структур языка. Интенционные отношения лексической единицы, и вообще лексическая сочетаемость оказываются тесно связанными с семантическими характеристиками слова. Поэтому общим моментом различных подходов к семантическому анализу слова служит то, что в круг исследования лексического значения зачлняются и селекционные ограничения соответствующих лексических единиц.

1.1. Остановимся прежде всего на иерархии семантических признаков слова *lavica* (SSJ, 2-ой т.) в словацком литературном языке.

Слово *lavica* как лексическую единицу из категории конкретных исчисляемых неодушевленных апеллятивов характеризуют следующие семантические признаки: [— абстрактность], [+ исчисляемость], [— одушевленность], [— проприальность], [— коллективность], [— группиро-

<sup>1</sup> См. напр. АПРЕСЯН (1969, стр. 12); Kleine Enzyklopädie. Die deutsche Sprache. 1. (1969, стр. 562—567); KATZ—FODOR (1963). Атомическими понятиями, на которые можно разложить значение лексической единицы, считают семантические показатели и различительные признаки. После критики Вайнрайха Кац говорит уже о структурных понятиях семантических показателей. Различение семантических показателей и различительных признаков, предложенное Кацом, отверг и BIERWISCH (1969). Основные некомплексные элементы Бирвини называют семантическими качествами. Эти основные элементы на основе определенных всеобщих принципов могут образовывать комплексные структуры.

ванность], [— множественность], [— личность]. Кроме того, надо добавить дополняющее правило: при признаке [— одушевленность] подразумевается [— личность].<sup>2</sup> Следующий семантический признак [+ предмет для сидения] зачленяет это слово в группу предметов мебельного промышленного производства для сидения; в группе предметов, служащих для сидения, имеются еще более близкие специфицирующие семы [+ на ножках], [+ для несколько лиц], [+/- спинка].<sup>3</sup> Эта вторая часть семантических признаков составляет семему<sup>4</sup> (S), которая в *Словаре словацкого языка* отмечена как первое основное значение слова (S<sub>1</sub>). Разные виды лавок (*školská lavica, lavica obžalovaných* и др.) отличаются еще дальнейшими специфицирующими семами, напр., *školská lavica* [+ возможность писать и отложить учебные пособия]. Вторая семема „узкий мостик, как правило в виде грубой доски, проложенной через ручей“ (S<sub>2</sub>) отличается от первой (S<sub>1</sub>) семантическим признаком [+ предмет, позволяющий перейти через препятствие, напр. через ручей, канаву и т. д.]. Из остальных специфицирующих сем связь с L/S<sub>1</sub> поддерживается внешним сходством обозначаемых предметов (предмет, похожий на лавку, и факультативность спинки и перил). При этом интересно, что L/S<sub>2</sub> своими семантическими признаками более выразительно отличается от L/S<sub>1</sub>, чем, напр. слово *stolička*, которое относится к тому же самому лексикально-семантическому полю, что и *lavica* (S<sub>1</sub>). По сравнению со словами *lavica* (S<sub>1</sub>) лексему *stolička* характеризуют семантические признаки [+ для одного человека], [+ спинка]. Поэтому неудивительно, что сравнительно отличающаяся по своему строению семема слова *lavica* (S<sub>2</sub>) в других языках обыкновенно выражается отдельной лексемой, напр. нем. Bank—Steg, венг. pad—palló, gyaloghíd, лат. scamnum, sedile—ponticulus и т. д. Обе семемы отличаются друг от друга также синтагматическими и парадигматическими отношениями. Ср. сочетания с (S<sub>1</sub>): *školská, kamenná, somárska lavica, lavica obžalovaných, hanby; sedieť v lavici, hrať sa pod lavicou*; предпочтение отдается форме без уменьшительного значения; сочетания с (S<sub>2</sub>) — *visutá lavica, prejsť cez lavicu*, фразеологическое сочетание *dakoho previesť cez lavicu (lavičku)* „обмануть“, синоним (*úzky*) *mostík*; неуменьшительная/уменьшительная форма (SSJ, 2-ой т.). Интересными представляются сходство и различия семантических категорий аргумен-

<sup>2</sup> Речь идет о так называемых генерализующих семмах, которые составляют классему: см. об этом ROTTIER (1964). Ср. и DUŠŇÁČEK (1969); SPIESS (1968, стр. 184). Эти семмы можно приравнять к субкатегоризации морфологических черт имен существительных в генеративных описаниях. Мы опираемся здесь на исследования MIKO (1970, стр. 199).

<sup>3</sup> [+/-] обозначает, что признак реализуется потенциально.

<sup>4</sup> Комплекс одинаковых сем в лексемах одного поля называется архисемемой (см. ROTTIER, 1964). Такая классификация семантических признаков не является, правда, единственной.

тов в конструкциях, в которых *lavica S<sub>1</sub>* и *lavica S<sub>2</sub>* выступают в позиции обстоятельства места. Ср. следующие типичные предикативные сочетания *L/S<sub>1</sub>*: *sedieť v lavici, posadiť niekoho do lavice* и *L/S<sub>2</sub>*: *prechádzať cez lavicu, viesť niekoho, niečo cez lavicu*. При *S<sub>1</sub>* и *S<sub>2</sub>* сказуемое может быть выражено интранзитивным или транзитивным глаголом, в результате чего возникает двухаргументное или трехаргументное предикатное выражение. Позиция субъекта при обеих семемах может быть занята семантическим классом одушевленных существительных в большинстве случаев обозначающих только человеческие существа. Семантический признак 'животное' наиболее характерен для *S<sub>2</sub>* (напр. *pes, mačka, kôň* и др.). В позиции объекта *S<sub>1</sub>* занимает класс одушевленных имен существительных. *S<sub>2</sub>* одушевленных/неодушевленных. Относительно семантических признаков более общего характера, которые реализуются в этих синтаксических позициях, надо отметить, что это всегда будут физические предметы.

Определенная структура сем в данной отрезок времени не является исторически неизменяемой, а представляет собой, в принципе, результат языкового развития. Сдвиги и изменения семантических признаков в процессе исторического развития составляют ядро проблематики изменения значения.

1.2. Приведенный пример показал, что степень применения семантического признака может быть различной. При попытках формализовать семантические отношения обычно исходят из инвариантного значения слова. Однако тем самым создается весьма статический образ, который в некоторой степени искажает действительность. Лексическое значение имеет в своем составе вариабельные и потенциальные элементы,<sup>5</sup> в которых как раз проявляются почти неисчерпаемые назывные возможности слова. Как известно, под влиянием импульсов языковой и внеязыковой действительности<sup>6</sup> развитие лексики происходит также и путем изменения составных частей значения. Например, индивидуальный эллипс, актуальная метафора или метонимия и т. п. представляют собой первые шаги в постоянно протекающем процессе семантических инноваций. В определенных условиях лишь некоторые из этих изменений находят более широкое общественное применение. Индивидуальное явление таким образом постепенно переходит в коллективное. Даже при вскрытии некоторых всеобщих закономерностей, не следует забывать о контекстуаль-

<sup>5</sup> Ср. HORÁLEK (1967, стр. 82). Поэтому различаются системные семы, которые являются общими для каждой реализации, и контекстуальные семы, которые проявляются только в определенных контекстных употреблениях. Инвариантные семемы представляют собой более высокую степень абстракции (гиперсемемы), варианты — нижнюю степень (FILIPEC, 1971, стр. 218).

<sup>6</sup> Эти факторы характеризуются как психические, исторические, культурные, экономические (см. напр. DUŠAŇEK, 1968)

ном элементе языковых отношений. Иначе нам не удалось бы объяснить тот факт, что не все специфицирующие семы реализуются в одинаковой степени. Относительное применение некоторых семантических признаков, следовательно, будет „затемнять“ систему семантических отношений, однако как раз благодаря этому мы приблизимся к образу, который наиболее точно отражает лексикально-семантическую систему языка.

1.2. 1. Путем внутриязыковой конфронтации значения лексической единицы данного языка с наиболее близкими по значению единицами в других, родственных и неродственных языках можно установить, что одни семантические признаки вычлняются легко, так как они имеют свое формальное выражение, другие же можно выделить только путем логического анализа и на основе сравнения с другими языками. Например, в словацком литературном языке лексемой *rodina*<sup>7</sup> выражается не только семема „группа людей, связанных кровно родственными отношениями, семья в более узком смысле слова“, ( $S_1$ ), состоящая из признаков [+ основная общественная ячейка], [+ прямые родственники: родители и дети], но также и семема „люди, связанные более широкими родственными отношениями“ ( $S_2$ ) со смысловым содержанием [— основная общественная ячейка], [+ родители и дети] и [+ родство, приобретенное в результате брака]. Семема  $S_2$  в словацком языке может выражаться и самостоятельной лексемой *príbuzenstvo*, как напр., и в нем. *Sippe* (ср. *Familie—Sippe*; Duden, 1963, стр. 155, 646), в чеш. литературном языке — самостоятельной лексемой *príbuzenstvo* (ср. однако в литературном языке: слов. *blízka—vzdálená rodina*, чеш. *blízke—vzdálené príbuzenstvo*).<sup>8</sup> Первая семема  $S_1$  представляет собой инвариант значения. Более широкий круг явлений включает в себя и значение глагола *ist* в словацком языке. В словацком языке не различается (отдельным лексическим выражением) движение [+ на собственных ногах и посредством транспорта], а в чешском языке *jet* в противоположность *jít* связано с [+ посредством транспорта], подобно тому, как в немецком различается *fahren* и *gehen*, с дальнейшей дифференциацией *fahren* и *reiten* [+ на коне]. В общем представляется перспективным выделение семантических признаков с учетом их отдельного выражения.<sup>9</sup> Правда, особенно при исследовании истори-

<sup>7</sup> Здесь мы не останавливаемся на структуре класемы; ср. *Slovník slovenského jazyka*, 3-ий т., стр. 751—752.

<sup>8</sup> GAŠPARÍKOVÁ—KAMIŠ (1967, стр. 517). В словаре *Slovník spisovného jazyka českého*, 3-ий т., стр. 66 третье значение слова *rodina, príbuzenstvo* определяется как слегка устаревшее и диалектное.

<sup>9</sup> Это обосновал Н. И. Толстой (1963, стр. 37; 1968, стр. 361—363). Толстой считает отдельным дифференциальным признаком такое качество, присутствие или отсутствие которого в данном лексикально-семантическом поле различается самостоятельной лексемой. Так, отдельной лексемой, напр., выражается семема со структурой  $+A +B +C$  и отдельной лексемой семема со структурой  $+A +B -C$ .



ческого материала часто приходится сталкиваться со случаями, что в более старший период две семемы выражались одинаковой лексемой и не было синонима, напр., для этой второй семемы. Такие явления часто обнаруживались в терминологии. В процессе развития более глубокого познания постепенно дифференцируются новые виды и типы предметов, до которых в более старшие периоды не были выработаны отдельные понятия. В последующий период для новых понятий были созданы или заимствованы новые обозначения. При реконструкции семантической структуры таких слов в старший период на основе (всегда) неполного исторического материала встает вопрос, каким образом древние носители языка обрабатывали в своем сознании действительность своего времени и как это отражение они выражали языковыми средствами (Michálek, 1971, стр. 312). Таким путем мы подходим к реконструкции исторического понятия. При вычленении семантических признаков лексической единицы надо исследовать — насколько это позволяет исторический материал — целый комплекс микроструктурных отношений, в которые вступала лексическая единица в составе лексики данного периода.

Приведем хотя бы один пример. Словом *sedliak*<sup>10</sup> в словацком языке периода феодализма обозначался 1. „представитель высшей прослойки барщинного населения, владеющий всей барщинной усадьбой или ее частью“; 2. „член любой прослойки крепостного населения в период феодализма, барщинник, неблагородный“. Первая семема ( $S_1$ ) отличалась от второй ( $S_2$ ) признаками: [+ отношение зависимости от помещика], [+ собственное хозяйство], при второй семеме признак [+ собственное хозяйство] не был релевантным, а признак [+ зависимость по отношению к помещику] реализовывался в положительной форме. Можно ли в данном случае говорить об отдельных значениях? Лексикализованные сочетания *celý sedliak*, *polovičný sedliak*, *pol sedliak* („владелец целой усадьбы или ее половины“) были связаны только с  $S_1$ ; в контекстах *povinnosť vykonávať robotu (prácu)*, *za statok dať na frajmek sedliakov* — слово *sedliak* может стоять только в этом значении, т. е.  $S_1$ ; слово *sedliak* находилось в отношении частичной синонимии со словом *poddaný* и в отношении антонимии со словом *slobodník*. Комплекс дифференциальных признаков в обоих данных случаях создает отдельные семемы  $S_1$  и  $S_2$  в связи с различающимися синтагматическими и парадигматическими отношениями.

1.2. 2. Классификация семантических признаков слова проводится

<sup>10</sup> Приведенные примеры из истории словацкой лексики взяты из рукописи „Проекта Словацкого исторического словаря“ (до редакционной обработки). Статью *sedliak* обработала J. Skladaná; *priateľ*, *záplata* К. Hrabovštiaková; *tovariš* I. Kotulič. Там же представлен и исторический иллюстративный материал.

в зависимости от а) их взаимоотношений и б) степени использования.

а) Две семемы отличаются при общем ядре (семантической доминанте)<sup>11</sup> присутствием или отсутствием семантического признака, семы [+s] : [-s], напр. *bank : haviar*, [- специализация] : [+ специализация]. При отношении антонимии не отрицается тоже самая характеристика, а имеется ввиду выделение отдельной характеристики [s] : [non-s], напр. *otec : matka* [мужчина] : [не-мужчина, т. е. женщина]; антонимическими отношениями связаны группы элементов объединенные в н-ки, напр., названия цветов.<sup>12</sup> А. Греймас (1966, стр. 24) различает еще нейтральный и комплексный признак. Нейтральный признак это [ни s, ни non-s], напр. *prostredný* в отношении к *velký* [s] и *malý* [non-s]. Комплексный признак содержит [и s и non-s], напр., *ty* в отношении к *ja* [s].

Лексические элементы словаря вступают в различные отношения в зависимости от того, каков их общий комплекс сем и какими семами они отличаются друг от друга. Исходя из этого, можно определить такие понятия, как синоним, антоним, лексикально-семантическое поле и т. п. При организации лексики важными являются также отношения между общим и его частями, между классом и его элементами.

б) Лучше всего проследить за различной степенью применения семантического признака возможно в синхроническом аспекте, но не меньшую важность это представляет и для истории лексикально-семантической системы. Н. И. Толстой<sup>13</sup> решает этот вопрос на основе изучения диалектной лексики. Он различает следующие случаи: наличие и отсутствие признака, индифферентность признака, частичное изменение признака, признак перестал быть релевантным, признак полурелевантен. Из этого вытекает, что при анализе семантических явлений нужно учитывать не только различные взаимоотношения семантических признаков, но и неодинаковую степень их реализации. Эта динамика составных частей значения связана с коммуникативной стороной языка. Что же касается диахронического аспекта, уже сейчас можно констатировать, что в процессе исторического развития меняются степень применения и качество семантических дифференциальных признаков,<sup>14</sup> а тем самым и взаимосвязь элементов лексикально-семантического поля.

2. Далее внимание будет сосредоточено на механизме семантических

<sup>11</sup> DUCHÁČEK (1969). Н. И. ТОЛСТОЙ (1963, 1968) говорит об основной, опорной семе и о сопровождающих семмах.

<sup>12</sup> BIERWISCH (1969) ясно указал на различие между отношением антонимии и отрицания (присутствие: отсутствие определенного качества).

<sup>13</sup> ТОЛСТОЙ (1969) исследовал архаичную лексику переходных белорусско-украинских диалектов в Полесье из области географической терминологии.

<sup>14</sup> В процессе освоения иностранных и заимствованных слов также меняется степень реализации отдельных лексических отношений; см. BLANÁR (1968, стр.155 и след.).

изменений, которые не сопровождаются морфематическими изменениями, но затрагивают только семантические отношения лексикально-семантических категорий. Теоретические исходные положения по этому вопросу изложены в нашей статье *О внутренне обусловленных семантических изменениях* (Бланар, 1974). Мы не будем со всей подробностью анализировать причины семантических изменений, так как до настоящего времени им уделялось в литературе достаточно внимания. Ограничимся лишь констатацией, что в процессе развития лексики внешние факторы (напр., изменение названной реалии, ее оценка, вообще, изменение обозначения какого-либо явления) и внутренние (напр., изменение признаков и взаимоперегруппировка отношений отдельных членов лексикально-семантического поля) воздействуют на лексическую единицу не прямо, а через сеть микроструктурных отношений, в которые она вступает в составе лексики. Попытаемся объяснить самый процесс изменения значения и проследить за последствиями зачленения лексической единицы.

## 2.1. Апельлятивизация имени собственного: *Curie* — *curie*

Апельлятивизация собственного имени иноязычного происхождения (Ivanová-Šalingová, 1971), представляет собой и в настоящее время обычный лексикально-семантический процесс. В данной связи он занимает в определенном смысле периферийное положение, так как отправной точкой семантического изменения является собственное имя, элемент системы личных имен, который имеет в ней особую десигнативную значимость, хотя он и далее функционирует как языковое обозначение.

Личное имя (изобретателя) превратилось в профессиональный термин, содержанием которого является физическое понятие (единица степени радиоактивного излучения). Отчетливо изменились семантические признаки из округа класемы: [— абстрактность], [+ исчисляемость], [+ одушевленность], [+ проприальность], [— коллективность], [— группированность], [— множественность], [+ личность] → [+ абстрактность], [— исчисляемость], [— одушевленность], [— проприальность], [— коллективность], [— группированность], [— множественность], [— личность]. Будучи фамилией, имя существительное *Curie* склонялось по образцу склонения иноязычных имен существительных, оканчивающихся на переднюю фонему (*Škultéty, -ho, -mu*). Как апеллятив, оно стало несклоняемым, потому что его окончание неизвестно неодушевленным апеллятивам мужского рода. Апельлятивизация устранила ограничения, относящиеся к функции именного сказуемого. Как физический термин, слово оказалось в совершенно иных контекстах, а потому существенным образом изменились индивидуальные переменные этой лексической единицы. Изменение че-

четырёх семантических признаков из комплекса классемы обозначают изменение основной лексической значимости.

На основе данного лексикально-семантического процесса происходит постоянное расширение словацкой лексики. Иногда при этом изменяется и формальная сторона имени (напр. *May — mayovka*).

2.2. В период формирования литературных выразительных средств значение „изменить (форму слова X)“ [изменить → X', Y или каузировать X → X', Y] выражалось также контекстуальным изменением лексики *položiť čo do (iného) tvaru*.

Отмеченный сдвиг значения известен из литературного словацкого языка матичных лет.<sup>15</sup> Сначала проанализируем семантические признаки предикативного выражения (Апресян, 1967, стр. 52 и след.), *položiť čo koho kam*. Будем исходить из ядерной конструкции, которая имеет трехаргументную валентность (1), (2).

- (1) *Janko položil klobúk do skrine.*
- (2) *Lekári položili chorého do postele.*

Структура значения глагола *položiť* состоит из сем [ + изменение положения тела с места А на место В ], [ + способ изменения : несение ]. К семантическим признакам принадлежит не только объект, но и несогласованное семантическое дополнение глагола движения (новое место). Субъект, объект и обстоятельство места в данном случае составляют обязательные позиции.

Позиция субъекта может быть занята только ограниченными семантическими классами: а) лицо, б) животное. Позицию объекта могут занимать более разнообразные семантические классы: а) лицо, б) животное, в) конкретный предмет (исчисляемый), г) материал (неисчисляемый конкретный предмет). Обстоятельство места может быть выражено словом из класса исчисляемых и неисчисляемых конкретных предметов.

Эти семы составляют инвариантное значение глагола *položiť*. Варианты значения связаны с двухаргументными предикативными выражениями. Ср. высказывания (3), (4), (5):

- (3) *Položila okuliare na dlhý nos (Timrava).<sup>16</sup>*
- (4) *Položila okuliare.*
- (5) *Robotníci položili kolajnice.*

В примере (4) выступает семема „отложить, перестать держать“. Се-

<sup>15</sup> Имеется в виду контекстуальное значение. См. напр.: ... *položte do množného čísla podstatné mená* (MRÁZ, F.: Slovenská mluvnica. Viedeň 1864, стр. 171).

<sup>16</sup> Slovník slovenského jazyka, 3-nii t., стр. 232—233; PALA (1972).

мангическое дополнение глагола движения обстоятельством здесь не реализуется. Первая и вторая семема отличаются друг от друга наличием и отсутствием семы [+ новое место]. Общие семы [+ изменение места положения тела с места *A* на место *B*], [+ способ изменения : несение] — результат взаимопроникновения элементов полисемичной лексикальной единицы (Filipcs, 1971, стр. 220). Эти общие семы повторяются в составе следующего вариативного значения, на которые указывает высказывание (5) „проложить, поместить“. Отличительным признаком является здесь [+ специальный способ укладки, монтажа]. Эксплицитное выражение обстоятельства места в данном случае имеет характер свободной переменной, а не является семантически обязательным (6).

(6) *Robotníci položili kolajnice na novej trati.*

Операция соединительности ядерной конструкции указывает на то, что семема не изменилась. Ср. и (7).

(7) *Robotníci položili kolajnice a výhybky na novej trati.*

Теперь обратимся к семеме, которая выступает в ядерной конструкции *položit (čo) do iného tvaru*. Будем исходить из высказывания

(8) *Položte (gramatický tvar) do množného čísla.*

Если считать предикативное выражение с инвариантным (конкретным) значением за исходное, сдвиг в содержании этого глагола к более узкому, абстрактному значению можно охарактеризовать приблизительно так:

I. Нейтрализация вида движения (фактив от глаголов, обозначающих положение в покое, лежание); глагол приобретает значение полусвязки и в предикативном выражении может заменяться глаголами *postavil, dat do (iného tvaru)*.

II. Смысловая нагрузка перенеслась на вторую часть соединения: однако изменилось не положение свободной переменной (которая сузилась на грамматическую форму), а изменилась сущность. форма этой переменной, (т. е. определенной грамматической формы). Предикативное выражение в целом, таким образом, получило новое, более узкое абстрактное значение, которое нашло применение в специальном языковедческом стиле своей эпохи.

Отмеченное изменение содержания можно понимать как изменение формальных показателей. При этом надо подчеркнуть, что изменились основные семантические признаки данного глагола. Здесь мы имеем дело уже не с признаками [+ изменение положения тела с места *A* на место *B*], [+ способ изменения: несение], а с признаками [+ изменение грамматической формы *A* в форму *B*], способом изменения при этом является [+ обмен грамматической формы]. В предикативном выражении обстоятельство перешло на объект, а обязательный объект изменился на факультативный. Позиция субъекта может быть занята исключительно

семантическим классом лиц, позиция объекта — семантическим классом терминов из области грамматических форм.

Семантические признаки специализированной семемы „изменить (что) на что“ по сравнению с признаками инвариантной семемы глагола *položit* можно рассматривать как новые. Результат этой транссемантизации<sup>17</sup> проявился в том, что глагол *položit do (iného tvaru)* со своим абстрактным значением вычленился из лексикально-семантического поля // *движение и положение покоя* // и зачленился в поле // *изменяться, менять что* //. **Вариабильный** член синонимического ряда *položit do (tvaru)* „*rozmenil A na B — dal A do B — postavil A do B*“ после стабилизации языковедческой терминологии попал на периферию словацкой литературной лексики.

### 2.3. Упрощение структуры значения (*priatel* L/S<sub>1</sub>, S<sub>2</sub>, S<sub>3</sub> → S<sub>3</sub>)

В культурном словацком языке добернолаковского периода слово *priateľ* имело более богатую систему значения. К классу конкретных печатяемых личных **апеллятивов** эта лексическая единица принадлежала благодаря своим генерализующим семам: [— абстрактность], [+ **исчисляемость**], [+ **одушевленность**], [— **проприальность**], [— **коллективность**], [— **группированность**], [— **множественность**], [+ **личность**]. При признаке [+ **личность**] подразумевается признак [+ **одушевленность**].

Отдельные семемы отличались следующими дифференциальными признаками:

(S<sub>1</sub>) = [— проявление расположения, склонности]  
[— **прямое и не прямое родственное отношение**];

(S<sub>2</sub>) = [— проявление расположения, склонности]  
[— **прямое и не прямое родственное отношение**]

[+ **принадлежность к той же (вышей) общественной прослойке, к тому же церковному или какому-либо иному обществу**];

(S<sub>3</sub>) = [+ проявление расположения, склонности]

[**X** **прямое и не прямое родственное отношение**]

[**X** **принадлежность к той же (вышей) общественной прослойке, к тому же церковному или какому-либо иному обществу**].

(S<sub>3</sub>) возникает в результате нейтрализации [**X**] специфицирующих сем [X **прямое и не прямое родственное отношение**] и [X **принадлежность к той же (вышей) общественной прослойке, к тому же церковному или какому-либо иному обществу**] и реализации только одного признака [+ проявление расположения и склонности], который был общим элементом

<sup>17</sup> Термин Н. Топстего (1963; 1968).

значения в полисемичной структуре этого слова. Для  $S_3$  были типичны сочетания *verný — falošný priateľ*.  $S_3$  вступало в синонимические отношения с *druh, kamarát* в частично-синонимические отношения с *tovariš* ( $S_1$ ) (*SSJ*, 4-ый т.).  $S_1$  употреблялось в сочетаниях *blízky, ďaleký, krvný, pokrvený, priateľ* и вступало в синонимические отношения с *príbuzný, pokrvený, rodina*.  $S_2$  используется в вежливом обращении, в таких сочетаниях, как: *prívetivý, láskavý, priaznivý, úprimný, poslušný priateľ; priatelia v Kristu Pánu milí* и др. Слово образовывало синонимические и частично-синонимические связи со словами *brat, pán brat, blízny, blížnik, spolubližny, spolubližnik*. Селекционные правила этой лексической единицы значительно изменились в результате утраты отмеченных специфицирующих сем. Тем самым из структуры значения слова исчезли семемы  $S_1$  и  $S_2$ ; в литературном языке жива только  $S_3$ :  $L/S_1, S_2, S_3 \rightarrow S_3$ . Упрощение семантической структуры слова *priateľ* затронуло лексические отношения в целой микроструктуре. Упростились ряды синонимических и частично-синонимических слов, архаизировались сочетания, характерные для  $S_1$  и  $S_2$ .

#### 2.4. Расширение значения за счет новой (близкой) семемы ( $záplata$ $L/S_1 \rightarrow S_1, S_2$ ).

Уже в добернолаковском словацком языке слово *záplata* „кусоч ткани, кожи для покрытия дыры“ (: *zaplátať*) находилось в отношении омонимии со словом *záplata* „заработок, заплата, мзда“ (: *zaplatiť*). Систему значения первой лексической единицы составляли семантические признаки [+ маленькая часть, маленький кусок, остаток], [+ на перекрытие, устранение дыры, пустого места]. О слове *záplata* можно говорить по отношению к материи, коже и т. п. Это значение потом перенеслось и на такие предметы, как земельный участок, поле (ср: *záplaty roľníck*; в бывшем комитате Липтов „сравнительно широкие короткие куски земли“). Расширение круга явлений, при которых можно говорить о заплате (*záplata*), объясняется метафорическим переносом значения, а также и семантической аналогией (импульсом был частичный синоним *flak*) (*SSJ*, 1-ой т.). Семантический признак [+ на перекрытие, устранение дыры, пустого места] переменился в признак [+ недостаточность для пропитания, недостаточная урожайность]. Ввиду того, что расширился семантический класс предметов, на которые распространялось сдвинутое значение, и изменилось применение семантического признака, можно говорить о возникновении самостоятельного отдельного значения семемы ( $S_2$ ):  $L/S_1 \rightarrow S_1, S_2$ . Если не меняются семантические признаки, а только расширяются семанти-

ческие классы переменных, происходит квантитативное увеличение содержания слова.

3.4. В усилии определить свое отношение к новым потребностям наименования говорящий смещает границы семантических классов сочетаемых слов. Новые контекстуальные соединения несут в себе зародыши семантических сдвигов. Содержательная сторона слова в определенной степени затронута уже тем, что, например, изменяются (расширяются, сужаются, специализируются) семантические классы обязательных и факультативных переменных некоторых предикативных выражений. Можно согласиться с мнением, что в различных соединениях слов реализуются комбинаторно обусловленные варианты того же основного значения.<sup>18</sup> Отсюда вытекают очень широкие возможности, которыми располагает говорящий, когда он хочет выразить различные явления действительности. Богатые примеры на поиски соответствующих выражений можно найти не только в художественной речи, но и в старший период, нашего литературного языка. В этом смысле характерными являются попытки создания терминологических выражений в период формирования литературного словацкого языка. В качестве примера может послужить один контекст из „Краткой словацкой грамматики“ (HATTALA, M.: Krátka mluvnica slovenská. Bratislava 1852): „V skloňovaní muzkích krom zakončenia i na životnosť a neživotnosť bytnosti treba ohľad mať a tak pre ne štyri vzory skloňovania vystaviť...“ (стр. 11).

В сочетании *vystaviť vzory skloňovania* можно видеть семантический параметр CAUS „каузировать что-нибудь“. В соединении с аргументом *budova* этот семантический параметр реализуется как *vystaviť*. Содержательный элемент „spôsobiť (aby niečo existovalo)“ = („способствовать тому, чтобы что-либо существовало“) М. Гаттала выразил лексемой *vystaviť* с учетом переменной: *vzor* — *paradigma*. В этом коренится возможность отмеченного сдвига от конкретного значения к абстрактному значению. Этим контекстуальным значением глагол *vystaviť* зачленился в новое семантическое поле, в котором в литературном языке постепенно закрепились лексемы *vytvoriť, ustáliť, určiť*.

Как видно из анализа, семантические изменения представляют протекающий собой процесс; однако сравнивать можно только начальный и конечный пункт этого процесса. Если исходить из предположения, что замена одной семемы другой или одного комплекса семем другими, является проявлением определенных языковых закономерностей (в нашем случае можно говорить о тенденции к понятийно более однозначному

<sup>18</sup> Это точка зрения русской семантической школы; см. напр. цит. работу Ю. Апресяна (1967).



выражению в словацком литературном языке) — тогда такие явления можно анализировать, по выражению Ельмслева (1971). „методом языковой системы“, который находит свое применение и в области лексической семантики. Механизм изменения значения заключается в том, что прежде всего изменились случаи применения некоторой семы или некоторых сем (мотивация в целях общения). В сущности, здесь речь идет об изменениях, которые Н. Голстой (1968, стр. 363) охарактеризовал как десемантизацию (утрату семы), семантизацию (использование новой семы) и трансемантизацию (замену одной семы другой) семантических признаков. Тем самым образуется новая структура семемы или возникает новый комплекс семем. Новая семема в течение дальнейшего развития может попасть на периферию или, наоборот, занять центральное положение, т. е. возникает импульс к определенному сдвигу в конфигурации семем. Установление семантических различий на основе формальных показателей, а также прямой внутренний анализ элементарных частиц значения лексической единицы в рамках всего лексикально-семантического поля позволяет определить, каким образом при этом изменились микроструктурные отношения данной единицы наименования.

В качестве примеров из ряда возможных мы выбрали довольно экстремные типы семантических изменений:

1. Аpellятивизация собственного имени представляет изменение основной лексической значимости: *Curie* → *curie*.

2. В результате контекстуального изменения значения: *položit čo, koho do čoho* → *položit čo do iného tvaru* „изменить (форму)“ одна семема полнсемичной лексической единицы попала в другое поле, но в литературном языке этот семантический сдвиг остался периферийным.

3. Упрощение семантической структуры: *priateľ*  $L/S_1, S_2, S_3$  —  $S_3$ .

4. Расширение значения за счет новой (близкой) семемы: *záplata*  $L/S_1$  →  $S_1, S_2$ .

Следовательно, семантические изменения можно классифицировать не только на основе внешних причин, но также и исходя из внутренних языковых критериев. Главным критерием следует считать факт изменения комплекса семантических признаков в рамках семемы, а тем самым и структуры сем данной лексической единицы.

3.2. Анализ семем по комплексу семантических признаков является методологической исходной точкой при сравнительном изучении. При этом подтверждается предположение, что в языках, которые развивались в подобных общественно-культурных условиях, комплекс семантических признаков (сем) будет одинаковым (Filipcs, 1971; Bierwisch, 1970, стр. 181). Родственные языки в определенной мере отличаются структурой признаков (больше сходства, чем различий) и прежде всего лексемным вы-

ражением отдельных семем. Лексическая система родственных языков часто обнаруживает различия и в тех случаях, когда значение лексических единиц, в сущности, перекрываются. Вернемся к слову *lavica*, которое мы анализировали в начале (1,1.). В отличие от словацкого языка, в русском языке самостоятельной лексемой выражается не только  $S_1$  (*лавка, скамейка*) и  $S_2$  (*мостик*), но особое название существует и для школьной лавки (*парта*). Правда, дело не только в различиях в лексическом выражении. С одной лексемой в родственных языках могут быть связаны различные семемы, а те снова могут включать в свой состав не совсем одинаковый комплекс семантических признаков (ср. приведенный пример *rodina* в словацком и чешском языках — 1,2. 1.). Если проследить за лексическим использованием слова в рамках всего микроструктурного зачленения, можно видеть, что чаще всего различия между родственными языками проявляются в том, что позиции субъекта, объекта и обстоятельства представлены более или менее различными семантическими классами. Поэтому оправданным считается усиление и в лексикографической разработке словаря уловить этот момент лексических отношений (см. напр., *Slovník polszczyzny XVI wieku*, 1966).

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV*  
*Bratislava, Nálepková 26*

#### Библиография

- АПРЕСЯН, Ю.: Экспериментальное исследование семантики русского глагола. 1-ое изд. Москва, Издательство Наука 1967. 251 стр.
- АПРЕСЯН, Ю.: Толкование лексических значений как проблема теоретической семантики. Известия АН СССР, серия литературы и языка, 28, 1969, № 1, стр. 11—32.
- BIERWISCH, M.: On Certain Problems of Semantic Representations. Foundations of Language, 5, 1969, s. 153—184.
- BIERWISCH, M.: Semantics. In: New Horizons in Linguistics. 2. ed. Red. J. Lyons. Penguin Books Ltd. 1971, s. 166—184.
- BLANÁR, V.: Die Einbürgerung entlehnter Wörter in graphischer Darstellung. In: Travaux linguistiques de Prague. 3. Red. F. Daneš a i. Praha, Academia 1968, s. 155—178.
- БЛАНАР, В.: О внутренне обусловленных семантических изменениях. Вопросы языкознания, 20, 1971, № 1, стр. 3—13.
- BLANÁR, V. — HAVOVŠŤIAKOVÁ, K. — KOTULIČ, I.: Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia. [Ukážkový zôžit.] Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973 (в печати).
- DROSDOWSKI, G. — GREBE, P.: Duden. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. 7. 1. Aufl. Mannheim—Zürich, Bibliographisches Institut — Dudenverlag 1963. 816 s.
- DUCHÁČEK, O.: Klasifikace významových změn a problém struktury lexika. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university. 17. Řada jazykovědná A 16. Red. A. Erhart. Brno, Universita J. E. Purkyně 1968, s. 7—15.
- DUCHÁČEK, O.: Strukturální metody v současné sémantice. Slovo a slovesnost, 30, 1969, s. 40—49.
- ФИЛРЕС, J.: К úkolům české lexikologie. Slovo a slovesnost, 29, 1968, s. 259—276.

FILIPEC, J.: Zur Polysemie und lexikalisch-semantischen Sprachkonfrontation. In: *Travaux linguistiques de Prague*. 4. Red. I. Pěldauf a i. Praha, Academia 1971, s. 217—228.

GAŠPARÍKOVÁ, Ž.—KAMIŠ, A.: Slovensko-český slovník. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967. 812 s.

GREIMAS, A. J.: Sémantique structurale. Recherche de méthode. 1. éd. Paris, Librairie Larousse 1966. 256 s.

HAVRÁNEK, B. a kol.: Slovník spisovného jazyka českého. 3. Red. J. Belic. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968. 1079 s.

HJELMSLEV, L.: Jazyk. [Z dánštiny přeložil a pro české čtenáře upravil Miloš Dokulil.] 1. vyd. Praha, Academia 1971, 145 s.

HORÁLEK, K.: Filosofie jazyka. Praha, Universita Karlova 1967. 158 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Apelatizácia vlastných mien ako lexikálnosémantický proces. In: Materiály zo IV. slovenskej onomastickej konferencie v Bratislave (в печаті).

KATZ, J.—FODOR, J.: The Structure of a Semantic Theory. *Language*, 39, 1963, s. 170—210.

Kleine Enzyklopädie. Die deutsche Sprache 1. 1. Aufl. Herausgegeben von E. Agricola, W. Fleischer und H. Protze unter Mitwirkung von W. Ebert. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1969, s. 562—567.

MICHÁLEK, E.: Pojmová diferenciace — ústřední problém terminologie vidéné historicky. *Slovo a slovesnost*, 32, 1971, s. 312—317.

MIKO, F.: Generovanie príslovkového určenia v slovenčine. In: *Jazykovedné štúdie. II. Jónov zborník*. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 185—202.

PALA, K.: Některé vztahy mezi významem a syntaktickými vlastnostmi českých sloves pohybu. *Jazykovedný časopis*, 23, 1972, s. 169—176.

POTTIER, B.: Vers une sémantique moderne. *Travaux de linguistique et des littératures romanes*, 2, 1964, s. 107—137.

Słownik polszczyzny XVI wieku. 1. Red. S. Bak a i. 1. vyd. Warszawa—Kraków, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1966. 305 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

SPIESS, G.: Tatsächliche und vermeintliche Leerstellen beim Vergleich der Lexik natürlicher Sprachen. In: *Slawistische Studien zum VI. internationalen Slawistenkongress in Prag 1968*. Herausgegeben von E. Koschmieder und M. Braun. München, Verlag Rudolf Trofenik 1968, s. 183—193.

ТОЛСТОЙ, Н. И.: Из опытов типологического исследования славянского словарного состава. *Вопросы языкознания*, 12, 1963, № 1, стр. 29—45 (статья I); *Вопросы языкознания*, 15, 1966, № 5, стр. 16—36.

ТОЛСТОЙ, Н. И.: Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии. In: *Славянское языкознание. VI международный съезд славистов (Прага, август 1968, г.)*. Доклады советской делегации. Москва, Издательство Наука 1968, стр. 339—365.

ТОЛСТОЙ, Н. И.: Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. Москва, Издательство Наука 1969. 262 стр.

LINGVISTICKÝ PRÍSPEVOK K DEJINÁM  
SLOVANSKEJ ARCHITEKTÚRY

(*сѣнь—syno; věža; korm- > chorm- | krom- | kremj-; kotja*)

ŠIMON ONDRUŠ

Zo slovanskej archeológie a historickej etnografie je dobre známe, že predhistorickí, ale aj historickí Slovania bývali pôvodne v jamách pod zemou, v tzv. zemniciach. Nad týmito zemnicami si postupne začali stavať nad zemou architektonické konštrukcie, obyčajne z dreva (Niederle, 1953, s. 260 n.).

Podzemné byty Slovanov, zemnice, boli tmavé, bez prirodzeného denného slnečného svetla. Zemnice boli teda podzemnými tmavými jamami, temnicami. Ak v nich bolo svetlo, tak iba umelé, od ohniska, ktoré bolo mnohofunkčné: slúžilo príprave jedla, ohrievaniu i osvetleniu.

Neskoršie stavebné konštrukcie nad zemou na rozdiel od podzemných temnic sa vyznačovali prítomnosťou prirodzeného slnečného svetla. Nadzemné stavebné konštrukcie boli oproti podzemným temniciam nadzemnými svietnicami.

Ontologický fakt, že podzemné jamy starých Slovanov a iných národov starej Európy boli tmavými zemnicami, kým neskoršie stavebné konštrukcie nad zemou s prirodzeným svetlom boli svietnicami, sa doteraz pre etymologický výklad slovanských pomenovaní nadzemných obytných priestorov skoro vôbec nevyužil.

Okrem protikladu tmavé (podzemné jamy) — svetlé (nadzemné konštrukcie) je pre etymologický, resp. sémantický výklad slovanských pomenovaní obytných priestorov relevantný priestorový protiklad dole (podzemné obydlia) — hore (nadzemné obydlia). Tento priestorový protiklad hore — dole nám pomáha, ako uvidíme nižšie, pochopiť významový posun „nadzemný obytný priestor, sieň“ → „veža“.

1. *сѣнь—suno—syno*

V indoeurópcine existoval pomenovací základ *k'eu-* vo význame „svietiť, svetlý“: staroindické *śubhra-* „svetlý, žiarivý“, *śumbhati* „svieti“, *śočati* „svieti, horí, žiari“, arménske *šol* „svetlo, lúč“, grécke *kausis, kauma* „svetlo, oheň“ atď. (Pokorný, 1959, s. 594—597).

Ako ukazuje staroindická lexéma *śona* „svetlý, svetločervený“, indoeurópsky koreň *k'eu-*, resp. *k'euH-* „svetlý“ bol odvodený aj sufixom *-n-*: *k'euH-n-*.

V zmysle Benvenistovej teórie o hláskových variantoch odvodeného indo-  
európskeho koreňa (bližšie Ondruš, 1972 a, s. 257—263) mal odvodený zá-  
klad *k'euHn-* týchto päť základných variantov:

- |                    |                    |
|--------------------|--------------------|
| 1. <i>k'euH-n-</i> | 3. <i>k'ouH-n-</i> |
| 2. <i>k'weH-n-</i> | 4. <i>k'woH-n-</i> |
| 5. <i>k'uH-n-</i>  |                    |

Slovná zásoba slovanských jazykov ukazuje, že v praslovančine boli za-  
stúpené všetky uvedené varianty.

Prvý variant *k'euH-n-*, po satemovej zmene *seuH-n-*, po praslovanskej  
monoftongizácii a palatalizácii *šun-* žije ako vzácne rezíduum v ruskom  
nárečovom (oloneckom) slove *šunja*, *šuňa* vo význame „predsieň, veranda  
pred vchodom do domu“ (Vasmer, 1958, s. 437).

Druhý variant *k'weH-n-*, resp. v satemovej podobe *sweH-n-*, dáva po spora-  
dickej praslovanskej delabializácii *sw- > s-* (Ondruš, 1972 b, s. 334) pra-  
slovanské *sēn-*, v *i*-kmeňovej podobe *sěň*. Pôvodný význam tejto praslovan-  
skej lexémy bol podľa nášho výkladu „svetlý obytný priestor, svietnica“,  
t. j. „stavebná konštrukcia nad zemou, svietnica, sieň“. Bližšia sémantičná  
charakteristika slovanskej lexémy *sěň*, resp. jej predponových a prípono-  
vých derivátov *pri-sěň*, *pod-sěň*, *préd-sěň*, *sěňnica*, *sěňnik* atď. v jed-  
notlivých slovanských jazykoch, ako ju urobil V. Machek v zborníku na  
počesť J. Kuryłowicza a v zhustenej podobe v 2. vydaní svojho slovníka  
(Machek, 1968, s. 543), svedčí o tom, že slovanská lexéma *sěň* sa významovo  
značne kryje s významom ruského *šuňa*. Obyčajne ide o svetlú verandu pred  
vchodom do domu alebo o svetlý, vyššie (na stĺpoch) postavený obytný  
priestor.

Fakt, že stará (pra)slovanská *sěň* bola postavená viac či menej hore,  
nad zemou, často aj na stĺpoch, je dobrým ontologickým indikátorom pre  
pochopenie významového prechodu „sieň“ → „veža“. Staré slovanské siene,  
postavené ako drevené konštrukcie vyššie nad zemou, sa javili z hľadiska  
podzemných jám, z hľadiska zemie ako veže.

Významový posun „sieň“ → „veža“ nastal v treťom variante *k'ouH-n-*  
a v piatom variante *k'uH-n-*.

Tretí variant *k'ouH-n-*, v satemovej podobe *souH-n-*, po praslovanskej  
monoftongizácii *sun-* je zastúpený v staroruskom slove *sunъ* vo význame  
„veža“ (Vasmer, 1958, s. 45).

Piaty variant *k'uH-n-*, v satemovej podobe *suH-n-*, je zastúpený v pra-  
slovanskom *sūn-* > *syn-*, ktoré žije v staroslovienskom *synъ* purgos, turris,  
t. j. „veža“ (Miklosich, 1862—1865, s. 967).

Z našej analýzy jednoznačne vyplýva, že staroslovienske slovo *synъ* „veža“  
aj staroruské slovo *sunъ* „veža“ pokladáme za geneticky totožné s ruským

nárečovým *šuňa* „veranda“ aj celoslovanským slovom *sěň* „sieň“ s prvotným významom „svetlý obytný priestor nad zemou, sieň, hala“. Staroslovienске *synъ* „veža“ nie je teda ani starotureckého, ani starohornonemeckého pôvodu, ako sa doteraz vykladá (Vasmer, 1958, s. 57). Neprijímame ani Machkov výklad o indoeurópskom koreni *kei-* „bývať“ v slove *sěň* (Machek, 1958, s. 543).

Zostáva štvrtý variant *k'woH-n-*. Je v slovanskej lexike zastúpený aj tento variant? Podľa nášho názoru je, ale nie ako apelatívum, ale ako proprium, a to pomenovanie slovanskej rieky. Ako sme ukázali v štúdiu o pomenovaní *Váhu*, veľmi častou motiváciou pri pomenovaní slovanských riek bol protiklad svetlé — tmavé (Ondruš, 1972 a, s. 257). To nás oprávňuje vysloviť hypotézu, že uvedený štvrtý variant *k'woH-n-*, v satemovej podobe *swoH-n-*, po praslovanskej delabializácii *sw- > s-* *soHn-* žije v pomenovaní slovanskej rieky *San* zo staršieho praslovanského *swōn-* ako zákonitého reflexu *swoHn-*. Vzťah medzi pomenovaním *San* „svetlá rieka“ a pomenovaním *sun-*, *syn-* „veža“ je ten istý ako medzi pomenovaním *Váh*, *Vag-* „svetlá rieka“ a pomenovaním *věža* „veža“ (pozri nižšie).

## 2. věža

V štúdiu *Je pomenovanie rieky Váh slovanské?* (Ondruš, 1972 a, s. 257—263) sme analyzovali hláskovo-morfematickú a sémantickú stavbu indoeurópskeho pomenovacieho základu *aug-*, resp. v zmysle laryngálnej teórie *H<sub>2</sub>euHg-* vo význame „svetlo, lúč, žiara“, resp. „svetlý, svietiť“.

V zmysle Benvenistovej teórie mal odvodený indoeurópsky koreň *H<sub>2</sub>euHg-* týchto päť základných variantov:

1. *H<sub>2</sub>euHg-*

3. *H<sub>2</sub>ouHg-*

2. *H<sub>2</sub>weHg-*

4. *H<sub>2</sub>woHg-*

5. *H<sub>2</sub>uHg-*

Prvý variant *H<sub>2</sub>euHg-* je zastúpený v gréckom slove *augē* „svetlo, lúč, žiara“ a v praslovanskom *jugъ* „svetlá strana, juh“.

Tretí variant *H<sub>2</sub>ouHg-* je zastúpený v slovanskom pomenovaní rieky *Ug-*, resp. v druhotnej nazalizácii *Ung-*, *Qg-* v pôvodnom význame „svetlá rieka“.

Štvrtý variant *H<sub>2</sub>woHg-* je zastúpený v pomenovaní rieky *Vag-*, *Váh* s prvotným významom „svetlá rieka“.

Piaty variant *H<sub>2</sub>uHg- > ūg- > wyg-* je podľa nášho výkladu zastúpený až v dvoch praslovanských lexémach. Je to jednak *wyg-bl- > wyž-bl-* „vyžla“ s pôvodnou motiváciou „pes svetlých, žiarivých očí“ alebo „pes svetlej, žiarivej srsti“. Druhou lexémou je derivát *wyg-n-j-* „vyhňa“ s prvotnou

motiváciou „miesto, kde kutím a žeravením kovu vzniká jas, žiara, svetlo“. (Bližšia argumentácia je v uvedenej štúdií.)

Druhý variant  $H_2weHg-$  po zániku laryngál dáva  $wēg-$ . Tento základ v *ja*-kmeňovej podobe  $wēg-ja$  dáva historickú slovanskú lexému *věža*. Prvotný význam tejto lexémy podľa našej interpretácie bol „svetlý obytný priestor nad zemou, svietnica, sieň“. Tento význam sa zachoval v dvoch najarchaickejších slovanských jazykoch, v slovinčine a v lužičtine. Slovinské *veža* označuje v podstate to, čo staré slovanské *šěnb*, t. j. verandu, predsieň, resp. svetlý obytný priestor, halu. V dolnej lužičtine sa význam „sieň“ rozšíril na význam „dom“ v podobe *wjaža*, *jaža*.

Tak ako starý indoeurópsky pomenovací základ  $k'euH-$  prešiel u Slovanov od významu „svetlá obytná konštrukcia nad zemou, svietnica, sieň“ (ruské *šuša*, všeobecné slovanské *šěnb*) k významu „veža“ (staroruské *sanō*, staroslovienske *synō*), obdobne aj praslovanská lexéma *věža* prešla od významu „svietnica, sieň, hala“ k významu „veža“. Tento význam lexémy *věža* prevláda u väčšiny Slovanov. Tento významový posun, ako sme uviedli, je plne prirodzený, lebo z hľadiska temných podzemných konštrukcií nad zemou javili ako veže.

Z nášho rozboru jednoznačne vyplýva, že odmietame staré, od Potebňu zdedené spájanie slova *věža* so slovesom *veziem*, resp. substantívom *voz* (Vasmer, 1953, s. 178). Toto tradičné spájanie nie je totiž ničím iným ako ľudovou etymológiou. Pretože v povedomí Slovanov sa stratila súvislosť slova *věža* <  $wēg-ja$  <  $H_2weHg-$  s ostatnými geneticky súvzťažnými slovami s prvotnou sémantikou „svetlo, svetlý, svetlá strana, svetlá vec“, začalo sa slovo *věža* u časti Slovanov, a to u Rusov podľa hláskovej podoby spájať so slovesom *vezu-vezti*, resp. substantívom *voz*. Preto v ruštine *veža* označuje aj obytný voz. Také prípady, že pod vplyvom ľudovej etymológie, t. j. pod vplyvom hláskovej podobnosti slovo posunie aj svoj význam, sú z historickej lexikológie dobre známe. Nie je preto náhodné, že slovo *věža* začal spájať so slovesom *vezu* práve Rus, resp. Ukrajinec Potebňa. Po ňom sa toto spájanie opakuje takmer u všetkých jazykovedcov, etnografov a archeológov. Iba V. Machek sa odklonil od tejto tradície a podľa svojej záľuby v praeurópskej hypotéze spája slovanské *věža* so starohornonemeckým *sweige* „dvor, ohrada pre dobytok, salaš“ a obidvom pripisuje praeurópsky pôvod (Machek, 1968, s. 688).

V štúdií o pomenovaní rieky Váh sme napísali, že kvalita druhej laryngály v pomenovacom základe  $H_2euHg-$  „svetlý, svietiť“ sa dá ťažko určiť. Na základe genetickej totožnosti slova *věža* „svetlá miestnosť, svietnica“ so slovom *juh* „svetlá strana, juh“ môžeme však konštatovať, že laryngála  $H$  mala kvalitu  $H_1$ , t. j. pomenovací základ mal hodnotu  $H_2euH_1g-$ . Iba pri takejto kvalite laryngály mohol totiž dať druhý variant  $H_2weH_1g-$  praslovanskú podobu  $wēg-$ .

3. *korm-/chorm-* „chrám“, *krom-* „hrad“, *kremj-* „hrad“.

U východných Slovanov sa najlepšie zachoval starý význam praslovanskej lexémy *chormъ*. Ruské *choromy* označuje veľkú drevenú stavbu, náreč. *choroma* je drevená strecha, náreč. *choromščik* je „tesár“ (Vasmer, 1958, s. 263), bielo-ruské *charom* je „veľká drevená stavba“. O tom, že aj ukrajinské *choroma* „stavba, dom“, resp. *choromy* „veľká stavba“ boli z kresaného, tesaného dreva, svedčí ľudový text *Zrob'iv z sosny choromočku, choromočku ta z viko-nečkom* (Hrinčenko, 4, 1909, s. 410). Tento starý význam „drevená stavba“ je zachovaný aj v staropolskom *chromina* „sedliacka drevená chalupa“. Prechod od staršieho významu „drevená (veľká) stavba“ k významu „chrám, kostol“ nastal v oblasti južných slovanských jazykov. U Čechov a Slovákov predstavuje tento význam lexémy *chrám* pravdepodobne jeden zo sémantických staroslovienizmov.

Starý význam praslovanskej lexémy *chorm* „drevená stavba“ nás vedie k hypotéze, že toto praslovanské substantívum bolo odvodené od slovesného koreňa *ker-* s významom „rezať, sekať, tesáť, rúbať“. Prvotný význam derivátu *kor-m-* bol „z osekaného, orúbaného dreva vystavaná stavba, zrubová stavba, zruby“. Vzťah medzi derivátom *korm-/chorm-* „drevená zrubová stavba, zruby“ a koreňom *ker-* „sekať, rúbať“ bol ten istý ako medzi derivátom *zrub, zruby* „drevená stavba“ a slovesom *rúbať* „sekať, tesáť“.

Zámena záverovej veláry *k* úžinovou velárou *ch* je v praslovančine aj v historickom vývine slovanských jazykov dobre známy jav. Svedčia o tom prípady *kokol-* > *kochol-* > *chochol-*, ruské *kom* oproti českému *chom-áč*, južnoslovanské *krasta* oproti českému a slovenskému *chrasta* atď. (Ondruš, 1972b). Niet preto dôvodov, prečo by sme historickú podobu *chorm-*, resp. *chram-*, *chorom-*, *chrom-* nemohli pokladať za pokračovanie staršej podoby *korm-*.

Ak je praslovanské *korm-* > *chorm-* odvodené od slovesného koreňa *ker-* „rezať, sekať, rúbať“, mala táto odvodenina v zmysle Benvenistovej teórie týchto päť možných variantov:

- |                  |                  |
|------------------|------------------|
| 1. <i>ker-m-</i> | 3. <i>kor-m-</i> |
| 2. <i>kre-m-</i> | 4. <i>kro-m-</i> |
|                  | 5. <i>krm-</i>   |

Ako sme uviedli vyššie, tretí variant *kor-m-* po zmene na *chor-m-* je v metatetickej podobe *chram-*, *chorom-*, *chrom-* zastúpený skoro u všetkých Slovanov. Z prvotného významu „veľká drevená zrubová stavba, zruby“ vznikol druhotný, nábožensky prehodnotený význam „chrám, kostol“.

Štvrtý variant *krom-*, a to bez zámeny *k/ch*, je zastúpený v ruskom slove



*krom* „palác, hrad (v Pskove)“ (Vasmer, 1953, s. 666). Tu sa od významu „veľká zrubová stavba“ prešlo k významu „palác, hrad“.

Druhý variant *krem-*, a to v *jo-kmeňovej* odvodenine *krem-j-* je zastúpený v ruskom *kremľ* „palác, hrad“. Takúto genézu má teda slávny moskovský *Kremľ*. Je geneticky zhodný s pskovským pomenovaním paláca *krom* a s celoslovanským pomenovaním *korm-* > *chorm-* v prvotnom význame „veľká drevená zrubová stavba“, druhotnom význame „chrám, kostol“.

Spájanie praslovanského *korm-* > *chorm-* „veľká drevená zrubová stavba“, resp. „chrám, kostol“ s ruským (pskovským) *krom* „palác, hrad“ a ruským *kremj-* > *kremľ* — „palác, hrad“ je historicky aj lingvisticky oveľa priateľnejšie, reálnejšie ako doterajšie spájanie so staroindickým *harmyam* „hrad, pevnosť“ (literatúra Vasmer, 1958, s. 263) a chetitským *karimmi* „chrám, kostol“ (Machek, 1968, s. 204). Je totiž málo pravdepodobné, aby pojem „paláca, hradu“ siahal až do obdobia indoeurópskej prajazykovej jednoty.

#### 4. *koťja*

Na tej slovanskej oblasti, kde praslovanské lexémy *věža* a *sěnb* (v neodvodenej podobe) majú minimálne zastúpenie, t. j. v južných slovanských jazykoch, má širšie zastúpenie praslovanská lexéma *koťja*. Z tohto komplementárneho zemepisného rozšírenia uvedených lexém *sěnb* a *věža* na jednej strane, *koťja* na druhej strane môžeme usudzovať, že tieto slová boli významovo veľmi blízke, že predstavovali synonymá v širšom zmysle. Tam, kde v súboji synonymným zvíťazili *sěnb* a *věža* (aj tie sa neskoršie významovo diferencovali), zanikla lexéma *koťja* (na slovanskom západe a východe), a naopak, kde zvíťazila *koťja* (slovanský juh), zanikli úplne alebo čiastočne *věža* a *sěnb*.

O starých slovanských zemniciach a drevených konštrukciách nad nimi L. Niederle napísal: „Takových příbytkových jam v průměru 1,5—4 metrů bylo nalezeno již mnoho po zemích slovanských z doby VIII.—X. století. A takovéto chýše měl patrně na mysli orientální pramen IX. století, z něhož čerpali Ibn Rosteh a anonymní Perský geograf, mluvíce o podzemních chýších slovanských. Rosteh je ovšem popisuje jako lázně podzemní se špičatou střechou, ale není pochyby, že popis patří i obytnému domu.“ (Niederle, 1953, s. 262.)

O prvotných slovanských, resp. južnoslovanských konštrukciách nad zemnicou Niederle napísal, že „se starý typ zemnic jihoslovanských nevyvinul v dům s velkou síní, nýbrž zůstal jen „kučí“ s malými příhrádkami nebo podstřeším.“

Tak vypadal starý dům slovanský, když z podzemní zemnice zvedl se na povrch půdy, a to byl první stupeň jeho vývoje... A. Charusin se domnívá,

že prvotní název tohoto typu byl u Slovanů *kuča, koča* (z prasl. *kočja*, starobulh. *košta*)“ (Niederle, 1953, s. 267).

Predpoklad, že prvotné domy slovanske mali podobu špicatých, ihlanovitých konštrukcií nad zemnicou, ako to opísal Rostek a predpokladal Charusin, možno podoprieť etymologickou analýzou praslovanskej lexémy *kočja*.

Indoeurópsky pomenovací základ *ak'*-, v zmysle laryngálnej teórie *H<sub>2</sub>ek'*-s významom „ostrý, špicatý; ostrie, špic“ mal v praslovančine obdobne ako v iných indoeurópskych jazykoch viacej sufixových derivátov. Boli to napr.:

*H<sub>2</sub>ek'-r-* > *ak'-r-* > *osr-* > *ostr-* „ostrý“

*H<sub>2</sub>ek'-l-* > *ak'-l-* > *osla* „nástroj na ostrenie, oslička“

*H<sub>2</sub>ek'-n-* > *ak'-n-* > *jasn-* „ostre (svetlo) > jasné (svetlo)“

*H<sub>2</sub>ek'-m-* > *ak'-m-* > lit. *akmuo* „ostrý kameň, skala“

Deriváty *H<sub>2</sub>ek'-r-*, *H<sub>2</sub>ek'-n-* predstavujú pôvodne jeden a ten istý základ so známou heteroklitickou alternáciou *r/n*.

Pomenovací základ *H<sub>2</sub>ek'-n-* ako heteroklitická obmena *H<sub>2</sub>ek'-r-* predstavoval prvý variant odvodeného koreňa. Všetky štyri varianty (piaty nebol v tomto prípade možný, pretože v pozícii druhej spoluhlásky bola okluzíva *k*) mali tieto potenciálne podoby:

1. *H<sub>2</sub>ek'-n-*

3. *H<sub>2</sub>ok'-n-*

2. *H<sub>2</sub>k'en-*

4. *H<sub>2</sub>k'on-*

Pokračovaním prvého variantu *H<sub>2</sub>ek'-n-* (alebo tretieho variantu *H<sub>2</sub>ok'-n-*) po zániku laryngály *ak'-n-* je praslovanské adjektívum *jasn-* s významovým posunom „ostrý“ > „jasný“. O významovej responzibilnosti „ostrý“ — „jasný“ svedčí synonymnosť takých spojení, ako sú napr. *ostre lúče* = *jasné lúče*, *ostrý um* = *jasný um* a pod.

V slovanskej a baltskej jazykovej sfére je známe veľké množstvo sporadickej alternácie palatálnych a nepalatálnych velár *k' : k*, *g' : g*, resp. v praslovančine *s : k*, *z : g*. Takáto zámena *k'/k* nastala podľa nášho názoru aj v druhom variante *H<sub>2</sub>k'en-* a v štvrtom variante *H<sub>2</sub>k'on-*, resp. po zániku laryngály *k'en-*, *k'on-*. Depalatalizované podoby *ken-*, *kon-* s pôvodným významom „ostrie, špic“ žijú v praslovanskej lexéme s historickým významom „koniec“ a „začiatok“. Prvotný význam praslovanských opozít *zakent-čkč* „začiatok“ a *konč, konьць* „koniec“ bol spoločný, bola to sémantická vox media v hodnote „ostrie, špic“. Ablautová podoba *kon-*, teda tá istá, ktorá je v slove *koniec*, je aj v iných špecificky slovanských derivátoch, napr. v *kon-ör-* > *konar-* s pôvodným významom „ostrá, špicatá vetva, konár“. Vzťah medzi *kon-* „ostrý, špicatý, useknutý“ a *kon-ar-* „konár“ je obdobný ako medzi slovenským slovom *sokorec, sochorec* „vrchol, konár“ a slovesným základom *sekati* „sekať ostrým nástrojom“.

Ako ukazuje slovanská lexéma *(za)ken-t-ъkъ* „začiatok“, depalatalizovaný základ *ken-*, *kon-* mal v praslovanej aj derivát *ken-t-*, resp. v temnom ablaute *kon-t-*, po vzniku nosovky *kot-*. To je podľa našej interpretácie východisko praslovanskej lexémy *kon-t-ja*, *kotja* s prvotným významom „ostrie, špic“, resp. špecifikovaným zhmotneným významom „ostrá, špicatá stavebná konštrukcia nad starou zemnicou“. Takúto podobu mali totiž, ako písal aj Rosteh, staré slovanské „kuče“ nad pôvodnými zemnicami. Názov pre staré slovanské „kuče“ nepochádza teda od Turkov, ako sa mýlne domnieval Niederle (1953, s. 264). Pomenovanie slovanskej „kuče“ je staré indoeurópske, resp. praslovanské slovo, odvodené od indoeurópskeho základu *H<sub>2</sub>ek'-n-/H<sub>2</sub>k'en* — ako heteroklitickej obmeny *H<sub>2</sub>ek'-r-* „ostrie, špic“, ktorý žije v slovanských slovách *začiatok*, *koniec*, *konár* a i. Kým pomenovanie „kuče“ *kont-ja*, *kotja* predstavuje *ja*-kmeňovú lexikálno-gramatickú obmenu, zatiaľ pomenovanie *kúta*, prasl. *kont-*, *kotъ* predstavuje *o*-kmeňovú obmenu. Význam slova *kút* bol teda taktiež „ostrý, špicatý uhol“.

Ako sme uviedli vyššie, v súboji synonym *kotja*, *sěnb*, *věža* zvíťazilo u južných Slovanov ešte v predhistorickej dobe *kotja* (bulharské *kāšta*, srbsko-chorvátske *kuća*), kým *věža* a *sěnb* (v neodvodenej podobe) u väčšiny južných Slovanov zanikli. Naproti tomu u západných Slovanov zvíťazili *sěnb* a *věža* (s neskorším významovým rozlíšením). Za valaskej kolonizácie sa predsa dostal južnoslovanský „vítaz“ aj k Slovanom západným a Ukrajincom v podobe *kuča* (v slovenčine, poľských južných nárečiach a v nárečiach na Morave).

\* \* \*

Naša analýza slovanských lexém z oblasti starej architektúry predhistorických i historických Slovanov ukázala, nazdávame sa, dosť presvedčivo, že Benvenistova teória o hláskových variantoch odvodeného indoeurópskeho koreňa má veľký dosah pre slovanský etymologický výskum. Aplikáciou tejto teórie na genetický výklad slovanských slov sa ukáže medziiným aj závažný fakt, že pomerne mnoho slovanských slov, ktorým sa doteraz z nedostatku uspokojujúceho výkladu pripisoval cudzí, neslovanský pôvod, má v skutočnosti domácu, indoeurópsko-praslovanskú provenienciu. Touto teóriou možno napr. jednoznačne potvrdiť aj správnosť hypotézy A. A. Martynova (1963, s. 149—153), že slovanské slovo *тынъ* „ohrada“ → „hrad, mesto“ nebolo prevzaté od Germánov. Širšie zdôvodnenie genetickej súvzťažnosti medzi prasl. *тынъ* „ohrada“ a prasl. *s-těna* „ohrada, stena“ podáme v osobitnej štúdii.

## Bibliografia

- HRINČENKO, B.: Slovar ukrajinskoj movy. 1. izd. Kyjev, Kyjevskaja staryna 1907 až 1909. 4. zv.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 866 s.
- MARTYNOV, A. A.: Slaviano-germanskoje leksičeskoje vzajimodejstvije drevnej pory. 1. izd. Minsk. Izdatel'stvo AN BSSR 1963. 294 s.
- MIKLOSICH, F.: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. 1. ed. Vindobonae, Guilelmus Braunneuller 1862—1865. 1171 s.
- NIEDERLE, L.: Rukověť slovanských starožitností. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1953. 512 s.
- ONDRUŠ, Š.: Je pomenovanie rieky Váh slovanské? Slovenská reč, 37, 1972 a, s. 257 až 263.
- ONDRUŠ, Š.: Je pomenovanie vrchov Choč a Kýčera slovanské? Slovenská reč. 37, 1972 b, s. 334—341.
- POKORNY, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. 1. Aufl. Bern—München, Francke Verlag 1959. 1183 s.
- VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. 1. Aufl. Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag 1953—1958. (Erster Band 1953. 712 s. Zweiter Band 1955. 712 s. Dritter Band 1958, 697 s.)

### SPRACHWISSENSCHAFTLICHER BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER SLAWISCHEN ARCHITEKTUR

#### Zusammenfassung

Für die genetische Interpretation der slawischen Wörter *sěna* „Halle“ — *synъ* „Turm“ und *věža* „Halle → Turm“ finden wir zwei semantische Oppositionen wichtig: 1. hell : dunkel, 2. oben : unten. Diese Oppositionen sind durch die ontologische Entwicklung „unterirdischer (dunkler) Wohnraum, Grube“ → „überirdischer (heller) Wohnraum, Halle, Haus“ bedingt.

Die urindoeur. Wurzel *k'euH-* „hell“, bzw. die Ableitung *k'euH-n-* > *seuH-n-* > urslav. *sun-* ist im russischen Dialektwort *šunja* „Anbau an einem Wohnhaus neben der Haustür“ vertreten. Die II. Form *k'veH-n-* > *sweH-n-*, nach der Delabialisierung *seHn-* > ursl. *sěn-* lebt im allgemeinen slawischen Wort *sěna* „Halle“. Die Ablautform *k'ouH-n-* > *souH-n-* ist im altrussischen Wort *sunъ* „Turm“ vertreten. Die Nullstufe *k'uH-n-* > *suH-n-* lebt im urslawischen, bzw. altkirchenslawischen Wort *synъ* „Turm“.

Die urindoeurop. abgeleitete Wurzel *H<sub>2</sub>euH<sub>1</sub>g-* — „hell, Licht“ lebt im griechischen Wort *augē* „Licht, Glanz, Lichtstrahl“ und im urslav. Wort *jugъ* „helle Seite → Süden“. Die II. Form *H<sub>2</sub>veH<sub>1</sub>g-*, nach dem Laryngalverlust *wēg-* ist durch den urslav. *ja*-Stamm *wēg-ja* → *věža* „Halle“ (im Slovenischen) → „Turm“ (in anderen slav. Sprachen) vertreten.

Die Bedeutungsveränderung „Halle“ → „Turm“ wurde durch die ontologische Entwicklung „unterirdischer (dunkler) Wohnraum, Grube“ — „überirdischer Wohnraum, Obenwohnraum“ bedingt.

Die Bedeutung der russischen Wörter *choromy* „grosses hölzernes Gebäude“, *choromščik* „Zimmermann“ führt uns zur Hypothese, dass das urslav. Wort *chorm-* als Lautvariante der älteren Lautform *korm-* nominale Ableitung der urindoeurop. Zeitwortwurzel (*s*) *ker-* „schneiden, spalten“ darstellt. Die etymologische Bedeutung der Ableitung *kor-m-* war „vom geschnittenen, gespaltenen Baum, Holz verfertigtes Gebäude“. Die II. Form *krem-* in der *jo*-Stammform *krem-jo-* ist durch das russische Wort *kremľ* „Festung, Burg, Palast“, die Ablautform *krom-* durch das russische Wort *krom* „Burg von Pskov“ vertreten.

Da das urslawische primitive überirdische Wohnhaus eine spitzenhafte Form hatte (Niederle), interpretieren wir das urslav., bzw. südslav. Wort *kont-ja-*, *koťja* (serbokr. *kuća*, bulg. *košta* „Haus“) als *-t-* Ableitung *kon-t-* der Wurzel *kon-* „Spitze“, die durch das ursl. *konъ* und *konьць* „Spitze“ → „Ende“ vertreten ist. Die Wurzel *ken-/kon-* „Spitze“ darstellt die II. Form *H<sub>2</sub>ken-* zur I. Form *H<sub>2</sub>ek-n-*, die eine heteroklitische Variante der urindoeurop. Wurzel *H<sub>2</sub>ek-r-* > *ak-r-* „scharf, Spitze, spitzenhaft“ darstellt.

## DVA BYZANTINOSLAVIZMY V STAREJ SLOVENSKEJ TOPONYMII

RUDOLF KRAJČOVIČ

1. Pod pojmom „byzantinoslavizmus“ v našej štúdií rozumieme takú lexikálnu jednotku, ktorá do lexiky slovanských jazykov prenikla z gréčtiny a mohla sa petrifikovať v základe názvu lokality. Ani psl. základ starej slovenčiny nemohol zostať bez takého vplyvu, pretože ešte pred 10. stor. sa vo svojej naddunajskej časti formoval v úzkom kontakte s psl. južným makrodialektom, v ktorom sa vplyv gréčtiny mohol výrazne odrážať už od samého začiatku jeho formovania. Keď sa potom najmä v druhej polovici 9. stor. kontakty s Byzanciou konkretizovali, úmerne tomuto faktoru sa zvýšili aj predpoklady pre prenikanie byzantinoslavizmov do lexiky jazyka našich veľkomoravských predkov. Ďalej ukážeme, že aspoň v druhej polovici 9. stor. s existenciou takýchto byzantinoslavizmov v lexike psl. základu slovenčiny musíme už rátať.

1.1. Z jazykového hľadiska je pre byzantinoslavizmy príznačné, že si až do neskoršej histórie, event. až dodnes zachovali viac-menej zreteľnú zvukovú i sémantickú kontinuitu so svojím východiskom — so stredovekou **lexikálnou** jednotkou gréckeho pôvodu. V našom prípade pre niektoré toponymické jednotky, ktorých základ takého paleoslavizmy utvoril, charakteristický je ich geolingvistický výskyt. Teritoriálne sú totiž takéto toponymické jednotky spravidla situované v podunajskej oblasti, a to od severu na juh, pričom ich výskyt na severe sa obmedzuje len na staroslovenské jazykové územie a na juhu na jazykové územie niektorého z jazykov južnoslovanského pôvodu. Pochopiteľne, tieto zvláštnosti skúmaných toponymických jednotiek poskytujú kritériá pre ich identifikáciu. Pravda, v našej štúdií k týmto kritériám pridávame ešte kritérium sémanticko-verifikačné. Toto kritérium sa opiera o najnovšie archeologické výskumy, najmä o interpretácie artefaktov datovaných do 9. stor.

1.2. Z doterajších našich historických analýz starej slovenskej toponymie vyplýva, že sa v nej ako topolexémy petrifikovali dva byzantinoslavizmy. V historickom názve \**Trěmьcbь* sa petrifikoval derivovaný byzantinoslavizmus \**trěmьcbь*, t. j. \**trěmьcbь* a v názve \**Monar-* derivovaný byzantinoslavizmus \**monarbь*, t. j. \**mon-arbь*.

2. Jazyková rekonštrukcia záznamov *Teremech* (1235 **Hokm** 8, s. 121), resp. *Tremes* (1271/14 stor., F 7, 2, s. 155) ako \**Trěmьць* a ich identifikácia s bývalým Tormošom (dnes Chrenová, časť Nítry) bola známa už skôr (Melich, 1957, s. 56–57).<sup>1</sup> Už vtedy sa aj lexikálny základ tohto názvu spájal so slovom *trěmъ*, *trěmьць* známym zo staroslovienciny, kde mal význam „vežovitá stavba, dom“ (Miklosich, 1862–1865, s. 1012). Pravda, hodnotenie tohto slova na širšej porovnávačej báze umožňuje spresniť jeho pôvodný obsah a súčasne bližšie určiť jeho genézu.

2.1. Do staroslovienciny sa slovo *trěmъ* dostalo zo starej bulharsko-macedónskej oblasti. Tu mu dodnes zodpovedá lexikálna jednotka *trem* s významom „veranda, hospodárska budova“ (Rečnik 3, 1959, s. 425). Ale slovo *trem*, *trijem* s významom „dom, stĺpová sieň“ je doložené aj v srbčine a chorvátčine (Karadžić, 1852, s. 748), event. aj v slovinčine (Pleteršnik, 1895, s. 686). Ba slovo *triem* vo význame „sieň, veranda“ je doložené aj v slovenčine s dokladmi zo stredoslovenských oblastí (*SSJ* 4, 1964, s. 578). Ak uvážime, že slovo *terem* s významom „palác“ vo východoslovenských jazykoch je priamo z gréčtiny (Vasmer, 1958, s. 97), a teda s našim slovom \**trěmъ* nemá spoločnú praslovanskú bázu, potom vychodí, že pôvodným areálom výskytu nášho slova je podunajsko-balkánska oblasť.<sup>2</sup> Už táto jazykovozemepisná osobitosť výskytu slova \**trěmъ* (> bulh. *trem*, srb., chor. *trem*, *trijem*, slov. *triem*,...) signalizuje, že je to lexikálne prevzaté zo susednej gréčtiny, kde mu zodpovedá ľudový ekvivalent *τέρεμνον* s významom „dom (rozumie sa gréckej architektúry), bývanie“ (Boisacq, 1923, s. 955).

Genézu starých slovanských variantov \**trěmъ* : \**teremъ* prevzatých z gréčtiny znázorňuje táto schéma:

<sup>1</sup> Na tieto staršie rekonštrukcie najnovšie poukázal B. Varsík v štúdiu *K vzniku dnešného slovenského názvu Nitra* (1966, s. 226). J. Stanislav vo svojom diele *Slovenský juh v stredoveku 1* (1948) na s. 359 podáva len etymológiu maďarského znenia *Tormos* (k maď. *torm* „chreň“).

<sup>2</sup> Zo starej poľštiny je popri prevzatom slove *terem* „palác, kniežacia rezidencia“ (z východoslovenskej oblasti) doložené aj slovo *trzem* s tým istým významom (pozri *Slovník języka polskiego* J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. 7. (1919, s. 146), event. *Slovník języka polskiego*. 9. 1967, s. 111, 316.). Ale J. Karłowicz vo svojom diele *Slovník gwar polskich*. 7. (1907) na s. 397 z ľudovej reči uvádza len slovo *terem*. Zdá sa teda, že slovo *trzem* vzniklo tu adaptáciou prevzatého slova *terem* (s významom „palác, kniežacia rezidencia“). Slovenské slovo *triem* s významom „sieň, veranda“ má najbližšie k slovám typu *trem* v južnoslovenských jazykoch.

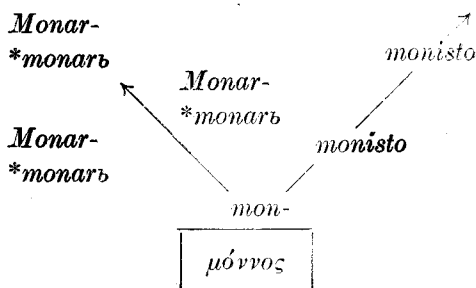


z roku 1214 lokalizovali na juh od Nitry (Stanislav, 1948, s. 349). Názvy typu \**Monar-* sú bezpochyby produktom slovanského etnika. Svedčí o tom tá okolnosť, že názov *Moňari* sa dodnes vyskytuje na juhoslovanskom území v oblasti Sarajeva (Rječnik, 1904—1910, s. 927), kde sa vplyv staromaďarského etnika na vývin toponymie nemohol uplatniť. Pre zisťovanie historicko-jazykovej genézy tejto toponymickej jednotky je dôležitý jej teritoriálny výskyt. Z doterajších výskumov vyplýva, že názvy \**Monar-* sa vyskytujú pri Bratislave (podľa starších bádateľov dva takéto názvy boli na juh od Nitry), ďalej názov \**Monar-* sa nachádza na východ od dnešnej Budapešti (s dokl. *Monaar* 1421, Stanislav, 1948, s. 349) a, ako sme už uviedli, dodnes sa takýto názov vyskytuje v oblasti Sarajeva. Ako vidieť, aj teritoriálny výskyt názvov typu \**Monar-* je charakteristický. Obmedzuje sa na podunajsko-balkánsku oblasť tak, ako to bolo pri lexikálnej jednotke \**trēmъ*. Už táto skutočnosť núti položiť otázku, či aj v základe názvov typu \**Monar-* sa neuplatnil starší byzantinoslavizmus.

3.1. Morfematická analýza názvu \**Monar-* ukazuje, že v jeho základe je starobylé nomen agentis \**mon-arъ* utvorené psl. činiteľským sufixom *-arъ*. Základná morféma \**mon-* do lexiky južných slovanských jazykov prenikla z gréčtiny, kde mu zodpovedá ľudový ekvivalent *μόνος*, event. aj *μόνος* s významom „náhrdelník z ozdobných zŕn, okrasa z perál a pod.“ (Boisage, 1923, s. 608). V slovanskej modifikácii prevzatá lexikálna jednotka \**mon-* sa stala koreňovou morférou s významom „náhrdelník, okrasa z perál a pod.“ a derivát \**mon-arъ* ako celok označoval výrobcu, resp. zhotovovateľa náhrdelníkov z okrasných zŕn, perál a pod. Slovo \**monarъ* nie je síce bezprostredne doložené, ale zo staroslovienciny a zo starej bulharčiny je doložený derivát *monisto* s významom „ozdoba z perál“ (Miklosich, 1862—1865, s. 380). Prostredníctvom staroslovienciny sa toto slovo dostalo aj do lexiky východoslovanských jazykov (Vasmer, 1955, s. 154). Lexikálna jednotka *monisto* (v starej bulharčine aj *monisto*) je pravdepodobne substantivizovaný menný adjektívny tvar, ktorý vznikol rozšírením prevzatej lexikálnej jednotky *mon-* o sufixálnu morfému *-ist-ъ* (porov. slov. *zlatistý*, *striebristý* a pod.). Ale aj zreteľná významová kontinuita medzi slovami *μόνος* : *monisto* dokazuje, že slovanská lexikálna jednotka najpravdepodobnejšie je hybridný derivát *mon-ist-o*, pričom koreňová morféma *mon-* je svojou genézou totožná s koreňovou morférou v slove \**mon-arъ*. V zásade možno povedať, že z gréčtiny prevzatý základ *mon-* sa v slovanskom prostredí derivoval dvojako: v podunajsko-balkánskej oblasti činiteľským sufixom *-arъ*, v oblasti juhobalkánskej adjektívnym sufixom *-istъ*, *-ista*, *-isto* a tu v podobe *monisto* sa substantivizoval. V tejto podobe prostredníctvom staroslovienciny (cirkevnej slovančiny) prenikol aj do východoslovanských jazykov.



Genézu starých hybridných derivátov \**monarĕ* a *monĭsto* znázorňuje táto schéma (deriváty typu \**monarĕ* v schéme supľujú doložené názvy osád):



Zo schémy vyplýva, že v základe starých slovenských názvov typu \**Monar-* je derivovaný byzantinoslavizmus \**mon-arĕ* s významom „zhotovovateľ náhrdelníkov z ozdobných zŕn, perál a pod.“. Skutočnosť, že táto sémantická rekonštrukcia je veľmi pravdepodobná, dokazujú opäť výsledky novších archeologických výskumov. Totiž v priestoroch na okolí Bratislavy, kde sa historické osady nazvané \**Monar(i)* lokalizujú, popri importovaných šperkoch sa našli aj šperky, ktoré archeológia kvalifikuje už ako domáce výrobky a datuje ich do 9. stor. (Chropovský, 1957, s. 174–239).

4. Z našej analýzy starších toponymických jednotiek z teritória starej slovenčiny vyplýva, ako sa domnievame, dostatočne presvedčivý poznatok, že totiž v lexike slovenčiny v jej najstaršej fáze vývinu boli aj tzv. byzantinoslavizmy, t. j. také lexikálne jednotky, resp. hybridné deriváty, ktoré charakterizovali najmä južný psl. makrodialekt a ktoré odrážali ešte prehistorické kontakty balkánsko-slovanskej a grécko-byzantskej oblasti. Pravda, z historicko-geolingvistického hľadiska takéto zistenia v lexike starej slovenčiny nemôžu prekvapiť, pretože odraz kontaktov psl. základu slovenčiny s južným psl. makrodialektom v zvukovej, morfolologickej i syntaktickej rovine sa už skôr dokázal.

Filozofická fakulta UK  
Bratislava, Gondova 2

#### Bibliografia

- BOISAQC. E.: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. 2. éd. Paris—Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag 1923. s. 608, 955.  
Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. 7. Pripravil G. Wenzel. I. vyd. Pest. Kiadja A Magyar tudományos akadémia 1861. s. 25.  
Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. 1. Pripravil R. Marsina. I. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. s. 161.  
Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. 7. Pripravil Fejér G. Budae. Regia Universitas Ungarica 1852. s. 153.

- Hazai okmánytár 8. Pripravili Nagy, I., Páur, I., Ráth, K., Véchely, D., Győr, A Magyar tudományok akadémia 1891, s. 121.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovenské pohrebisko z 9. stor. vo Velkom Grobe. Slovenská archeológia, 5, 1957, s. 174—239.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovensko na úsvite dejín. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 194 s.
- KARADŽIĆ, V.: Lexicon serbico-germanico-latinum. 1. vyd. Vindobonae 1852, s. 784.
- KARŁOWICZ, J.: Słownik gwar polskich. 7. 1. vyd. Kraków. Nakładem Akademii Umjetności 1907. s. 397.
- KRAJČOVIČ, R.: Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku. In: O počiatkoch slovenských dejín. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 205—252.
- MELICH, J.: Dolgozatok 1. 1. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1957, s. 56—57.
- MIKLOSICH, Fr.: Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum. 1. vyd. Vindobonae, Guilelmus Braummueller 1862—1865, s. 1012.
- PLETERŠNIK, A.: Slovensko-Nemeški slovar. 2. 1. vyd. Ljubljana 1895, s. 689.
- Rečnik na sávremennija bálgarski knižoven ezik. 3. Red. St. Romanski. 1. vyd. Sofija, Bálgarska akademija na naukite 1959, s. 424—425.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 6. Red. P. Budmani, T. Maretić. 1. vyd. U Zagrebu. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1904—1910, s. 927.
- Slovník slovenského jazyka. 3. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 578.
- Słownik języka polskiego J. Karłowicza, A. Kryńskiiego, W. Niedźwiedzkiego. 7. 1. vyd. Warszawa, Krakowska Akademia umjetności 1914, s. 146.
- Słownik języka polskiego. 9. Red. W. Doroszewski. 1. vyd. Warszawa, Polska Akademia nauk 1967, s. 111, 316.
- STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. 1. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1948, s. 349—350.
- VARSÍK, B.: K vzniku dnešného slovenského názvu Nitra. Acta Universitatis Carolinae. Philologica 1—3, Slavica Pragensia 8, 1966, s. 219—227.
- VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. 1. Aufl. Heidelberg, Carl Winter. Universitätsverlag 1953—1958. (Erster Band 1953, 712 s. Zweiter Band 1955, 712 s. Dritter Band 1958, 697 s.)

## Skratky

<i>CD Slov</i> .....	Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae.
<i>F</i> .....	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.
<i>Hokm</i> .....	Hazai okmánytár.
<i>Rečnik</i> .....	Rečnik na sávremennija bálgarski knižoven ezik.
<i>Rječnik</i> .....	Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.
<i>SSJ</i> .....	Slovník slovenského jazyka.
<i>W</i> .....	Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.

## ZWEI BYZANTINOSLAWISMEN IN DER ALTSLOWAKISCHEN TOPONYMIE

### Zusammenfassung

Unter dem Begriff „Byzantinoslawismus“ versteht der Verfasser eine lexikalische Einheit, die in die Lexik der slawischen Sprachen aus dem Griechischen durchdrungen ist, und die sich im Grundwort des Siedlungsnamens festlegen konnte. Für die slawischen Siedlungsnamen mit derartigem Grundwort ist kennzeichnend, dass sie sich zumeist im Donau- und Balkan-gebiet befinden, wobei ihr Vorkommen im Norden auf das Gebiet des Altslowakischen und im Süden auf das einer der Sprachen südslawischen Ursprungs beschränkt ist. Aus der vom Verfasser durchgeführten Rekonstruktion alter Eintragungen im Urkundenmaterial und deren sprachlicher Analyse geht hervor,

dass sich in der altslowakischen Toponymie zwei Byzantinoslawismen festgelegt haben. Im Grundwort des historischen Namens \**Trémecъ* (*Teremech* 1235) bei Nitra ist das alte Wort \**tremъ* vorhanden, das aus dem Griechischen übernommen wurde, wo es dem volkstümlichen *τέρεμνον* „Haus, Wohnstätte“ entspricht. Das Wort *trem* (*trijem*) mit der Bedeutung „Diele, Vorhaus“ ist bis heute in allen Sprachen südslawischen Ursprungs bekannt, das Altkirchenslawische aus dem 9. Jh. miteingerechnet, und kam auch im Altslowakischen vor. In unmittelbarer Nähe der Lokalität \**Trémecъ* (das einmalige Tormoš bei Nitra) haben die Archäologen tatsächlich auch Fundamente eines Steinbaues entdeckt, der in das 9. Jh. datiert wird. Ein Byzantinoslawismus ist auch im Grundwort des Ortsnamens *Monar-* (*Monor* 1214, *Monar* 1234) bei Bratislava vorhanden, d. h. \**mon-arъ*, wobei der Bestandteil *mon-* im Griechischen dem volkstümlichen *μόνος* „Halskette, Perlen schmuck“ entspricht, und das *-arъ* eine einheimische Tätigkeitsendung ist. Das Wort \**monarъ* bezeichnete also den Erzeuger von Halsketten, Schmucksachen u. Ä. Auch das Vorkommen des Ortsnamens *Monar-* ist auf das Donau- und Balkangebiet beschränkt (er kam bei Bratislava, vielleicht auch bei Nitra vor, ferner bei Budapest, und besteht bis heute bei Sarajevo in Jugoslawien). Dieser Ortsname muss vor dem 10. Jh. entstanden sein, da es seit dem 10. Jh. für das Entstehen von Byzantinoslawismen keine Bedingungen mehr gab, und diejenigen, die bestanden haben, begannen nach dem 9. Jh. zu schwinden.

## K OTÁZKE VÝZNAMU LEXIKÁLNEJ JEDNOTKY

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

Lexikálna jednotka (*LJ*) je základná jednotka komunikácie charakterizovaná súvzťažnosťou formy a obsahu (Ducháček, 1968, s. 11; Filipec, 1957, s. 130; 1968, s. 264).

Z formálneho hľadiska je *LJ* sled foném (alebo grafém), ktoré pri realizácii vo výpovedi alebo v texte sú nositeľom istého lexikálneho významu. Formou *LJ* sa poukazuje na význam *LJ* najmä z hľadiska slovotvorného a gramatického.

Morfematické zloženie slova signalizuje späťosť formy a významu slova. Napríklad v slovách *starý*, *starec*, *starena*, *staroba* koreňová morféma *star-* je spoločná všetkým týmto slovám a je nositeľom významu „vysoký vek“ (je opozitom koreňovej morfémy *mlad-*). No nielen koreňová morféma, ale aj slovotvorná morféma je istým významovým komponentom *LJ*. Napríklad slovotvorná morféma *-ec* v slove *starec* naznačuje, že ide o nositeľa istej vlastnosti (v prípade *star-ec* o nositeľa vlastnosti uvedenej v koreňovej morféme *star-*).

Forma *LJ* môže naznačovať sémické členenie *LJ*. Výskum na pláne sémickom poukazuje na vzťah formy *LJ* k významu *LJ*. Podstatu *LJ* však odhaľuje výskum v pláne sémantickom, t. j. výskum tzv. hĺbkovej významovej (sémantickej) štruktúry *LJ*.

Z obsahového hľadiska charakterizuje lexému jeden alebo viacero významov, tzv. semém, ktoré predstavujú významové celosti rozložiteľné na minimálne sémické príznaky (tzv. sémy). *LJ* sa v kontexte realizuje spravidla v jednom zo svojich významov (ak je viacvýznamová). Pravda, sú aj prípady, keď z kontextu nie je význam *LJ* jednoznačný; ide o tzv. vágnosť významu (Filipec, 1968, s. 266; Horálek, 1967, s. 84).

Ťažisko obsahovej zložky *LJ* spočíva v tzv. jadrovej (nukleárnej) séme alebo vo významovej dominante (prvý termín „le noyveau sémique“, doslova „sémické jadro“ používa Greimas, 1966, s. 44 a i., druhý Ducháček, 1968, s. 11). Niekedy sa hovoríva aj o hlavnom (motivujúcom) význame alebo o tzv. všeobecnom význame (Filipec, 1968, s. 266). V prípadoch, ak je jadrová séma invariantná, zmeny významu sú spôsobené kontextom, čiže tzv. kontextovými sémami. Seméma je teda kombinácia jadrovej sémy

a kontextových sém (Greimas, 1966, s. 44, 50). Každá seméma sa v kontexte môže kombinovať iba s istým obmedzeným okruhom kontextových prvkov. Ide tu o kontextové kombinácie podmienené sémantickými skutočnosťami mimojazykovej reality (napr. **predať možno** len vee alebo zviera, človeka iba výnimočne) ako aj o kombinácie v gramatickej rovine, najmä syntaktickej (ide predovšetkým o spájateľnosť skúmanej lexémy s rôznymi slovnými druhmi, o konštrukčné rozdiely, o slovesnú väzbu, o skúmanie valencie, o možnosti transformácie lexémy v istej výpovedi a i.; porov. Filipec, 1968, s. 268 n.). Tieto vlastnosti *LJ* (najmä príslušnosť k určitej sémantickofunkčnej triede, ako aj určitá kombinačná schopnosť v syntaktickom pláne) sa nazývajú klasémami (porov. Blanár, 1973; Pottier—Ducháček, 1969, s. 44—45). J. A. Greimas (1966, s. 52) nazýva klasémami (v protiklade so sémickým jadrom) kontextové sémy, ktoré sú vo vzťahu so sémickým jadrom *LJ*.

Forma a význam *LJ* sú v úzkej spojitosti. Zásah do formy *LJ* spôsobuje buď nezrozumiteľnosť, buď zmenu významu *LJ* (*slama* → *dlama* → *tlama*). Túto fonologickú významotvornú zložku prejavujúcu sa na forme *LJ* (na signifíe) nazýva Greimas (1966, s. 30) féma (ilustruje ju na príklade *pas-bas*).

Ďalší významotvorný činiteľ *LJ* predstavujú tzv. gramémy (Pottier—Ducháček, 1969, s. 45), ktorými je podmienený napríklad už spomenutý sémantický rozdiel medzi *LJ starý* adj. // *starý* masc. // *stará* fem.; až prísl. // až spoj.; *nech* čast. // *nech* spoj. a i.

Za určitý špeciálny druh gramém možno pokladať tzv. funktémy (Pottier—Ducháček, ibid., s. 45), ktoré predstavujú určitý súbor funkčných gramatických rysov *LJ*, fungujúci v rámci *LJ* ako významotvorný činiteľ.

Na vyčleňovanie sémém pomocou kombinácií jadrovej sémy s funktémami a gramémami možno názorne poukázať napr. pri zámenách, ktoré predstavujú z významového hľadiska prechodný typ medzi slovami plnovýznamovými a synsémantickými.

<i>aký</i>	
Jadrová séma	Diferencujúce sémy
poukaz na vlastnosť alebo stupeň vlastnosti určité zámeno	syntaktická funkcia (vo zvolaciach vetách) opytovacie (v priamej otázke) <b>vzťažné</b> (vo vetách prívlastkových) (vo vetách predmetových)
neurčité zámeno (= <i>nejaký, dajaký, volajaký; hocijaký, bársaký, akýkoľvek</i> )	

<i>ktorý</i>		
Jadrová séma	Diferencujúce sémy	
a) poukaz na substanciu zo súboru iných substancií  b) zriedkavo i na kvalitu zo súboru iných príznačkov určité zámeno	1. syntaktická funkcia opytovacie (v priamej otázke)  vzťažné (v predmetovej vete) (v prívlastkovej vete)  (v podmetovej vete)  vzťažné ukazovacie (v nepravých vzťažných vetách)	2. sekundárne slovnodruhovú členenie  adj. = <i>ktorý a)</i> = <i>ktorý</i> b) = <i>aký</i> subst. = <i>ktorý</i> = <i>kto, tí čo</i>
neurčité zámeno a) vzhľadom na substanciu  b) vzhľadom na kvalitu (= <i>nejaký, dajaký, voľajaký; hocijaký, bársaký, akýkoľvek</i> )		1. adj. = <i>niektorý, volakto- rý, dakto- rý, hoci- ktorý, bársktorý,</i> 2. subst. = <i>niekto, dakto, vo- laktó</i>
popieracie zámeno	(pri zápornom prísudku) = <i>niktorý</i>	

Jadrová séma zámena *aký* sa realizuje v binárnom protiklade, pri zámene *ktorý* ide až o trojstupňové členenie. Jadrová séma týchto zámen vystupuje buď pozitívne (v tých prípadoch sa javia zámena *aký, ktorý* ako určité), buď neurčito (v tých prípadoch ide o neurčité významy zámena *aký, ktorý*). Pri zámene *ktorý* pristupuje ešte tretí spôsob manifestácie tejto jadrovej sémy; ide tu vlastne o negáciu, o popretie jadrovej sémy (vo vetách so záporným prísudkom).

Pri lexikografickom spracúvaní týchto zámen sa zvyčajne ako diferencujúci príznač najmä ich syntaktická funkcia prejavujúca sa v povrchovej štruktúre (pri realizácii vo vete, v prehovore, v texte). Tento činiteľ by sa dal podľa Pottiera nazvať funkčiou.

Ďalší sémantický dištingtívny príznač vystupuje len pri zámene *ktorý* (nevystupuje však vždy dosť výrazne, a preto aj v súčasnom spisovnom jazyku zanikol). Je to sekundárne rozlíšenie použitia zámena *ktorý* v adjektívnom alebo substantívnom význame. Tento sémantický prvok korešponduje s gramémou v Pottierovom a Greimasovom význame.

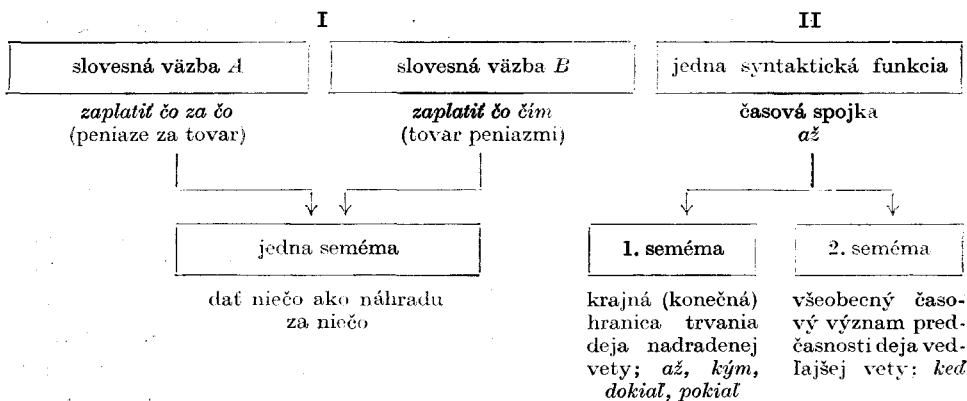
Rozdielnymi kombináciami jadrovej sémémy s funkčiami a gramémami

vznikajú teda rozdielne semémy. Napríklad zámeno *ktorý* vo funkcii vzťažného zámena v prívlastkovej vete má v spojení s jadrovou sémou (a) význam „ktorý“, s jadrovou sémou (b) význam „aký“ (porov. *ten duom, kteryjste my kupyly* 1573 s. 1., ale *Kladiwék, kterimy zkalu lamu no 80*, 1607 InvLiet).

To isté zámeno *ktorý* s neurčitým poukazom na sému (a) vystupuje vo významoch neurčitých zámen „niektorý, daktorý; hociktorý, bársktorý, akýkoľvek“ a v kombinácii s gramémou substantivizujúcou tento neurčitý význam zámena *ktorý* vo význame „niekto, dakto; volakto, hocikto, ktokoľvek“. No pri uplatnení neurčitého poukazu na sému (b) má zámeno *ktorý* význam „nejaký, dajaký, volajaký; hocijaký, bársaký, akýkoľvek“ (porov. *jestliže by kery z nich sám byl dlužen. to každý sám jmá platit za sě* 1464 KnŽil-A, s. 101b; ale subst.: *Yakz se ktery na prawo od\_wola, techdy gemu dosty vdelatic take* 1578 Žiar n/H.; vo význame „nejaký“: *g(es)tlize/bych ya tobie natisky czinil ktere neslussne... ,swolugi k'tomu, že by... 1485 KnŽil-A, s. 90).*

V súvislosti so spomenutými neurčitými významami zámen *ktorý, aký* chceli by sme upozorniť na to, že v rámci **jednej** semémy sú tu obsiahnuté zdanlivo dva samostatné významy, ktorých samostatnosť podopierajú dva rozdielne rady synonym, no v samotnom kontexte sa tieto dva významy nedajú rozčleniť. Napríklad neurčité zámeno *ktorý* obsahuje okrem významovo širšej sémy „jeden z viacerých (vzhľadom na substanciu), niektorý, volaktorý, daktorý“ ešte ďalšiu sému zužujúcu význam predchádzajúcej o vôľový moment **lahostajnosti**, teda „nezáleží na tom ktorý, hociktorý, bársktorý, ktorýkoľvek“. Hoci sa uznáva vcelku za užitočné vydeľovať sémantické príznaky vzhľadom na ich osobitné lexémické vyjadrenie (Blanár, 1973, s. 3n.; Tolstoj, 1963, s. 37), predsa tento prípad poukazuje na to, že pri interpretácii významu môže byť dominantný kontext, z ktorého vyplýva nerozčleniteľnosť týchto dvoch „čiastkových“ významov i napriek existencii synonymných radov (porov. aj Křížková, 1971).

Používanie *LJ* v kontexte, v prehovore má podiel na významovom členení *LJ*. Iná slovesná väzba v kontexte a rozdielna sémantizácia často prispieva k diferenciacii významov. Tieto vzťahy bývajú však neraz dosť zložité. Napríklad dve rozdielne slovesné väzby a rôzna sémantizácia môžu poukazovať na jednu semému v hĺbkovej štruktúre. A naopak, jedna syntaktická funkcia v texte (jedna funktéma) môže poukazovať na dve rozdielne semémy v hĺbkovej štruktúre. Teda :



Tieto prípady sme si povšimli pri redigovaní *Ukážkového* zošita *Slovenského historického slovníka* (autorom hesla *až* je J. Doruľa). Spojka *až* vyskytuje sa v časových vetách v dvoch významoch: raz vyjadruje krajnú (konečnú) hranicu trvania deja nadradenej vety a zároveň má často i sprievodný význam účinkový (napr. vo vete: *war... tak dluho, az sie gecmen rozpuka* I. pol. 18. stor. MedOst), inokedy vyjadruje všeobecný časový význam predčasnosti deja vedľajšej vety (*po druhe, až žadal odejme, at bich nosil klucž towarissom okolo od towariskeg ladj, že sem se sřtim wimlurwal že nenj powinowat mladě mistr nosit klucž* zač. 18. stor. Levoča). V prvom prípade je spojka *až* rovnoznačná s významom spojok *kým, dokiaľ, pokiaľ*, v druhom prípade zasa so spojkou *keď*.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV*  
*Bratislava, Nálepková 26*

#### Bibliografia

- BLANÁR, V.: Mechanizm izmenenija značenija leksičeskoj jedinicy. *Jazykovedný časopis*, 24, 1973, s. 3—17.
- DUCHÁČEK, O.: Klasifikace významových změn a problém struktury lexika. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*. 17. Řada jazykovědná A 16. Red. A. Erhart. Brno, Universita J. E. Purkyně 1968, s. 7—15.
- DUCHÁČEK, O.: Strukturální metody v současné sémantice. *Slovo a slovesnost*, 30, 1969, s. 40—49.
- FILIPEC, J.: Lexikálně-sémantická výstavba hesla — ústřední otázka lexikografické práce. *Slovo a slovesnost*, 18, 1957, s. 129—150.
- FILIPEC, J.: K úkolům české lexikologie. *Slovo a slovesnost*, 29, 1968, s. 259—274.
- GREIMAS, A. J.: *Sémantique structurale*. I. éd. Paris, Librairie Larousse 1966. 256 s.
- HORÁLEK, K.: *Filosofie jazyka*. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monografia 15. Praha, Universita Karlova 1967. 158 s.
- KŘÍŽKOVÁ, H.: Systém neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích. *Slavia*, 40, 1971, s. 342—370.



POTTIER, B.: Vers une sémantique moderne. Travaux de linguistique et de littérature romanes, 2, 1964, č. 1, s. 107—137 (citované podľa Ducháčka, 1969).

TOLSTOJ, N. I.: Iz opytov filologičeskogo issledovanija slavianskogo slovarnogo soštava. Voprosy jazykoznanija, 12, 1963, č. 1, s. 29—45.

#### Skratky

- InvLiet*..... Inventár z Lietavy, 1607—1612. Rkp.: ŠA Bytča, sign. F 179, N 1.  
*KnŽil.A*..... Protocollum civitatis zilinensis (solnensis). 1403—1512 (slovenské zápisy od r. 1451). Rkp.: OA Žilina, sign. A 1. Vydal V. Chaloupecký, Kniha Žilinská. Bratislava, Vydavateľstvo Učenej spoločnosti Šafaříkovy 1934.  
*MedOst*..... Receptár osturniansky, 1. pol. 18. st. Rkp.: Východoslovenské múzeum Košice, bez sign.

### À PROPOS DE LA SIGNIFICATION DU LEXÈME

#### Résumé

L'auteur essaye d'appliquer les méthodes de recherches sémantiques structurales à quelques mots empruntés du *Vocabulaire historique de la langue slovaque* (en preparation). Elle montre sur les pronoms *aký, ktorý* (= *quel, de quelle sorte; qui, lequel*) que les sèmes de ces pronoms sont formés par les combinaisons du noyau sémique et des fonctions et des gramèmes (d'après de B. Pottier). Au moyen d'exemple des mots *zaplatiť* (= *payer*) et *až* (= 1. *jusqu'au*; 2. *quand*) elle explique les relations entre le noyau sémique et la manifestation du sens dans le contexte.

## K PROCESU INTERNACIONALIZÁCIE SLOVENČINY

JOZEF MISTRÍK

Otázka internacionalizácie jazykov sa čoraz viac stáva stredom pozornosti všetkých jazykovedných disciplín, lebo je to proces, ktorý dnes v najväčšej miere narúša relatívnu kompaktnosť a uzavretosť typologicky blízkych i vzdialených jazykov a ich systémov. Tlak, nútiaci transportovať jazykové prvky, prichádza zvonku a v súlade s narastaním masových jazykových kontaktov stále narastá.

Aj keď proces internacionalizácie sa najviac odraža na lexike jazykov, nemožno ho chápať iba metonymicky (Richter, 1919), lebo zasahuje v podstate všetky jazykové plány a ovplyvňuje celé systémy. Internacionalizmy nemožno pozorovať a vyčleňovať v rámci a z hľadiska jediného jazyka, lebo ide o najtypickejšiu medzijazykovú kategóriu. Jedným z prvých bádateľov, ktorý venoval zvýšenú pozornosť otázkam internacionalizácie jazykov, bol A. Meillet (1921; 1928). V slovanských jazykovedách sa otázkami internacionalizácie z hľadiska sociolingvistiky zaoberal najmä V. M. Žirmunskij (1936) a v poslednom čase venuje pozornosť tejto oblasti ukrajinský jazykovedec V. V. Akulenko (1972). Pre slovanské jazyky je otázka internacionalizmov závažná preto, lebo ich inventáre svedčia o nepomerne väčšom importe prvkov grécko-latinskej proveniencie než o migrácii vlastných slovanských prvkov. Lenže hypertrofiu internacionalizmov grécko-latinského pôvodu pociťujú vlastne všetky jazyky sveta.

Kedy možno jazykový prvok kvalifikovať ako internacionalizmus? Mnohí bádatelia sa zhodujú v tom, že za internacionalizmus možno pokladať taký jav, ktorý sa paralelne vyskytuje aspoň v troch jazykoch patriacich najmenej do dvoch jazykových typov. V najmodernejšej a v slovanských jazykovedách doteraz najrozsiahlejšej práci V. V. Akulenkina (1972) sa za internacionalizmy pokladajú prvky, ktoré sa paralelne vyskytujú najmenej v štyroch jazykoch patriacich aspoň do troch jazykových typov.

Proces internacionalizácie jazykov je permanentný, rytmicky nerovnomerný, no postupne sa zrýchľujúci. Rozsah a tempo tohto procesu sú najevidentnejšie, ak sa pozorujú a vidia cez jazykové štýly. To svedčí, prirodzene, o tom, že ide o jav úzko zviazaný s funkčnosťou jazykových prejavov. Súvislosť internacionalizácie s formovaním funkčných štýlov — najmä v slo-

vanských jazykoch, a tým i v slovenčine — je veľmi silná; vo vývine a formovaní štýlov slovanských jazykov sa výrazne črtá univerzalizácia, dôkazom čoho sú napríklad rozdiely medzi staršími a novšími klasifikáciami štýlov v slovenčine, v ruštine, v poľštine i v bulharčine (Mistrík, Kožina, Kurkowska-Skorupka, Janakiev). Internacionalizmy preniknú a udomácnia sa najprv do niektorého štýlu. A možno povedať, že často sa ľahšie prenesú zo štýlov jedného jazyka do toho istého štýlu druhého jazyka, ako potom z jedného štýlu do iného štýlu v tom istom jazyku.

Preberajúcimi štýlmi v slovenčine sú najmä publicistický a náučný štýl. Menej cudzích prvkov sa k nám dostáva cez administratívny a umelecký štýl, no takmer nijaké cudzie prvky nepreberá dnešná slovenčina priamo do hovorového štýlu. Nie je to preto, že by tento štýl bol voči cudzím prvkom averzný, ale najmä preto, že proces internacionalizácie jazykov sa realizuje prevažne a takmer iba prostredníctvom písomných prejavov.

Súvisí s funkciou publicistického štýlu, že sa najľahšie poddáva internacionalizácii. No súvisí to aj s jeho gramatickou jednoduchosťou, ktorá nevyžaduje, aby sa exponovali svojrázne typologické vlastnosti jazyka. Publicistické prejavy sú morfológicky a syntakticky v porovnaní s prejavmi ostatných štýlov jednoduché, až stereotypné. A navyše sú to prejavy afonetické, takže voči cudzím prvkom sú maximálne inertné.

Publicistický štýl je pojmový, presýtený faktografickými údajmi a substantívami. O internacionalizácii slovenčiny mnoho hovorí fakt, že podľa frekvenčného slovníka slovenčiny je v našich novinách a v publicistike vôbec viac ako 20 % slov a výrazov neslovenských. Podľa niektorých retrográdných slovníkov najviac importovanými slovami do slovanských jazykov sú tie, ktoré sú najčastejšie aj v neslovenských jazykoch (vo francúzštine, v angličtine, v gréčtine, v nemčine, v maďarčine); sú to substantíva zakončené na prípony, ktoré majú v slovenčine znenie *-cia*, *-emus*, *-sta*, *-lóg*, *-tor*, *-óza*... a od nich odvodené adjektíva zakončené na *-ový*, *-ský*, *-ický*... Medzi najproduktívnejší typ sloves patria slovesá s neurčitkovou kmeňotvornou príponou *-ova-*, ktorou sa tvoria slovesá od cudzích substantív alebo sa importujú z iných jazykov (*-írovať*, *-izovať*...). Rovnako je to aj v jazykoch spomínaných skôr. Aj medzi najproduktívnejšie predpony patria predpony znejúce v slovenčine *a-*, *ab-*, *ad-*, *anti-*, *de-*, *di-*, *dis-*, *ex-*, *im-*, *in-*, *kon-*, *kom-*, *per-*, *pro-*, *re-*, *sub-*. Sú to predpony, ktorými sa tvoria abstraktné názvy. Ak sa prihliadne k tomu, že publicistické texty sú morfológicky i syntakticky jednoduché, potom je evidentné, že publicistické prejavy v najväčšej miere umožňujú proces internacionalizácie jazyka. Nemáme tu na mysli len transponovanie lexikálnych jednotiek, ale aj to, čo ich transponovanie nepriamo spôsobuje — vyrovnávanie syntaktických konštrukcií a asimiláciu žánrových prvkov.

Ale internacionalizácia prostredníctvom verejných komunikačných prostriedkov a prostredníctvom publicistických prejavov ovplyvňuje vývin jazyka ešte aj ináč. V jazyku — máme na mysli, pravdaže, hlavne slovenčinu — vzniká alebo sa prehlbuje nerovnováha medzi expresívnym a nociónálnym výrazivom. V slovenčine sa expresívne slová s príponami ako *-áč, -úl, -úň, -oš* a pod. dostávajú na perifériu a namiesto nich sa do jadra slovnej zásoby výrazne tlačia nociónálne slová a — samozrejme — aj konštrukcie. **Aj ďalšia vec:** v slovenčine sa očividne znižuje frekvencia expresívnych a intonačne dotváraných častíc typu *no, bodaj, veď, aspoň, predsa, tak, žiaľbohu, chválabohu, vraj* a zvyšuje sa výskyt intelektuálne zdôrazňujúcich a hodnotiacich častíc typu *najmä, predovšetkým, len, takmer, jedine, navyše* a takých častíc, ktoré majú internacionálny charakter, ako napríklad *prípadne (eventuálne, respektíve), asi (circa), fakticky, nevyhnutne, isto, podobne*. Z expresívnej lexiky sa prostredníctvom publicistických prejavov ako internacionalizmy dostávajú do slovenčiny športové slangové slová anglického pôvodu.

Trocha ináč ovplyvňuje proces internacionalizácie slovenčiny vedecká tvorba, vedecký štýl. Syntaktické a žánrové útvary vedeckého štýlu sú konštrukčne bohatšie a zložitejšie ako útvary publicistického štýlu. Odhliadnuc od toho, že sa preberá množstvo odborných termínov (z ktorých však sa mnohé do vlastnej slovnej zásoby nedostanú), preberajú sa touto cestou výstavbové postupy a zvraty tvoriace text. Viacslovné pomenovania si často ponechávajú slovosled s postponovaným prívlastkom. Čoraz sú častejšie súvetné konštrukcie so vzťažnou zdôrazňovacou vetou na konci. Časté sú konštrukcie s genitívnym prívlastkom. Očividne sa vo všetkých jazykoch rozširujú pasívne konštrukcie. Lenže aj spájacie výrazy typu *po prvé, po druhé.... atď., to jest, a podobne, z jednej strany..., zhrnujúc, odvolávajú sa, pozorujme, citované dielo, uveďme príklad...* sú vlastne internacionálnymi konštrukciami, ktoré sa bežne používajú vo väčšine jazykov. Aj titulkové konštrukcie typu *K..., O..., K otázke..., Z problematiky..., Príspevok k..., (On the..., Some Question..., Zur..., Sur..., À propos..., Quelques..., En..., O nekim..., Nad..., Ob..., Iz...)* sú vlastne internacionalizmami. **Z náročnejších konštrukcií** by bolo možné označiť za internacionalizmy nepravú hypotaxu a nepravú parataxu, z ktorých sa jednako niektoré pociťujú v slovenčine ako nie celkom čisté domáce konštrukcie. Aj keď ešte nie celkom dokázaný, ale pociťovaný je fakt, že sa znižuje frekvencia modálnych slovíec v slovenčine paralelne s ostatnými jazykmi, lebo sa ich obsahy vyjadrujú pomocou jemnejších opisných konštrukcií vznikajúcich na pôde vedeckého štýlu. Všetky nové frekvenčné slovníky zaznačujú napríklad pokles výskytu slovíec *chcieť, musieť, smieť* za cenu zvýšenej frekvencie modálneho *mať* a kondicionálnych konštrukcií. Aj modely tvorenia spájacích výrazov a sekundárnych gramatických slov v slovenčine sú vlastne kalkované internacionalizmy

známe vo väčšine jazykov. Sovietsky vedec J. Dešeriev (1966) hovorí v tejto súvislosti o „internacionalizácii niektorých syntaktických foriem jazykového myslenia“. Súvisí to, pochopiteľne, s výstavbou žánru a s logickými postupmi uplatňovanými v náučných textoch.

Internacionalizmy v administratívnom štýle slovenčiny (*konto, ad acta, detto, cca, locus signi...*) sú staršieho dáta. Dnešný administratívny jazyk má niektoré prvky, ktoré sú blízke rokovaciemu štýlu ruštiny, no nie sú to v pravom zmysle slova internacionalizmy.

Slovenčina, spolu s ostatnými jazykmi, sa podvoľuje istej internacionalizácii, ktorá je diferencovaná hlavne podľa štýlov. Príznačné pre tento proces je to, že sa preberá do všetkých jazykových plánov — v priemere **viacej** z neslovanských ako slovanských jazykov. Proces internacionalizácie sa realizuje prostredníctvom písomných verejných prejavov. Je to proces, ktorého tempo a sila narastá nielen v rámci slovenčiny, ale vo všetkých jazykoch. Prirodzené je, že sa pri tomto procese najcitlivejšie a najviditeľnejšie presadzujú prvky analytických jazykov. Na dôkladný a exaktný výskum tohto procesu sa v slovenčine doteraz vlastne ešte čaká.

*Filozofická fakulta UK  
Bratislava, Gondova 2*

#### Bibliografia

- AKULENKO, V. V.: Voprosy internacionalizacii slovarnogo sostava jazyka. 1. izd. Charkov, Izdatelstvo charkovskogo universiteta 1972. 216 s.  
DEŠERIEV, J. D.: Zakonomernosti razvitija jazykov v sovet-skem obščestve. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1966. 401 s.  
JANAKIEV, M.: Zapiski po stilistika na bálgarskija jezik. Sofija 1965.  
KOŽINA, M. N.: K osnovanijam funkcionalnoj stilistiki. Perm 1968.  
KURKOWSKA, H.—SKORUPKA, S.: Stylistyka polska. 2. vyd. Varšava 1966.  
MILLET, A.: Différentiation et unification dans les langues. Linguistique historique et linguistique générale. 1. éd. Paris 1921.  
MILLET, A.: Les langues dans l'Europe nouvelle. 2. éd. Paris 1928.  
MISTRÍK, J.: Stylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 424 s.  
RICHTER, E.: Fremwortkunde. Leipzig—Berlin 1919.  
ŽIRMUNSKIJ, V. M.: Nacionalnyj jazyk i socialnyje dialekty. Leningrad 1936.

#### ON THE PROCESS OF INTERNATIONALIZATION OF SLOVAK

##### Summary

Slovak, together with the other languages, undergoes certain internationalization, which is differentiated especially according to styles. The most of foreign elements are taken over to Slovak by means of the journalese and the scientific style. Less of them

are taken over by means of the administrative and the poetry styles, but almost none of them takes Slovak over to the colloquial style. It is characteristic for the process of internationalization that it is taken over to all language plans in an average more from the non-Slavonic languages than from the Slavonic ones. The internationalization is **realized especially** by means of written texts and by means of mass-media. It is the **process the speed of** which is growing not only in Slovak but in every language.

## K MORFONOLOGICKEJ INTERPRETÁCII SLOVESNÝCH RELAČNÝCH MORFÉM

JÁN SABOL

1.0. Morfonologickému rozboru spisovnej slovenčiny sme už **venovali pozornosť** vo viacerých štúdiách. Išlo v nich o morfonologický náčrt relačných submorfém slovenských substantív (1968 a), o morfonologickú interpretáciu predložiek a predpôn v spisovnej slovenčine (1972 b) a o morfonologickú analýzu koncoviek adjektíválií v spisovnej slovenčine (1973). V tomto príspevku sa **chceme venovať** morfonologickej interpretácii slovesných relačných morfém (Horecký, 1964, s. 41 n.). Vychádzame pritom — podobne ako v uvedených štúdiách — v podstate z koncepcie tzv. moskovskej fonologickej školy (najnovšie Reformatskij, 1970 a najmä Avanesov—Sidorov, 1970).

2.0. Skúmať fonematické zloženie morfém znamená predovšetkým zisťovať vzťah medzi hláskovým skladom v rovine realizácie, manifestácie (ďalej *RM*) a medzi zodpovedajúcim fonematickým (morfonematickým) charakterom týchto jednotiek v rovine fonologického (morfonologického) systému, abstrakcie (ďalej *RA*).

2.1. Pri rekonštrukcii slovesných relačných morfém, teda pri vymedzovaní ich (mor)fonematického zloženia (konštruktov na paradigmatickej osi jazyka) treba ponajprv zistiť ich hláskové (fonetické) zloženie a skúmať typy neutralizácií, ktoré sa pri realizácii foném v týchto morfémach uplatňujú.

3.0. Systém slovesných relačných morfém v spisovnej slovenčine je veľmi jednoduchý, ale zároveň ponúka možnosti na elegantné riešenie ich (mor)fonematického zloženia, pretože sa pri nich **uplatňujú** viaceré typy neutralizácií. Podľa J. Horeckého (op. cit., s. 41—43) k slovesným relačným morfémam patria osobné submorfémy *-m*, *-š*, *-Ø*, *-me*, *-te*, *-ia* alebo *-ú*, ďalej súbor tvarov *som*, *si*, *Ø*, *sme*, *ste*, *Ø* a imperatívne submorfémy *-Ø*, *-me*, *-te*; uvedené submorfémy vyjadrujú sémy osoby a čísla (ibid., s. 41). Toto vymedzenie slovesných morfém vychádza predovšetkým z „tradičnej“, gramatickej interpretácie. V našom príspevku budeme metodologicky postupovať tak, že vo zvukovom zložení skúmaných typov morfém vyčleníme jednotky štruktúry (syntagmy) i systému (paradigmy), pričom dominantným bude určenie vzťahu medzi nimi.

4.0. Z vokalického systému sa v *RM* na výstavbe slovesných relačných submorfém zúčastňujú [e] [ňesje-m-e], [o] [s-o-m], [i] [s-i], [a] [stoj-a], [u]

[vládn-u]; pri týchto samohláskach neutralizáciu nepredpokladáme (Sabol, 1968 a). Pri dlhom vokále [ú] [hes-ú] nastáva neutralizácia kvantity (v pozícii po dlhom nositeli slabičnosti, porov. napríklad v tvare vládnu), rovnako sa neutralizuje diftong [ia] [rob-ia], avšak nie vzhľadom na postavenie po dlhom nositeli slabičnosti, ale vzhľadom na charakter predkoncovkovej spoluhlásky (po *j* sa tu v *RM* realizuje *-a*, porov. tvar stoj-*a*).

4.1. Z hľadiska neutralizácie kvantity rekonštruujeme tvary 3. os. pl. [vládn-u], piš-u] ako VLÁDN-Ů, PÍŠ-Ů, pretože v silnej pozícii (Sabol, 1968 a; 1972 a; 1972 b) — po nie dlhom nositeli slabičnosti — je [-ú] — [xudn-ú, češ-ú].

4.2. Výskyt diftongu *-ia* v 3. os. pl. nie je synchronicky viazaný na pozíciu po „mäkkej“ spoluhláske (porov. tvary robia, lepia, lovia atď.), preto ho predpokladáme aj v *RA*. Je tu paralela k príslušným relačným submorfémam substantív typu dlaň, kosť a vysvedčenie (porov. Sabol, 1968 a, s. 48—49) a k relačným submorfémam adjektíválií typu pávi (Sabol, 1973).

4.3. Diftong *-ia*, ktorý sa neutralizuje po spoluhláske *j* (hoj-*a*, stoj-*a*, boj-*a* sa a pod.), predpokladáme v *RA* aj v týchto prípadoch, podobne ako pri príslušných typoch relačných submorfém substantív a adjektíválií uvedených v 4.2. (Problematika konsonantu *j* v morfonologickej sústave spisovnej slovenčiny si bude vyžadovať v ďalšom výskume osobitnú pozornosť.)

5.0. Z konsonantov sa na výstavbe slovesných relačných morfém v *RM* zúčastňujú: sonóra *m* [robi-*m*], šumové spoluhlásky *š*, *ž* [robi-š/ž], *ť* [robi-ť-*e*], *s* [s-*om*] a *z* [z-*me*].

5.1. Rekonštrukcia sonóry *m* je jednoznačná; ide tu o priamy vzťah *RM* = *RA*.

Pri ostatných, teda tzv. šumových spoluhláskach, ktoré sa zúčastňujú na montáži slovesných relačných morfém, je prítomná vlastnosť (ne)znelosti ako vlastnosť korelačného príznaku a je teda neutralizovateľná (Pauliny, 1968, s. 26—27). Pre fonologickú interpretáciu slovenských foném zviazaných protikladom znelosť—neznelosť (teda foném s vlastnosťami *V<sup>o</sup>CVc* a *V<sup>o</sup>CVc<sup>o</sup>*) (Sabol, 1972 a; 1973) sú dôležité dve pozície v slove:

a) na mieste prvej až predposlednej fonémy v slove (symbolicky #*F*<sub>1</sub> ... *F*<sub>*n*-1</sub> #);

b) na mieste poslednej fonémy v slove (#*F*<sub>*n*</sub> #).

Šumové spoluhlásky stojace v rámci slova môžu byť v silnej (pred fonémami s vlastnosťami *VC<sup>o</sup>*, *VC* a pred spoluhláskou *v*, ktorá pri tejto fonematickej kombinácii sa správa ako fonémy s vlastnosťami *VC*) alebo v slabej pozícii (pred fonémami s vlastnosťami *V<sup>o</sup>CVc* a *V<sup>o</sup>CVc<sup>o</sup>* s výnimkou *v*). Šumové spoluhlásky na mieste #*F*<sub>*n*</sub> # sú vždy v slabej pozícii (v *RM* sa tu vyskytuje spoluhláska s vlastnosťami *V<sup>o</sup>CVc*, alebo *V<sup>o</sup>CVc<sup>o</sup>* v závislosti od kontextu; spoluhlásky s uvedenými vlastnosťami sú tu vo vzťahu komple-



mentárnej distribúcie, svojím výskytom sa navzájom vylučujú); ich fonologický charakter vzhľadom na vlastnosť (ne)znelosti sa v tejto pozícii musí preverovať podľa všetkých realizácií príslušnej morfémy, podobne ako pri šumových spoluhláskach stojacich v slabej pozícii v rámci slova. Výnimočné postavenie tu má spoluhláska *v* (Sabol, 1972 a).

Vzhľadom na protiklad znelosť—neznelosť je z uvedených konsonantov v slovesných relačných submorfémach v tzv. silnej pozícii [*s*] v submorfémach [*som*, *si*] a [*z*] v submorféme [*zme*], ktoré jednoznačne rekonštruujeme ako *SOM*, *SI*, *ZME*. V silnej pozícii podľa tohto protikladu je aj [*t*] v relačnej submorféme 2. os. pl. (*-te*, *ste*), avšak zároveň je v slabej pozícii vzhľadom na protiklad kompaktnosť—difúznosť. Spoluhláska [*s*] v submorféme [*ste*] je podľa protikladu znelosť—neznelosť v slabej pozícii (je v rámci slova pred fonémou s vlastnosťami  $V^0CVc^0$ ) a je nerekonštruovateľná; označujeme ju ako  $S_1$  (Sabol, 1972 a, b).\*

Na kontext sú viazané aj spoluhlásky [*-š/-ž*] v submorféme 2. os. sg. Pred fonémami s vlastnosťami  $VC^0$ ,  $VC$  a  $V^0CVc$  sa táto submorféma realizuje ako [*-ž*] a pred fonémami s vlastnosťami  $V^0CVc^0$ , rovnako pred pauzou (pred fonematickou nulou) sa realizuje ako [*-š*]. Fonematické zloženie tejto submorfémy je neprevertiteľné a nerekonštruovateľné. Označujeme ju ako  $-Š_1$ .

5.2. Uviedli sme už (porov. 5.1), že spoluhláska *t* v submorfémach [*-te*, *ste*] je v silnej pozícii vzhľadom na protiklad znelosť—neznelosť, ale v slabej pozícii podľa protikladu kompaktnosť—difúznosť. Neutralizácia protikladu kompaktnosti—difúznosti (pri ostrých spoluhláskach) nastáva v spisovnej výslovnosti iba pri okluzívach a sonórah (Pauliny, op. cit., s. 96). Slabou pozíciou tohto protikladu pri uvedených konsonantoch je postavenie pred príslušnou korelačnou spoluhláskou, postavenie pred *e*, *i*, *í*, *ia*, *ie*, *iu* a pred daktorými inými spoluhláskami (Sabol, 1972 b). Spoluhláska *t* v analyzovaných submorfémach je pred vokálom *e* (pred ktorým sa vyskytuje len jeden člen protikladu kompaktnosť—difúznosť—kompaktný konsonant), je teda v slabej pozícii, v pozícii minimálneho rozlíšenia, je neprevertiteľná, a teda nerekonštruovateľná. Označujeme ju ako  $T_2$ .

6.0. Varianty slovesných relačných morfémy v *RM* v spisovnej slovenčine sú — podľa nášho rozboru — nasledujúce:

$V_1$ <i>RM</i> ( <i>chudnúť</i> , <i>česať</i> ):	[ <i>-m</i> , <i>-š ž</i> , <i>-Ø</i> , <i>-me</i> , <i>-te</i> , <i>-ú</i> ];
$V_2$ <i>RM</i> ( <i>vládnuť</i> , <i>písať</i> ):	[ <i>-m</i> , <i>-š ž</i> , <i>-Ø</i> , <i>-me</i> , <i>-te</i> , <i>-u</i> ];
$V_3$ <i>RM</i> ( <i>robiť</i> , <i>kričať</i> ):	[ <i>-m</i> , <i>-š ž</i> , <i>-Ø</i> , <i>-me</i> , <i>-te</i> , <i>-ia</i> ];

\* V súbore tvarov [*som*, *si*, *Ø*, *zme*, *ste*, *Ø*] jednotlivé submorfémy pokladáme za nerozčleniteľné (na rozdiel od súboru *som*, *si*, *je*, *sme*, *ste*, *sú*, ktorý tvorí osobitné sloveso — Horecký, 1964, s. 42), preto — podľa uvedenej koncepcie — segment [*s*] v submorféme [*ste*] neprevertujeme podľa ostatných podôb skúmanej relačnej morfémy.

$V_4 RM$ ( <i>hojit, stáť</i> ):	$[-m, -š ž, -\emptyset, -me, -te, -a]$ ;
$V_5 RM$ :	$[som, si, \emptyset, zme, ste, \emptyset]$ ;
$V_6 RM$ :	$[-\emptyset, -me, -te]$ .

6.1. Varianty slovesných relačných morfév v  $RA$  vo vzťahu k variantom z  $RM$  sú nasledujúce:

$V_1 RA = V_1 RM + V_2 RM$ :	$V_2 RA = V_3 RM + V_4 RM$ :
$-M, -Š_1, -\emptyset, -ME, -T_2 E, -\bar{U}$ ;	$-M, -Š_1, -\emptyset, -ME, -T_2 E, -iA$ ;
$V_3 RA = V_5 RM$ :	$SOM, SI, \emptyset, ZME, S_1 T_2 E, \emptyset$ ;
$V_4 RA = V_6 RM$ : $\emptyset, -ME, -T_2 E$ .	

7.0. Náš rozbor fonematického zloženia slovesných relačných morfév v spisovnej slovenčine potvrdil, že varianty týchto morfév v rovine morfológickej ( $RA$ ) sú kompaktnéjšie, čo je prirodzené vzhľadom na ich vyššiu abstrakciu (porov. aj Sabol, 1968 b, s. 81). Ukázalo sa, že aj takýto netradičný pohľad na fonematické zloženie morfév — najmä pri interpretácii neutralizácii — môže priniesť daktoré zaujímavé zistenia.

*Filozofická fakulta UPJŠ*  
*Prešov, Grešova 3*

#### Bibliografia

- AVANESOV, R. I.—SIDOROV, V. N.: Sistema fonem russkogo jazyka. In: *Reformatskij, A. A., Iz istorii otečestvennoj fonologii. Očerki. Chrestomatija. Red. R. I. Avanesov. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1970, s. 249—277.*
- HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 196 s.
- PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 128 s.
- REFORMATSKIJ, A. A.: Iz istorii otečestvennoj fonologii. Očerki. Chrestomatija. Red. R. I. Avanesov. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1970. 528 s.
- SABOL, J.: Formálne vymedzenie skloňovacieho typu In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae Prešovensis. Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968 a, s. 43—53.*
- SABOL, J.: K metodologickejmu využitiu entropie pri jazykovednom výskume. *Jazykovedný časopis, 19, 1968 b, s. 76—83.*
- SABOL, J.: *Fonologické zataženie protikladu znelosť—neznelosť v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972 (v tlači).*
- SABOL, J.: O morfológickej interpretácii predložiek a predpón v spisovnej slovenčine. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica, 23, 1972 b (v tlači).*
- SABOL, J.: Morfológický náčrt koncoviek adjektíválií v spisovnej slovenčine. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae. Jazykovedný zborník. 4. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973 (v tlači).*

CONCERNING THE INTERPRETATION OF RELATIONAL  
MORPHEMES OF THE VERB

**Summary**

In the present study the author reconstructs the phonematic structure of relational sub-morphemes of the verb in Standard Slovak, and ascertains the relation of individual variants of investigated morphemes at the level of manifestation and the level of system.

## DISTRIBÚCIA SLOVNÝCH DRUHOV A ZROZUMITEĽNOSŤ NOVINÁRSKEHO PREJAVU

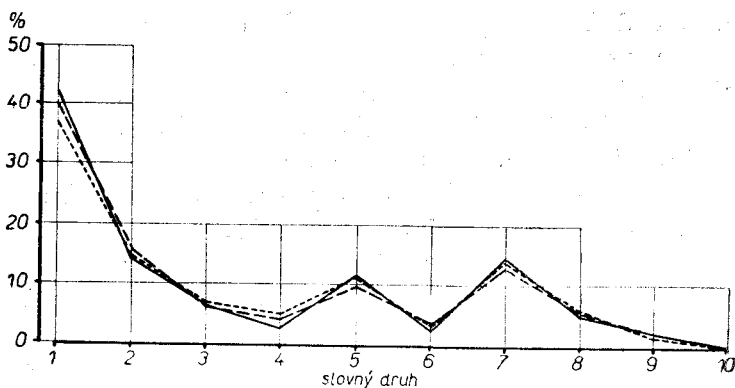
ZORA LIŠKOVÁ

Cieľom štúdie je skúmať vplyv distribúcie slovných druhov na zrozumiteľnosť novinárskeho prejavu. Pri sledovaní zrozumiteľnosti novinárskych textov sa vypracovali rozličné kritériá a miery, pričom sa brali do úvahy najmä fyzické vlastnosti slova a vety. Novinársky prejav má popri úlohe rýchlo a presne informovať čitateľa o najnovších udalostiach spĺňať aj požiadavku zrozumiteľnosti. Pre stručnosť a informačnú hutnosť prejavu je charakteristická hypertrofia menných tvarov, nízky výskyt sloviess a ostatných slovných druhov. Takto vznikajúca enumeratívnosť je v rozpore s požiadavkou zrozumiteľnosti, lebo kladie dôraz predovšetkým na pojmovú stránku a vo zvýšenej miere zatažuje percepčné schopnosti čitateľa.

Náhodným výberom určené články z centrálnej, krajskej a okresnej tlače podrobili sme rozboru z hľadiska distribúcie slovných druhov. Podľa vopred určenej hypotézy sme očakávali isté rozdiely medzi centrálnou a regionálnou tlačou v rámci jednotlivých žánrov. Najmä okresné noviny, podchytávajúce vrstvy obyvateľstva orientované predovšetkým na lokálnu problematiku, mali by prejav v novinách prispôbiť svojim čitateľom aj z hľadiska zastúpenia slovných druhov. Aby bolo možné posúdiť, do akej miery sa táto hypotéza spĺňa, uvádzame zistené hodnoty pre spravodajské texty v grafe 1 (na osi *y* sú udané hodnoty v percentách, na osi *x* sú vyznačené jednotlivé slovné druhy: 1 — podstatné meno, 2 — prídavné meno, 3 — zámeno, 4 — číslovka, 5 — sloveso (plnovýznamové i sponové), 6 — príslovka, 7 — predložka, 8 — spojka, 9 — čiastica, 10 — citoslovce).

Na prvý pohľad je zrejmé, že rozdiely vo využívaní slovných druhov sú minimálne. Najmarkantnejšie sa prejavujú pri substantíve, kde medzi centrálnymi denníkmi a okresnými novinami je rozdiel 5 %. To značí, že centrálny denníky sú pojmovo náročnejšie, hoci rozdiel nie je nijako výrazný. Pri číslovkách je ešte menší (1,9 %) a ostatné rozdiely vo výskyte slovných druhov sú celkom zanedbateľné. Treba preto konštatovať, že pri jazykovom stvárňovaní správ je pre novinára dôležité presne a obsažne informovať. V reprezentatívnom súbore nešlo o správy prevzaté z jedného prameňa, teda spoločný zdroj nemohol ovplyvniť spravodajcov pri využívaní slovných druhov.

V článkoch prislúchajúcich k analytickému žánru ide o zovšeobecňovanie faktov, ku ktorému sa pristupuje na základe analýzy či už indukciou alebo dedukciou. Z hľadiska výskytu slovných druhov možno pri analytických textoch rátať s menej koncentrovaným prejavom, lebo sa tu dáva autorovi



Graf 1. Zastúpenie slovných druhov v spravodajských textoch.

— centrálne denníky, - - - krajské denníky, - - - - - okresné noviny

možnosť zmocniť sa tematiky v širšom zábere. Tento fakt sa prejavuje v prvom rade poklesom vo výskyte substantív, čím klesá aj polytematickosť prejavu. Kým pri spravodajstve sme v centrálnych denníkoch zaznačili 42,2 % tohto slovného druhu, pri analytických materiáloch je to už iba 32,1 %. Podobný pokles vo výskyte substantív je aj v krajských denníkoch (spravodajstvo — krajské denníky: 39,9 % substantív; analytické texty: 32,7 %) aj v okresných novinách (spravodajstvo: 37 % substantív; analytické texty: 34,1 %). Znížený výskyt slov priamo pomenúvajúcich veci bol príčinou vyššieho zastúpenia zámen, ktoré tu zastávajú funkciu synonymných výrazov, alebo sú výrazom expresívnosti (ak ide o posesíva). Z hľadiska zrozumiteľnosti je však predovšetkým dôležité „preslovesnenie“ prejavu. Sloveso vnáša do výpovede dynamickosť, posúva dej a narúša, resp. vyvažuje stereotypne a staticky pôsobiacu enumeráciu faktov. Zrozumiteľnosť textu zvyšujú aj pomocné slová, predovšetkým spojky a častice, ktoré „riedia“ text, znižujú jeho koncentrovanosť, a tak automaticky priaznivo ovplyvňujú jeho akceptabilnosť. V spravodajských textoch centrálnych denníkov bolo 11,3 % sloviac, 5,1 % spojok a 2 % častíc. V analytických textoch je už 14,1 % sloviac, 6,4 % spojok a 5,4 % častíc. Podobne stúpa výskyt slovných druhov zvyšujúcich komunikatívnosť textov aj v krajských denníkoch a v okresných novinách (krajské denníky — spravodajstvo: 9,9 % sloviac, 5,3 % spojok, 1,9 %

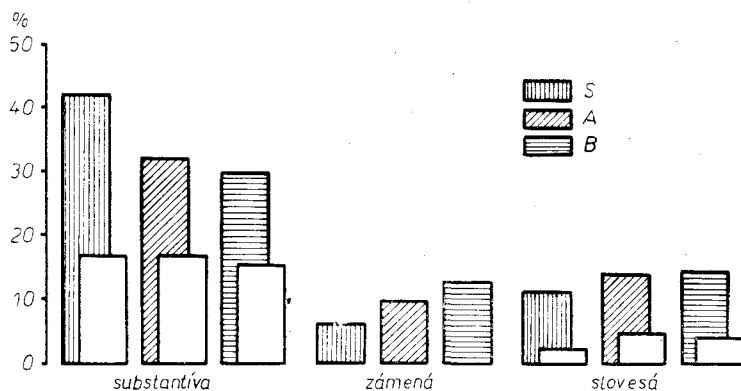
častíc; analytické články: 12,2 % sloviess, 6,7 % spojok, 2,6 % častíc; okresné noviny — spravodajstvo: 11,1 % slovesá, 5,8 % spojky, 1,6 % častice; analytické články: 11,7 % slovesá, 7,1 % spojky, 2,5 % častice). Keďže výskyt predložiek prevažne závisí od prítomnosti substantíva, zaznačili sme v analytických textoch nižšiu frekvenciu tohto slovného druhu ako v spravodajstve, lebo sa tu znížil výskyt podstatných mien. Vcelku možno povedať, že z hľadiska zastúpenia slovných druhov sú analytické texty v porovnaní so spravodajskými prístupnejšie na vnímanie hlavne preto, že sa v nich znižuje výskyt pojmových slov a že svoju frekvenciu zvyšujú také slovné druhy, ktoré vnášajú do textu dynamickosť alebo ho riedia.

Pri beletrii dochádza k ďalšiemu vzostupu tých slovných druhov, ktoré priaznivo ovplyvňujú zrozumiteľnosť textu, a k zníženému výskytu podstatných mien. Vcelku možno povedať, že z hľadiska zrozumiteľnosti sú beletristické texty pojmovo najmenej náročné, a preto aj najzrozumiteľnejšie.

Charakter textu sa plastickejšie ukáže, ak zoskupíme slovné druhy podľa funkcie, ktorú zastávajú v prejave. Aby bolo možné zistiť hutnosť či koncentráciu textu, je výhodné zjednotiť plnovýznamové slová do troch skupín: 1. mená, 2. konektory (zámená), 3. slovesá. Prídavné mená a číslovky sa priradia ako atribúty k menám, adverbiá sa priradia taktiež ako atribúty k slovesám (Mistrík, 1970, s. 247). Hustá frekvencia mien je znakom koncentrovanosti textu, teda jeho pojmovej náročnosti, pričom výskyt sloviess v prejave znižuje pojmovú hutnosť. Zámená nestoja v jednom rade s ostatnými slovnými druhmi, sú to vlastne kontaktové alebo situačné synonymá zastupujúce menné tvary. Ich výskyt je v písomných prejavoch nižší ako v hovorených, nie sú priamymi znakmi koncentrácie, naznačujú skôr stupeň relativity výrazu. Pomocné slová (predložky, spojky, častice) a citoslovčia sa do množiny plnovýznamových slov nezaraďujú. Pre posúdenie zrozumiteľnosti sú teda dôležité substantíva signalizujúce hutnosť a informačnú sýtosť článku. Ak je článok nasýtený menami, je náročný na vnímanie. Sloveso riedi hustotu pojmov v novinárskych materiáloch, s pribúdaním sloviess klesá náročnosť textu, aj častejší výskyt zámen pôsobí priaznivo na zrozumiteľnosť prejavu. Počet atribútov je štylisticky irelevantný, ich výskyt závisí od výskytu mien a sloviess. Na grafe 2 je znázornený výskyt substantív spolu s ich atribútmi, frekvencia zámen a výskyt sloviess spolu s ich atribútmi v centrálnych denníkoch pri spravodajstve, analytických textoch a beletrii. Atribúty sú vyznačené prázdny m obdĺžnikom (S — spravodajstvo, A — analytické texty, B — beletria).

Z uvedeného vidieť, že texty v centrálnych denníkoch sú nasýtené menami signalizujúcimi náročnosť prejavu. Hustota pojmov klesá smerom od spravodajstva k beletrii, avšak atribúty mien charakteristické pre faktografický a pojmový prejav zostávajú pri jednotlivých žánroch takmer na rovnakej

úrovni. Sloveso, ktoré vnáša do prejavu dynamiku, je pomerne slabo zastúpené a jeho výskyt je častejší v analytických a beletristických textoch ako v spravodajských článkoch. S pomerne nízkym výskytom slovesa súvisí aj slabá **frekvencia** slovesných atribútov. Frekvencia zámena, ktoré je integru-



Graf 2. Výskyt substantív, zámen a slovíes spolu s ich atribútmi (centrálne denníky)

júcim prvkom v texte a z hľadiska funkcie nie je vlastne pomenovaním, ale len konštrukčným slovom, je nízka. Zámená sa častejšie vyskytujú v pojmovom menej náročnom texte, a preto aj graf naznačuje vzostup v ich výskyte od spravodajstva cez analytické texty smerom k beletrii, lebo beletristické články sú najmenej náročné na vnímanie. Obdobná situácia je aj v krajských denníkoch a v okresných novinách, preto sme nepovažovali za potrebné osobitne ju vyznačiť graficky. V krajských denníkoch sa použilo o 2,9 % viac substantív ako v okresných novinách a tento rozdiel sa čiastočne vyrovnáva vyšším percentom použitých slovíes v okresných novinách (krajské denníky: 9,9 %; okresné noviny: 11,1 %). Pomer zámen je 6 % : 6,7 %. Analytické texty sú v okresných novinách (34,1 %) pojmovo o niečo náročnejšie ako v krajských denníkoch (32,7 %), avšak rozdiel v preslovesnení prejavu je iba 0,5 % v prospech krajskej tlače. Pri beletrii klesá naďalej pojmová náročnosť prejavu (krajské denníky: 31,5 %; okresné noviny: 27,5 %) a stúpa komunikatívnosť textov zvýšením frekvencie slovesa (krajské denníky 15,2 %; okresné noviny 15,7 %). V rámci žánrov stúpa aj frekvencia zámen.

Možno teda konštatovať, že texty centrálnej, krajskej a okresnej tlače sú náročné, lebo sa opierajú predovšetkým o substantíva. Rozdiely medzi jednotlivými typmi novín nie sú veľké, teoreticky sa dali očakávať väčšie rozdiely medzi centrálnou a okresnou tlačou. Avšak cieľ pohotovo informovať

čitateľa sa prejavuje vo využívaní slovných druhov vo všetkých novinách. Znižovanie frekvencie substantíva od spravodajstva smerom k beletrii a zvyšovanie frekvencie slovesa tým istým smerom je v súlade so špecifickosťou jednotlivých žánrov.

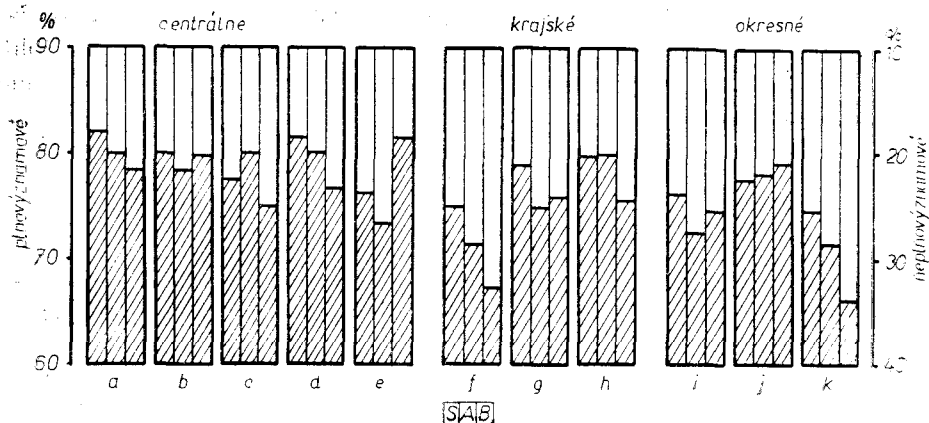
Podobné výsledky možno očakávať aj pri porovnávaní plnovýznamových a neplnovýznamových slov v texte. Za plnovýznamovými slovami stoja pojmy, preto výskyt pojmových či plnovýznamových slov na jednej strane a výskyt neplnovýznamových slov na strane druhej je ukazovateľom náročnosti textu. Neplnovýznamové slová „riedia“ text, sú prvkami pôsobiacimi proti kompaktnosti a enumeratívnosti prejavu. Čím viac je takéhoto „výplnkového materiálu“ vo výpovedi, tým je akceptabilnejšia. Ako ukázal aj graf znázorňujúci zastúpenie slovných druhov v spravodajských textoch centrálnych denníkov, krajských denníkov a okresných novín, je frekvencia neplnovýznamových slov v novinárskom prejave veľmi nízka. Frekvencia predložiek stúpa spolu so zastúpením substantív, lebo podstatné mená sa pomocou predložky uvádzajú do vzťahu s ostatnými slovnými druhmi. Preto sú predložky iba z hľadiska funkcie konštrukčnými slovami, lebo v texte vykonávajú funkciu pomocníka plnovýznamových slov tým, že spolu s pádovými koncovkami realizujú kategóriu pádu. Z hľadiska zrozumiteľnosti by ich bolo možné chápať ako formálnu súčasť pojmových, t. j. plnovýznamových slov, ako časť morfémy. V nasledujúcom grafickom znázornení (graf 3) však zotrváme pri tradičnom rozdelení slovných druhov na plnovýznamové a neplnovýznamové, lebo aj predložky pôsobia proti kompaktnosti textu. Podobne ani spojky nič nepomenúvajú, ale vyjadrujú vzťahy medzi pojmami práve tak ako častice, ktoré taktiež **zaraďujeme** do skupiny **synsémantických slov**. Od predložiek a spojok sa odlišujú v tom, že prvé dva **slovné druhy** vyjadrujú vzťahy medzi jazykovými jednotkami, častice naproti tomu vyjadrujú vzťahy autora k vlastnej výpovedi. Predložky a spojky sú sprostredkovateľmi medzi jednotlivými pomenovaniami, častice stoja medzi pomenovaním a pôvodom prejavu. Citoslovia sa v novinárskych textoch **nevyskytujú, alebo** len celkom výnimočne, a preto ich nezaraďujeme medzi ostatné slovné druhy.

Graf 3 preukazuje znázorňuje zastúpenie plnovýznamových slov v článkoch centrálnej tlače a vo vyžrebovaných novinách regionálnej tlače. Plnovýznamové slová sú v naprostej prevahe a rozdiely v ich zastúpení sa prejavujú len slabými odchýlkami v rámci špecifických znakov jednotlivých žánrov. Graf súčasne poukazuje na vysokú pojmovú náročnosť novinárskych textov.

Spravodajský žáner si pri využívaní plnovýznamových slov zachováva svoje prvenstvo, okrem malých výnimiek v *Práci*, kde je analytický text pojmovovo najsýtejší, ďalej v *Roľníckych novinách*, kde príčinou vysokej pojmovej koncentrovanosti beletristického textu je pravdepodobne informačné



zameranie skúmaného materiálu, podobne ako tomu je aj v okresných novinách *Ciel*. Ako najtypickejší beletristický prejav sa ukazuje text v *Hlase ľudu* a v *Zemplínskych novinách*, kde vyššie percento neplnovýznamových slov priaznivo ovplyvňuje zrozumiteľnosť článku, lebo pojmové slová nie sú potom v tesnom susedstve.



Graf 3. Zastúpenie plnovýznamových a neplnovýznamových slovných druhov.

a – Pravda, b – Ľud, c – Práca, d – Smena, e – Rolnícke noviny, f – Hlas ľudu, g – Smer, h – Východoslovenské noviny, i – Nitriansky hlas, j – Ciel, k – Zemplínske noviny.

**Fungovanie pomocných slov, najmä spojok, je v tektonike textu nezávislé od plnovýznamových slov. Prostredníctvom spojok možno merať obsahovú zomknutosť a syndeticitu textu. Kým syndeticita súvisí s fungovaním všetkých, alebo len zlučovacích spojok, obsahová zomknutosť je podmienená fungovaním podradovacích spojok. Spojky vyjadrujú vzťahy medzi plnovýznamovými slovami alebo viacslovnými celkami, no nie medzi pomocnými slovami. Preto je relevantný len ich pomer k plnovýznamovým slovám. Vysoký počet spojok skladbu textu spresňuje, pri vnímaní zabraňuje vzniku vedľajších asociácií. Miera disperzie spojok sa vypočíta podľa vzorca**

$$D = \frac{N_{\text{auts.}}}{N_{\text{conj.}}}, \text{ pričom } N_{\text{auts.}} \text{ je počet plnovýznamových slov v texte, } N_{\text{conj.}}$$

**je počet všetkých spojok v texte (Mistrík, 1970, s. 250–251).**

V novinárskych textoch je percentuálne zastúpenie spojok nízke. Ich nižšia frekvencia vyplýva z pomerne jednoduchšej vetnej štruktúry, ktorá je pre novinársky prejav výhodnejšia práve preto, že znemožňuje vznik vedľajších asociácií a zabraňuje nesprávne pochopiť obsah. Najnižšie per-

centuálne zastúpenie spojok je v spravodajských článkoch, ktoré sú pojmovo najšýtejšie. V centrálnej, krajskej a okresnej tlači sa pohybuje medzi 5,1 %—5,8 %. V analytických článkoch stúpa percentuálne zastúpenie tohto slovného druhu (6,4%—7,1 %) a najčastejšie sa vyskytuje spojka v beletristických článkoch (7,6%—7,9 %). Ak teda posudzujeme spojku ako prvok zabráňujúci hromadeniu pojmových slov a upresňujúci skladbu textu, môžeme beletristické články označiť z tohto hľadiska za najzrozumiteľnejšie, resp. za najmenej náročné na vnímanie. Plastickejšie sa však miera využívania tohto slovného druhu prejaví, ak ju dáme do pomeru s ostatnými plnovýznamovými slovami v skúmaných textoch (tab. 1).

Tabuľka 1

Disperzia spojok v spravodajských, analytických a beletristických textoch centrálnych denníkov

	Pravda	Práca	Smena	Rolnícke noviny	Lud
S	14,5	17,8	18,8	11,4	17,1
A	10,9	18,5	11,4	8,8	15,7
B	11,7	11,8	6,6	13,6	10,9

Ako vyplýva z tabuľky 1, stoja novinárske texty v centrálnych denníkoch z hľadiska disperzie spojok medzi teoretickým výkladom a poéziou, prípadne umeleckou prózou (Mistrík, 1970, s. 251). Najvyššia disperzia sa prejavila pri spravodajstve v *Smene*, kde na jednu spojku pripadá 18,8 plnovýznamových slov. V spravodajstve je takmer vo všetkých prípadoch najvyšší rozptyl tohto slovného druhu, ktorý je jedným z činiteľov prispievajúcich k zvýšeniu zrozumiteľnosti prejavu. Disperzia sa znižuje od pojmovo najšýtejšieho spravodajstva smerom k beletrii, aj keď treba konštatovať, že v niektorých prípadoch sú výnimky. Možno ich odôvodniť najmä náhodilosťou výberu reprezentatívnej vzorky, ale možno aj usudzovať, že v prípade nižšej disperzie spojok išlo v článkoch o komplikovanejšie vetné spojenia. Pri takýchto spojeniach spojka síce zabráňuje vzniku vedľajších asociácií, upresňujúc skladbu textu, avšak zložitejšie syntaktické štruktúry nevyhovujú plne enumeratív-nemu charakteru predovšetkým spravodajských materiálov, a preto s nimi možno rátať skôr pri analytických článkoch, ktoré sa viac alebo menej približujú teoretickému výkladu, alebo v beletrii, kde spojka môže fungovať ako „odľahčujúci“ prvok, ako to býva napr. aj v hovorovom štýle. Vysoká disperzia spojok v niektorých beletristických článkoch je znakom textov tendujúcich k spravodajstvu. Z hľadiska zrozumiteľnosti signalizuje nízke

percentuálne zastúpenie spojok v novinárskych materiáloch texty kompaktné, teda náročné na vnímanie, čo potvrdzuje aj miera disperzie, keďže na jednu spojku pripadá až osemnásťnásobok plnovýznamových slov.

Podobná situácia je aj v krajských denníkoch a v okresných novinách. Vysoká disperzia spojok (max. 17,7%) je aj tu znakom koncentrovanosti textu a signálom ťažšej zrozumiteľnosti spravodajských článkov. Disperzia sa znižuje pri analytických materiáloch, kde hlavne možnosť rozpísať sa „do šírky“ podporuje využívanie prvku riediaceho textu podobne ako v beletrii. Treba si však uvedomiť jedno: spojky riedia text a priaznivo ovplyvňujú jeho zrozumiteľnosť. Upresňujú skladbu textu, ale používané v komplikovaných syntaktických spojeniach sú vlastne v rozpore s požiadavkou zrozumiteľnosti novinárskeho prejavu (tab. 2).

Tabuľka 2

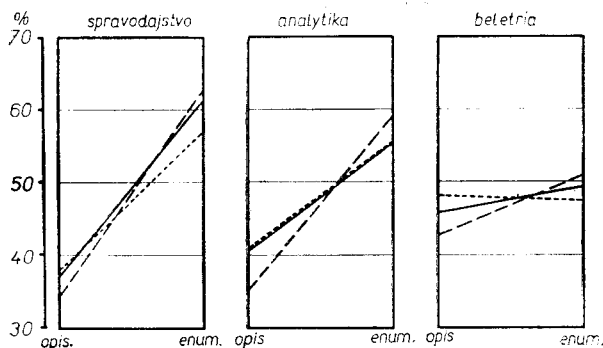
Disperzia spojok v spravodajských, analytických a beletristických textoch krajských denníkov a okresných novín

	S	A	B		S	A	B
Hlas ľudu	12,5	9,7	5,2	Nitriansky hlas	12,7	9,9	9,7
Smer	16,0	11,2	13,4	Cieľ	17,7	9,0	13,9
Východoslovenské noviny	15,9	12,6	15,1	Zemplínske noviny	17,2	13,4	9,9

Ako sme už konštatovali, najvyššia disperzia sa prejavila v spravodajstve kde úsečnosť a pojmová hutnosť, akú si vyžaduje informácia, je charakterizovaná minimálnym výskytom spojok. Pojmové slová stoja tesne vedľa seba, nevyužíva sa „výplukový materiál“, lebo správa reprezentuje typický enumeratívny spôsob vyjadrovania, kde je dôraz predovšetkým na pojme. To však nevylučuje možnosť, že v niektorých pojmovo sýtych analytických článkoch alebo v beletrii tendujúcej k spravodajstvu je tiež vysoká disperzia tohto slovného druhu.

Cieľom novinára je, najmä pri spravodajstve, zahrnúť do jedinej výpovede čo možno najviac faktov. Úsporné vyjadrovanie myšlienok sa realizuje na úkor dejových, opisných slov a spájacích výrazov, a preto pôsobí prejav často staticky, enumeratívne. K enumerácii vedie čiastočne aj potreba rýchlej komunikácie a eventuálne obmedzenie priestoru. Pojmová hutnosť, enumeratívnosť textu, je príčinou jeho sťaženej zrozumiteľnosti, kým slovné druhy fungujúce v opisných konštrukciách zvyšujú zrozumiteľnosť článku. V texte pôsobia enumeratívne a nárazovo substantíva spolu so svojimi atribútmi —

adjektívami, ďalej číslovky a okolnostné určenia. Sloveso vnáša do výpovede dynamiku, posúva dej, a preto ho zaraďujeme medzi tie slovné druhy, ktoré pôsobia proti strohej enumeratívности prejavu. Tým, že sa pri zámene musí čítajúci vrátiť k pôvodnému pojmu, na ktorý sa zámeno vzťahuje, narúša sa stereotypne pôsobiaci sled enumeratívnych prvkov, a preto zaraďujeme zámeno v tomto prípade medzi slovné druhy fungujúce v opisných konštrukciách. Podobná je z tohto hľadiska aj funkcia predložky a spojky. Obidva tieto slovné druhy priaznivo narúšajú enumeratívne pôsobiaci prejav tým, že uvádzajú jednotlivé slovné druhy či vetné celky do vzájomného vzťahu, a tak prispievajú k opisnosti výpovede. Ak teda rozdelíme slovné druhy do dvoch skupín, do skupiny slovných druhov opisných a enumeratívnych a dáme do pomeru tie, ktoré sú príčinou pojmovej hutnosti a tým aj zníženej zrozumiteľnosti textu so slovnými druhmi pôsobiacimi proti tejto tendencii, dostaneme výsledky, ktoré sú vyjadrené na grafe 4.



Graf 4. Zastúpenie slovných druhov v opisných a enumeratívnych konštrukciách.  
 ————— centrálne denníky, — — — krajské denníky, ······ okresné noviny

Prudký vzostup od opisu k enumerácii je znakom spravodajského žánru. Medzi centrálnymi a krajskými denníkmi je iba malý rozdiel vo využívaní pojmových slovných druhov. V okresných novinách je vzostup k enumerácii menej prudký, a preto možno usudzovať na zrozumiteľnejšie texty, t. j. na správy prístupnejšie štylizované, so zníženou kumuláciou pojmov. Pri analytických textoch vykazujú centrálny denníky a okresné noviny slabší vzostup smerom k enumerácii ako pri spravodajstve. Toto zistenie je v súlade s monotematickosťou analytických materiálov a s danou možnosťou zmocniť sa tematiky obširnejšie. Analytické články sú teda podľa tohto triedenia prístupnejšie a zrozumiteľnejšie ako texty spravodajské. Avšak v krajských denníkoch sa prejavil prudký vzostup od opisnosti k enumerácii. Dá sa čias-

točne odôvodniť výberom skúmaného materiálu, príčinu možno však aj vidieť v nedostatočnej žánrovej vyhranenosti. Beletristické články sa vyznačujú slabým vzostupom smerom k enumerácii alebo dokonca poklesom enumeratívnych prvkov. Z tohto možno usudzovať na texty pojmovo menej syté, teda zrozumiteľnejšie ako v predchádzajúcich dvoch prípadoch, čo aj vyhovuje požiadavkám kladeným na beletriu v novinách, ktorá má byť pre čítajúceho predovšetkým oddychom.

Ak posudzujeme texty v tlači z hľadiska jednotlivých slovných druhov či určitých skupín slov, jedna spoločná vlastnosť vystupuje jasne do popredia: pojmová hutnosť novinárskeho prejavu, ktorá podstatne zafažuje percepčné schopnosti čitateľa, aj keď čítajúci prekonáva ťažkosti vyplývajúce zo špecifickej slovnodruhovej štruktúry na základe istej psychickej pripravenosti, keďže od tlače očakáva maximum informácií a je aj prostredníctvom rámcových zložiek čiastočne pripravený na tému.

*Inštitút pre výskum masových komunikačných prostriedkov  
pri VÚKVM  
Bratislava, Októbrové nám. 7*

#### Bibliografia

- MARKO, M.: Otázky novinárskych žánrov. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1960. 250 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 424 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

#### DISTRIBUTION DER WORTARTEN UND VERSTÄNDLICHKEIT DER PUBLIZISTISCHEN TEXTE

##### Zusammenfassung

Im Rahmen der Verständlichkeitsforschung der publizistischen Texte wurde auch die Vertretung der Wortarten in der Zentral- und Regionalpresse verfolgt. Man stellte fest, dass die Unterschiede minimal sind, das Erscheinen der einzelnen Wortarten ändert sich eher im Bezug auf die Genres des publizistischen Stils. In der Richtung Information — analytische Texte — Belletristik vermehren sich diejenigen Wortarten, welche die Verständlichkeit des Aufsatzes im günstigen Sinne beeinflussen.

Die Zusammenstellung der Wortarten in bestimmte Komplexe hat bestätigt, dass in den Zeitungsaufsätzen das **Nomen am** öftesten zur Erscheinung kommt, was auch der Vergleich der autosemantischen und synsemantischen Wörter bewies. Weiter wurde die Bindewortdispersion und das Vorkommen der **enumerativen und beschreibenden** Elemente verfolgt.

Man stellte fest, dass die Zeitungsaufsätze begriffreich sind, wodurch die Perzeptionsfähigkeiten des Lesers wesentlich in Anspruch genommen werden.

## O SLOVOTVORNEJ DIFERENCIÁCII V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH

FERDINAND BUFFA

1. Najnovšie výskumy pre *Atlas slovenského jazyka* prinášajú mnoho nového materiálu, a to aj z tých jazykových plánov, ktoré boli doteraz zanedbávané. Medzi takéto slabo preskúmané oblasti patrí aj tvorenie slov, ktorého výskum sa u nás uskutočnil nedávno pomocou špeciálneho dotazníka (Buffa, 1964). Výhodou materiálu zozbieraného pomocou uvedeného dotazníka je, že ho získali jednakou metódou priameho výskumu pripravení explorátori v pomerne krátkom čase z bodov rovnomerne rozložených po celom území Slovenska (Buffa, 1971). Zmapovanie tohto materiálu dáva výstižnú predstavu o charaktere slovotvornej diferenciacie v slovenských nárečiach. Tieto informácie nie sú však vyčerpávajúce, pretože sa získali výskumom obmedzeného počtu jednotlivých slov (a iba v menšom rozsahu aj výskumom niektorých slovotvorných typov). Úplný opis slovotvorného systému našich nárečí môže poskytnúť len ich podrobný monografický výskum (Buffa, 1965 a 1967).

2. So štruktúrou slovenského jazyka (a slovanských jazykov vôbec) súvisí, že najčastejšími odvodzovacími prostriedkami v slovenských nárečiach sú afixy, najmä sufixy, pri slovesách, prídavných menách a zámenách sú časté aj prefixy. V dôsledku toho najčastejšími rozdielmi v slovenských nárečiach v tejto oblasti sú diferencie v sufixoch a prefixoch (pri totožnom slovotvornom základe a význame). Takáto opozícia afixov (bolo by ju možno nazvať štruktúrnou opozíciou) je najčastejším obsahom slovotvorných máp. Niekedy pri tejto opozícii sa vyskytuje variabilnosť slovotvorného základu v prípadoch, ako *hundroš, dudroš, žundroš... : hundrák, dudrák, žundrák...* (ide najmä o názvy expresívneho charakteru), ďalej v prípadoch, keď názvy istého typu sa nevyhnutne tvoria od rozličných základov (také sú napr. obyvateľské mená, patronymické názvy a pod.). Len výnimočne sa vyskytuje opozícia slovotvorných základov pri tých istých sufixoch (napr. *smradliak, smradlix, smradox... : smrdák, smrdúx, smerzox...*), preto je pri tomto našom celkovom pohľade zanedbateľná. Niekedy sú odvodené názvy uvedeného typu obmedzené iba na istú oblasť slovenských nárečí, kým v ostatnej ich oblasti stoja proti nim pomenovania iného druhu (napr. dvojslovné, zložené alebo lexikálne odlišné), čo vytvára ďalšiu, už však neslovotvornú, ale lexikálnu opozíciu.

3. Z jazykovozemepisného aspektu za najdôležitejšie pokladáme aj v tomto,

slovotvornom pláne jazyka areálové opozície. Najjednoduchšie formy opozície typu  $A : B$ , resp.  $A : B : C$  a pod., keď proti sebe stoja formy rozšírené (kompaktne alebo prevažujúco) na istých väčších oblastiach, sú pomerne zriedkavé. Často sa k nim družia opozície foriem rozšírených na menšie oblasti (napr. veľkosti okresu), ktoré by sme v našej schéme označili malými literami, čím dostaneme prípady ako  $Ab : Bc$ , resp.  $A : Ba : Cb$  a pod. Väčšinou sa tento areálový protiklad kombinuje s konkurenciou viacerých slovotvorných foriem na istých oblastiach, pričom výskyt týchto konkurujúcich si foriem môže byť pomerne vyrovnaný (označíme ho ako  $A/b$ , resp.  $B'/c/d$  a pod.), alebo môže jedna z foriem prevažovať a druhá sa vyskytuje roztratené alebo len sporadicky (takúto formu označíme v zátvorke). A tak popri jednoduchých prípadoch so základnou opozíciou typu *kosec* (zápsl. a strsl. nárečia): *košač* (výchsl. nárečia), teda typu  $A : B$ , máme (a to väčšinou) komplikované mapy typu *mlatec* [ $A$ ] (prevažuje v zápsl. a strsl. nárečiach), *mlatiáč* [ $b$ ], *mlacek* [ $c$ ], *mlacko* [ $d$ ], *mlatiar* [ $d$ ], *mlátňik* [ $f$ ] (roztratené po zápsl. a strsl. nárečovej oblasti), *mlacač* [ $B$ ] (prevažuje vo výchsl. nárečiach), *mlacek* [ $e$ ], *mlacko* [ $d$ ], *mlatňik* [ $f$ ], *mlackar* [ $g$ ], *mlackoš* [ $h$ ] (roztratené po výchsl. oblasti), čo by sme schematicky mohli znázorniť ako  $A(b|c|d|e|f) : B(c|d|f|g|h)$ . Uvedený príklad (slov *kosec* a *mlatec*) výstižne ilustruje aj to, že jedno zmapované slovo, hoci je v zásade samostatnou jednotkou, musí sa posudzovať v súvislosti s ostatnými prípadmi toho istého slovotvorného typu, čím sa získajú informácie (i keď nie vyčerpávajúce) aj o celom slovotvornom type.

4. Nazdávame sa, že načrtnutým spôsobom získaný a spracovaný slovotvorný materiál bude prínosom predovšetkým pre hlbšie poznanie slovenských nárečí najmä tým, že k ich tradičnej hláskoslovno-tvaroslovnej charakteristike pribudnú nové znaky z oblasti tvorenia slov. A pretože medzi nárečovými názvami je vždy aj forma zhodná so spisovnou podobou, budú naše zistenia dôležité aj pre spisovnú slovenčinu (najmä v prípadoch, keď sa v spisovnom jazyku vyskytuje viac synonymných názvov pre istý pojem). Okrem toho tým, že uvedený materiál je spracovaný kartografickou metódou, bude v konfrontácii s podobným hláskoslovným i tvaroslovným materiálom prínosom aj pre dôkladnejšie triedenie slovenských nárečí. A nakoniec samotný materiál vzhľadom na jeho špecifickosť (ide o spôsoby vznikania nových slov s informáciami o ich zemepisnom rozšírení) poskytuje mnoho podnetov aj pre riešenie všeobecnojazykovednej problematiky (Doroszewski, 1954).

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV  
Bratislava, Nálepková 26

## Bibliografia

BUFFA, F.: Dotazník pre výskum slovenských nárečí. 2. Tvorenie slov. Vydala Slovenská akadémia vied, Bratislava 1964.

BUFFA, F.: K otázke výskumu slovotvornej stránky slovenských nárečí. Jazykovedný časopis, 16, 1965, s. 79 n.

BUFFA, F.: O monografickom výskume tvorenia slov v slovenských nárečiach. Slovenská reč, 32, 1967, s. 229 n.

BUFFA, F.: O výskume a atlasovom spracovaní slovotvornej stránky slovenských nárečí. Slovenská reč, 36, 1971, s. 3 n.

DOROSZEWSKI, W.: Słowotwórstwo a geografia lingwistyczna. Poradnik Językowy, 1954, č. 5, s. 3 n.

## ÜBER DIE DIFFERENZIERUNG DER SLOWAKISCHEN MUNDARTEN IM BEREICH DER WORTBILDUNG

### Zusammenfassung

In Verbindung mit den Arbeiten an dem *Atlas der slowakischen Sprache* wurde die Erforschung der slowakischen Mundarten auch auf den Bereich der Wortbildung erweitert. Diese Erforschung hat erwiesen, dass die slowakischen Mundarten auch im Bereich der Wortbildung differenziert sind, wobei die häufigste strukturelle Opposition die Wörter mit den unterschiedlichen Suffixen und Präfixen (bei der identischen Wortbildungs- und Bedeutungsgrundlage) bilden. Vom Standpunkt der Sprachgeographie her schliessen sich gewöhnlich den grundsätzlichen Arealgegensätzen die konkurrierenden Formen an, die zerstreut, oft nur vereinzelt vorkommen. Das angegebene Material trägt vor allem zur tieferen Kenntnis und Klassifikation der slowakischen Mundarten bei, es ist wichtig auch für die Schriftsprache (es enthält immer auch die schriftsprachlichen Formen), und letztlich gibt es viele Anregungen auch zur Lösung bzw. zum Aufwerfen der allgemeinsprachwissenschaftlichen Problematik.



SLOVENSKÁ ČASOVÁ SPOJKA *než*, *lež* V SLOVANSKOM KONTEXTE

ADRIANA FERENČÍKOVÁ

## I

Vzniku a významom spojky *než*, *nežli* venoval v ostatnom čase pozornosť predčasne zosnulý brnenský slavista J. Bauer (1969). Zaraďuje ju — podobne ako už V. Vondrák (1928) — k starým slovanským spájacím prostriedkom, no na rozdiel od neho sa domnieva, že do praslovanského obdobia možno klásť iba začiatky jej vývinu, že jej vývinový proces sa dokončil až v jednotlivých slovanských jazykoch.

Časový význam spojky *než*, *nežli* sa pokladá za **druhotný** (Maretić, 1888; Nitsch, 1948; Bauer, 1960; 1969). Vyvinul sa zo spojenia komparatívu príslovky času s významom „prv“ a porovnávacej spojky *než*, kde sa časový vzťah dvoch dejov vyjadroval lexikálnym významom príslovky. Spojenia *dréve než*, *prvé než* dokumentujú už najstaršie české jazykové pamiatky (Bauer, 1960, s. 229 n.; 1969, s. 46), zo starej poľštiny sú spojenia *przed tym niż*, *pirzw niż*, *drzewiej niż* (*li*) doložené od 14. stor. (Nitsch, 1948, s. 43; Klemsiewicz—Lehr-Spławiński—Urbańczyk, 1955), od 2. pol. 14. stor. sa aj v bieloruských písomnostiach objavujú konštrukcie s *перво ніжсь* (*не-же.ли*, *ниж.ли*), *первей ніжсь* (Hruca, 1970), rovnako bolo v ruštine *прежде неже.ли* (Korotajeva, 1953) a tú istú syntaktickú platnosť má dodnes v srbochorvátčine *pre nego*, *prije nego* (*negli*) (Rečnik, 1969).

Aj písomné pamiatky slovenského pôvodu dosvedčujú porovnávacie výrazy *driev než*, *prve(j) než*, *pred tým než*. Ján Stanislav (1963) napriek ich zriedkavému výskytu neprijíma Bauerov predpoklad (1960, s. 231), že by to mohli byť bohemizmy, a označuje ich za slovenské jazykové prvky.

V časti slovanských jazykov sa funkcia vyjadrenia časového vzťahu dvoch dejov v syntaktických konštrukciách s **porovnávacími** spojeniami typu „prv než“ preniesla z príslovky na spojku, ktorá tým sama nadobudla časový význam. Bez opory plnovýznamových prísloviiek času sa približne v rovnakom období — od 2. pol. 14. stor. — začala používať v češtine časová spojka *než*, *nežli*, v poľštine *niż*, *niżli*, v lužičtine *nježli* (Maretić, 1888; Nitsch, 1948; Bauer, 1960; 1969). A. P. Hruca (1970) časové *ниж* v bieloruštine dokladá záznamom zo 16. stor.

V češtine sa časové *než* rozšírilo až v 16.—18. stor. (Rojzenzon, 1958) a v spisovnom jazyku sa dodnes vedľa neho používa aj spájací výraz *dříve než* (Šmilauer, 1966; Bauer, 1960, s. 231; Svoboda, 1970; Bauer—Grepel, 1972), v nárečiach býva samotné *než* (Chloupek, 1961; 1971, s. 78). Zo spisovnej poľštiny časová spojka *niż*, *niżli* ustúpila v 18. stor. Už od 16. stor. sa popri nej v rovnakom význame sporadicky používala spojka *nim*, ktorá ju v spisovnom jazyku nakoniec celkom nahradila (Nitsch, 1948, s. 17; Klemensiewicz—Lehr-Splawiński—Urbańczyk, 1955). V nespisovných útvaroch sa časová spojka *niż* vyskytuje ešte na celom poľskom jazykovom území, patrí však k ustupujúcim jazykovým javom. Pevné postavenie má iba v sliezskych nárečiach (Nitsch, 1948, s. 58).

Zo slovenských písomností sú doklady na časovú spojku *než* neskorého dáta. V písanom jazyku sa dávala prednosť porovnávacím výrazom s komparatívom časovej príslovky. A. Bernolák (1825) zahrnul do svojho slovníka tiež iba dvojslovné spojenie *prw než* s poznámkou, že ide o úzus. V súčasnej spisovnej slovenčine sa spojka *než* používa v časových vetách aj bez komparatívu časovej príslovky, a teda sama vyjadruje časový vzťah dvoch dejov. Rovnoznačná spojka *lež* sa hodnotí ako nárečový variant (Morfológia slovenského jazyka, 1966). V jazykovej praxi sa odporúča používať spojky *kým*, *pokiaľ* s odôvodnením, že v tejto funkcii sa spojka *než* neopiera o ľudovú reč (Stanislav, 1970). Za náležitú sa uznáva v prirovnávacej funkcii, teda po komparatívoch časových adverbii aj v časových vetách (ibid., s. 246).

## II

Po stručnej informácii o vývine časovej spojky *než* v západoslovenských jazykoch prejdeme k jadrú tohto príspevku. Všímame si v ňom: a) geografický rozsah spojok *než*, *lež* v slovenských nárečiach, b) rozsah ich časového významu, c) stavbu časovej vety.

Na slovenskom jazykovom území sa spojka *než*<sup>1</sup> vyskytuje na dvoch navzájom nesúvisiacich nárečových oblastiach. Na záp. Slovensku je na Záhorí, v podjavorinskom nárečí, v považskom nárečí severne od Piešťan a v dol. Trenčianskej, zriedkavá je v hornotrenčianskom nárečí na okolí Považskej Bystrice. Na východnom Slovensku má táto spojka základnú fonetickú podobu *niž*, zriedkavejšie býva aj *ñez*. Je systémovým prvkom nárečí severozáp. a sev. Šariša.

Časová spojka *lež* je iba v južnozápadoslovenských nárečiach. Jej geografický rozsah zahŕňa trnavské, dolnopovažské, dolnonitrianske, stredonitrian-

<sup>1</sup> O hláskoslovnej diferenciacii *n—ň* pozri ŠTOLC, J.—BUFFA, F.—HABOVŠTIAK, A. a i.: Atlas slovenského jazyka. 1. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, mapy s. 241, komentáre s. 113, 114.

ske a stredožitavské nárečia. *Nadväznosť oblasti* so spojku *lež* na oblasť so spojku *než* je plynulá. Hoci nevyklúčujeme možnosť, že spojky *než* a *lež* vznikli z dvoch záporových častíc *ne* a *le* (Machek, 1968), budeme ich zhodne s *Morfológiou slovenského jazyka* (1966) pokladať za varianty, lebo: a) dnes sa už neuvedomujú ich rozdielne etymologické východiská, b) obidve podoby nekoexistujú v jednej lokalite a ich rozhraním možno viesť izoglosu tak ako pri iných hláskoslovných javoch, c) ako časové spojky majú rovnaký rozsah syntaktického významu.

V západoslovanskom kontexte predstavuje západoslovenská oblasť výskytu spojky *než/lež* a šarišská oblasť so spojku *niž* (*ňež*) spodný okraj rozsiahleho areálu, na ktorom sa táto spojka v časovom význame používa alebo sa tak používala v minulosti. Aj napriek tomu, že spojky *než/lež* a *niž* nezaberajú centrálnu, ale iba okrajovú časť územia slovenského jazyka. Nemožno ich vysvetľovať ako výpožičky zo susedných západoslovanských jazykov. Keď sa slovenčina začala vydeľovať ako samostatný slovanský jazyk, v časti jej územných útvarov bola už — ako praslovanské dedičstvo — porovnávací spojka *než(e)*, resp. *lež(e)*, ktorá v spojeniach s komparatívom časovej príslovky sama nadobudla časový význam a postupne v rozličnej miere rozšírila jeho rozsah. Práve geografické rozdiely vo významovom rozsahu preukazne dosvedčujú, že sa tieto spojky vyvíjali v slovenskom jazykovom prostredí. Ich vývin bol čiastočne paralelný s vývinom v češtine a poľštine, čiastočne išiel alebo ďalej pokračuje vlastnou cestou.

1. Prvotný časový význam spojky *než* vyplynul z porovnávania sledu dejov: vyjadrovala jednoduchú následnosť vedľajšieho deja po myšlienkovom nadradenom deji. Pri tomto syntaktickom vzťahu vedľajšia veta určuje, kedy sa uskutočnil dej nadradenej vety. V súčasnosti takto časová spojka *než* (*neželi*, *niž*) funguje na celej oblasti svojho výskytu, tak bola známa aj v spisovnej poľštine a iba tento časový význam má v poľských nárečiach (Nitsch, 1948, s. 17, 58).

Príklady zo slovenských nárečí.<sup>2</sup> Západoslovenská oblasť: *neš človejg začne žat, mosi sa presviečiť, estli je to zboží suxé* Lamač, o. Bratislava;<sup>3</sup> *než vivédli neviestu do kostea, moseli dovést jauovičku* Záhorská Ves; *les\_som došla, už bolo po pohrebe* Biňovce, o. Trnava; *a les\_som já prišla, otjez\_dopoli, zedo dopoli vipev toho vína* Trakovice, o. Hlohovec; *ale leš\_prišov ko mňe, skoro som zamrzov* Kovarce, o. Topoľčany; *ňeš\_prišiel* (lekár), *pán už bol zemretí* Okrut, o. Pov. Bystrica.

<sup>2</sup> Dokladový materiál pochádza z archívu nárečových textov Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV.

<sup>3</sup> Pri dokladoch zo západného Slovenska sa pre ľahšiu územnú orientáciu uvádza okrem obce aj okresné, resp. bývalé okresné mesto. Doklady zo Šariša sú z okresov Prešov a Bardejov.

Severozápadný Šariš: *tam še muka višiva a tag nazad iže do valčni, paru ras. prejze, neš še s toho muka vibere* Pečovská N. Ves; *niš som prišol do huri, ja i toten* (rožok) *zjedol* Krásna Hôrka; *niž obešli cali valal, ta nazbirali sebe kopu peňezi* Bardejovská Dlhá Lúka; *a niž me prišli pod Hradek, ta už me buľi dobre nacahane* Krivany.

Geneticky staršie syntaktické konštrukcie s komparatívom časovej príslovky alebo so zámenným výrazom *predtým* a porovnávacou spojkou sa v nárečových prejavoch vyskytujú zriedkavo. Doklady na ne sú len z jzsl. nárečí: *spieš ešče, než vivédli neviestu z domu, došli dvá družbové* Záhorská Ves; *a to (víno) sa pretáča skúre, než začne príroda hnat* Lamač, o. Bratislava; *to sa išlo kúrit prv, leš sa išov válat zleba* Trakovice, b. o. Hlohovec; *prv leš soN začav poluvávat, já som bów veľkím ribárom* ibid; *a prettím než začal donho lét, tak celí sut pobúxal* Jur pri Bratislave. Príslovka, resp. zámenný výraz môže byť súčasťou nadradenej vety (príklady 1–3) alebo sa intonačne priraduje k spojke.

2. Funkciu vyjadriť limitatívnu následnosť vedľajšieho deja nadobudla spojka *než/lež* neskoršie. Pri takomto syntakticko-sémantickom vzťahu časová veta určuje, **dokedy** trvá dej nadradenej vety — konečnú hranicu jeho platnosti udáva **nástup**, resp. **završenie** vedľajšieho deja. Spojkou *než/lež* sa limitatívna následnosť vedľajšieho deja vyjadruje v jzsl. nárečiach a v rovnakom časovom význame sa používa aj šarišská spojka *niž*. Na severozápadoslovenskej oblasti svojho výskytu sa časová spojka *než* zaznačila len ako výraz jednoduchej následnosti vedľajšieho deja.

Systémové zaradenie tejto časovej spojky v jzsl. nárečiach nie je totožné s jej miestom v systéme časových spojok sz.-šarišských nárečí. V jzsl. nárečiach je limitatívna časová veta so spojkou *než/lež* synonymná s časovou vetou so spájacím výrazom *dokál ne-*, naproti tomu v sz.-šarišských nárečiach niet iného domáceho spájacieho prostriedku, pomocou ktorého by sa vyjadrovala limitatívna následnosť vedľajšieho deja. Geografické rozdiely sú aj v stavbe časovej vety. V jzsl. nárečiach pri kladnej nadradenej vete je po spojke *než/lež* kladné dokonavé sloveso (použitie nedokonavého slovesa je príznakové). V šarišských nárečiach býva v prísudku časovej vety zápor. Konštrukcia s kladným slovesom je zriedkavá a štylisticky príznaková.

Jzsl. oblasť: *neš sme došli dom, boski sme išli po tix krúpox* Lamač, o. Bratislava; *treba íx (žrebce) vozit, les si zviknú* Brestovany, o. Trnava; *to (zelenina) sa tu dobre mínalo, les stromi naróstli* Trakovice, b. o. Hlohovec; *boli sme na virukungu dotal, neš prišla svetová vojna* Pobodim, o. N. Mesto n. Váhom; *to (bubnovanie) bolo až doňedávna, le zme mali (= dostali) eletriku* Húl, b. o. Vrable. Sz. Šariš: *a teraz ostal cixo, niš toten neodešol het* Krivany; *tutag buzeš spaž, niž vašo ce ženajdu* Milpoš; *starši družba z ňu tancoval a niž ju na stoleg že-*

položel, ta bola bratla V. Šariš; ta ho (učiteľka žiaka) tak prala hlava-nehlava, až niž ucig\_jej vonka zo školi Pečovská N. Ves.

Pri zápornej nadradenej vete stojí zápor v prísudku časovej vety aj v jzsl. nárečiach: *le\_ zme jú (štrúdlu) šeckú nezedli, ani zme od misi neodešli Bernolákov, o. Bratislava; zatál som já nesmev kver položil, lež neprišov jako teN, čo službu dováza Podhájska, b. o. Vráble.*

Len v šarišských nárečiach môže stáť pred spojkou *niž* obmedzovacia časť *až*, zdôrazňujúca konečnú hranicu trvania, resp. popierania platnosti hlavného deja. Môže byť tak pri kladnom ako aj pri zápornom slovesnom tvare v prísudku vedľajšej vety: *ta ho tak prala hlava-nehlava, až niž ucig\_jej vonka zo školi Pečovská N. Ves; a fše (som išiel) jojčuci, jojčuci, až niž som neprišol do uvoza Vysoká; a un trepal po ty\_vratoy, ale še nemuh dostag, až niž mi sebe ěnaobirali Šariš. Dravce.*

Pomocou spojky *než* sa limitatívna následnosť vedľajšieho deja vyjadruje aj v češtine. Pre spisovný jazyk J. Bauer (1960, s. 231; 1969, s. 47, 48) zistil, že jej uplatnenie v tejto funkcii je neskoré.

3. Tretím časovým vzťahom, ktorý v sz.-šarišských nárečiach vyjadruje spojka *niž*, je vzťah limitatívnej súčasnosti. Dĺžka trvania hlavného deja je viazaná na súčasne prebiehajúci dej. Ukončením vedľajšieho deja sa platnosť hlavného deja preruší.

Príklady: *ta niž un (krémár) kukal, ta ešči me placili, a jag\_uš spal, ta už z drutom otvirači (hrací stôl) Brezovica; ta niž motor xozil, autobus. ta dobre Lipovec; niž stavali školu, ta še učelo tam, ze Kožarka bivala V. Šariš; ta un tem telo, než ho vezli vo vlaku, tam bul Jakubova Vola; ta jej tag\_otkazujem, žebi zifčila, niž dojedna vrana po švece buze xozic Torysa; a tag\_niž jim f\_sutku stavalo, ta Klínko furt ponukoval Milpoš.*

V jzsl. nárečiach sa vymedzenie trvania hlavného deja súčasne prebiehajúciim vedľajším dejom vyjadruje pravidelne pomocou spájacieho výrazu *dokál, dokád*. Len v individuálnych prípadoch sa v tomto syntaktickom význame zaznačila spojka *lež*: *tag\_ma mal (pes) ráda, že le\_som bola v ěmocnici, žrad\_nižd\_nescel Bernolákov, o. Bratislava; sprvoci, les stromi boli malé, son\_tu (v záhrade) dorábav teda zeleninu Trakovice, b. o. Hlohovec; lež\_pracuju, ějědeme (vyrušovať) Vozokany, o. Topoľčany.* V narúšaní nárečovej normy však možno vidieť signál, že v jzsl. nárečiach pôsobí tendencia rozšíriť rozsah časového významu spojky *lež* aj týmto smerom.

4. V sz. Šariši sa spojkou *niž* pravidelne uvádzajú časové vety vyjadrujúce súčasnosť nadradeného deja s niektorým bodom časového úseku vymedzeného trvaním vedľajšieho deja: *no ale niž som sebe dumal, začali še (vojaci) krucic Lipany.* Súvetné konštrukcie s týmto syntaktickým významom zistil v Šariši aj S. Czambel: *za ten čas, niž ona buze spac, princ može s princeznu*

uceknuc (1906, s. 282); a niž ho (stolár dreveného koňa) robel. širotnaňik ten vražcovski kantarik pohľedal (ibid., s. 283).<sup>4</sup>

Doklady na fungovanie spojky *než*, *lež* v súvetiach s takýmto časovým vzťahom dvoch dejov nachádzame aj v jzsl. nárečiach: *než oni boli f. kostele, zatád jedeN xlapez, zedeu srdéčko* V. Leváre, b. o. Malacky; *než on to viprávjav, došeu cigáň* Stupava, o. Bratislava; *lež zme boli na roli, zhorela susedoN stodolka* Brestovany, o. Trnava. V tomto prípade však tiež platí to, čo sa konštatuje o vzťahu limitatívnej súčasnosti — základnou syntaktickou konštrukciou, vyjadrujúcou časovú zhodu hlavného deja s niektorým momentom trvania vedľajšieho deja, je súvetie s časovou vetou uvedenou spojkami *dokál*, *zakál*, *dokád*, *čo*. No kým v súvetiach so vzťahom limitatívnej súčasnosti (typ 3) príslušníci jzsl. nárečí pociťujú spojku *lež*, *než* ako nenáležitú, jej použitie vo význame „medzitým čo“ hodnotia ako neodporujúce ich nárečovému povedomiu.

V prácach o českých a moravských nárečiach sa časová spojka *než* zachytila iba ako výraz vzťahu jednoduchej a limitatívnej následnosti vedľajšieho deja. (Porov. Bělič, 1954; Chloupek, 1961 a 1971; Skulina, 1964; Svěrák, 1966; Kopečný, 1957; Voráč, 1955.) J. Chloupek upozorňuje, že vo východomoravských nárečiach sa časové vety s limitatívnym následným dejom uvádzajú spojkou *než* zriedkavejšie, a pripúšťa, že sa do nárečí dostali pod vplyvom spisovného jazyka.

### III

Porovnanie výsledkov analýzy slovenského nárečového materiálu so stavom v češtine a poľštine ukazuje, že na celom slovanskom území svojho výskytu má skúmaná spojka najširší rozsah časového významu v šarišských nárečiach. Proces rozširovania syntaktického významu spojky *niž* od vyjadrovania jednoduchej následnosti cez vyjadrovanie limitatívnej následnosti k vyjadrovaniu limitatívnej a čiastočnej súčasnosti vedľajšieho deja sa v šarišských nárečiach zavril už dávnejšie. Dôkazom toho je fakt, že v sz. Šariši spojka *niž* v týchto druhoch časového významu celkom vytlačila staršiu spojku *dokel*, *dokla*, a to, že z časových viet so spojkou *dokel*, *dokla*, vyjadrujúcich limitatívnu následnosť vedľajšieho deja, prenikol zápor aj do rovnoznačných časových viet so spojkou *niž*. Proces rozširovania časového významu jzsl. spojky *než/lež* sa pravdepodobne začal neskoršie. V súčasnosti v nich funguje ako výraz časového vzťahu jednoduchej a limitatívnej následnosti a ďalej sa obohacuje o schopnosť vyjadriť súčasnosť realizácie hlavného deja s niektorým bodom úseku, vymedzeného trvaním vedľajšieho deja.

<sup>4</sup> Citujem v transkripcii originálu.

Z individuálneho narúšania jzsl. nárečovej normy nahrádzaním spojky *dokál* spojkou *lež* v súvetiach s časovou vetou vymedzujúcou dĺžku trvania nadradeného deja súčasne prebiehajúcim vedľajším dejom nemožno dnes ešte jednoznačne predpokladať, či v budúcnosti spojka *než. lež* zovšeobecnie aj ako výraz časového vzťahu limitatívnej súčasnosti.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV*  
*Bratislava, Nálepková 26*

#### Bibliografia

- BAUER, J.: Vývoj českého souvětí. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960, s. 229—231, 268—269.
- BAUER, J.: Staročeská spojka *než, nežli*. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university. 18. Řada jazykovědná A 17. Red. A. Erhart. Brno, Universita J. E. Purkyně 1969. s. 45—50.
- BAUER, J.—GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 278—279.
- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenski — Česko-Latinsko-Ľemecko-Uherski. 3. 1. vyd. Budín 1825, s. 2666.
- BĚLIČ, J.: Dolská nářečí na Moravě. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV, 1954, s. 231, 237, 239.
- CZAMBEL, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. 1. vyd. Nákladom vlastným. V Turčianskom Sv. Martine 1906. 624 s.
- HRUCA, A. P.: Razvicejo skladanazaleznaga skaza ũ belaruskaj move. 1. vyd. Minsk, Vydavectva „Nauka i tehnika“ 1970, s. 182, 183.
- CHLOUPEK, J.: Časové a podmínkové reálné věty ve východomoravských dialektech. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university. 10. Řada jazykovědná A 9. Red. J. Bauer a i. Brno, Universita J. E. Purkyně 1961, s. 98, 102.
- CHLOUPEK, J.: Aspekty dialektu. 1. vyd. Brno, Universita J. E. Purkyně 1971, s. 77 až 79.
- KLEMENSIEWICZ, Z.—LEHR-SPLAVIŃSKI, T.—URBAŃCZYK, S.: Gramatyka historyczna języka polskiego. 1. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1955, s. 468, 469, 471.
- KOPEČNÝ, F.: Nářečí Určie a okolí. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 111.
- KOROTAJEVA, E. I.: Vremennoje složnopodčinnonnoje predloženiye. In: Vestnik Leningradskogo universiteta 1953, č. 6, s. 81.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968, s. 323, 393, 398.
- MARETIĆ, T.: Veznići u slovenskijem jezicima. In: Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, 89, 1898, s. 80—81.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 730, 731.
- NITSCH, K.: Póki i nim. Studia z historii polskiego słownictwa. 1. vyd. Kraków, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności 1948, s. 17, 42—45, 58.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. 3. Red. M. Stevanović. 1. vyd. Novi Sad—Zagreb, Matica srpska — Matica hrvatska 1969, s. 676.
- ROJZENZON, L. I.: Iz istoričeskogo sintaksisa češkogo jazyka. In: Trudy Uzbekskogo gosudarstvennogo universiteta, 92, Samarkand 1958, s. 150—155.
- SKULINA, J.: Severní pomezí moravskoslovenských nářečí. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964, s. 152.
- STANISLAV, J.: Slovenská historická gramatika. 4. Syntax. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963, s. 220, 221.
- STANISLAV, J.: O spojke *než*. In: Kultúra slova, 4, 1970, s. 245—247.
- SVĚRÁK, F.: Nářečí na Břeclavsku a v dolním Pomoraví. 1. vyd. Brno, Universita J. E. Purkyně 1966, s. 75.

SVOBODA, K.: Souvětí spisovné češtiny. 2. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 277, 278.

ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966, s. 275.

VONDRÁK, V.: Vergleichende slavische Grammatik. 2. vyd. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht 1928, s. 330.

VORÁČ, J.: Česká nářečí jihozápadní. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1953. 168 s.

## СЛОВАЦКИЙ ВРЕМЕННОЙ СОЮЗ *než, lež* В СЛАВЯНСКОМ КОНТЕКСТЕ

### Резюме

Временное значение имеет союз *než(li)*, *niž(li)* в западнославянских языках. Оно возникло из сравнительного значения в конструкциях, в которых этот союз стоял после сравнительной степени наречия с временным значением. В чешском языке один союз *než(li)* начал выражать временное отношение от 2-ой половины XIV в. и до сих пор он живым в литературном языке и в говорах. В польских письменных памятниках временной союз *niž(li)* входит в употребление в тот же период; из литературного языка исчезает в XVIII в., в говорах еще переживают его следы, крепкое место имеет только в диалектах Силезии (Nitsch, 1948, s. 58).

Западнорусская область встречаемости союза *než/lež* и шарышская область (Восточная Словакия) с союзом *niž* представляют собой нижний край западнославянской территории с временным союзом *než, niž*. В словацких говорах союз *než/lež, niž* не заимствован из соседних языков, он перешел по наследству прямо из праславянского языка. Разницы в объеме временного значения этого союза в сравнении его с чешским *než* и польским *niž* свидетельствуют, что он развивался в рамках словацкого языка.

В польском языке союз *niž* употребляется только в предложениях, в которых действие придаточной части следует за совершенным действием главной части (1-ая разновидность). В чешском языке и на обеих словацких диалектных областях при помощи этого союза выражается тоже, что действие главной части происходит до действия придаточной части и прекращается его наступлением (2-ая разновидность). Только в шарышских говорах перед глагольным центром придаточной части помещается как правило частица *ne-*. В шарышских говорах союзом *niž* выражается тоже временное отношение ограничительной одновременности, как полной — в этом случае длительное явление главной части предложения ограничено временем, в течении которого протекает явление придаточной части (3-я разновидность), так и частичной — недлительное явление главной части приурочено к какому-то моменту в пределах протекания явления придаточной части (4-ая разновидность). В западнорусских диалектах союз *než/lež* редко употребляется в предложениях 4-ой разновидности, его употребление в предложениях 3-ей разновидности противится диалектной норме. Чешский союз *než* не выражает временные отношения 3-ей и 4-ой разновидностей.



## NÁZVY ZEMIAKOV V SLOVANSKÝCH JAZYKOCH

ANTON HABOVŠTIAK

Jednou z plodín rozšírenou na celom slovanskom území (a aj v ostatných európskych štátoch) sú zemiaky (*Solanum tuberosum* L.). Keďže táto plodina je u slovanských národov všeobecne známa, môžeme sledovať jej rozličné názvy v jednotlivých slovanských jazykoch. Diferenciáciu pomenovaní zemiakov z jazykovozemepisného hľadiska dobre dokumentuje najmä materiál, ktorý sa získal v ostatných rokoch pre *Slovanský jazykový atlas*. Tento výskum sa síce neukončil, no už aj doteraz získaný nárečový materiál poskytuje dosť zreteľný obraz o nárečovej členitosti názvov v jednotlivých slovanských jazykoch.

Na základe doterajších výskumov slovenských nárečí sa zistilo, že lexikálna diferenciácia názvov zemiakov je na území Slovenska pomerne veľká a že súvisí s rozšírením tejto plodiny v niekdajšom Uhorsku iba v ostatných dvoch storočiach. Z jazykového hľadiska je zaujímavé porovnať stav na slovenskom území so stavom v iných slovanských jazykoch, ako aj poukázať na vzťahy medzi týmito názvami v jednotlivých krajinách.

Je všeobecne známe, že veľká nárečová členitosť podaktorých názvov v slovanských i iných jazykoch súvisí často aj s tým, že sa názov pre istú činnosť alebo vec rozšíril iba v novších časoch. Takýmito názvami sú aj **slová**, ktorými sa pomenúvajú zemiaky. O zemiakoch sa vie, že sa dostali do Európy z Ameriky. Podľa niektorých bol to Talian de Siacy Clusius, ktorý ich priviezol už r. 1588, iní sa zas nazdávajú, že to urobil Walter Raleigh alebo Francis Drake (Brockhaus, s. 756—757). Zemiaky sa však hneď nerozšírili po celej Európe. Napr. ešte r. 1616 sa všade pokladajú za vzácnu plodinu. Údaje o ich rozšírení v európskych krajinách ukazujú, že sa táto plodina neudomácnila hneď, ale že iba postupne prenikala do jednotlivých štátov (Ottův slovník naučný, s. 555). Ako kultúrna plodina rozšírili sa zemiaky na terajších nemeckých územiach a vo Švajčiarsku medzi r. 1720—1740, vo Francúzsku okolo r. 1750, v Anglicku r. 1750—1760, v Rakúsku, Taliansku a Španielsku medzi r. 1765—1780, vo Švédsku r. 1716 a v Holandsku r. 1740. Na území Čiech a Moravy sa zemiaky začali pestovať v čase tridsaťročnej vojny a na území Slovenska v druhej polovici 18. stor. (okolo r. 1777). V druhej polovici 18. stor. sa zemiaky udomáňujú aj u iných slovanských národov (Boľšaja sovětskaja enciklopedija, s. 290—291).

Z uvedených poznámok vidieť, že v Európe sa zemiaky postupne šírili od západu na východ. S týmto ich postupným rozširovaním súvisia aj ich pomenovania v slovanských jazykoch.

Na základe dotazníka pre výskum slovanských jazykov (Voprosnik obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa, 1965) sa v rokoch 1965—1971 získal prvý nárečový materiál zo všetkých slovanských krajín. Pri tomto výskume sa zaznamenali už aj názvy zemiakov na celom skúmanom území. Zistilo sa, že v nárečiach slovanských jazykov sú pre zemiaky tieto názvy:

1. Na väčšine územia sa používajú **znenia** odvodené z nem. *Kartoffeln*. Sú rozšírené vo **viacerých** hláskoslovno-slovotvorných obmenách v ruštine, bieloruštine, ukrajinčine, v srbochorvátčine a macedónčine, a to rus. *kártoxa, kartozi, kártoška, kartofka, kartoški, kártof, kartofil, kartoxil*; bielor. *kartoflá, kartoplá, kúrdopla, kártofel, kártofli, kártopli, kártoply, kárdopli*; ukraj. *kartoflá, kartoza, kartofli, kartopli, kártoply, kartozi, kártoxy, kartoxy, kartoška, kártoška*; poľ. *kartofla, kartoza, kartofel, kartofel, kartuofel, kartopli, kartofle, kartofyl, kartuoflon, kartoplina*, v srbochor. *kartof, krtola, kortul, kartuli, kařtuli*; mac. *kařtof, krtul*; bulh. *kartofla, kártofla, kařtozla, kařtof, kãřtof*.

Názvy odvodené z nem. slova *Kartoffeln* nie sú známe v lužičtine, češtine, a slovenčine. Podoby od nem. základu *Kartoffeln*, ktoré sú známe vo väčšine slovanských jazykov, používajú sa jednak v tvare jednotného čísla (*kartofel, kartofla, kartoška*), jednak v množnom čísle (*kartofli, kartošla*). V tvare jedného čísla sú mužského (*kartofel*) i ženského rodu (*kartofla, kartoška*).

2. Na značnom území sú rozšírené aj názvy, ktoré súvisia z lat. *bulbus*. Sú známe v ruštine, ukrajinčine, bieloruštine a poľštine, a to rus. *bulba, gulba, ukr. bulba, bylba, bulva, buľa*, poľ. *bulva, bulca*. Z bieloruských nárečí sú **doklady** iba na podobu *bulma*. Podoby súvisiace s lat. *bulbus* majú základný názov v tvare jednoduchého čísla a sú ženského rodu. Slovo *bulva* je známe aj v češtine, ale vo význame očná guľa, dužinatý koniec cukrovky a podoba prevzatá z rus. *bulava* vo význame guľa, buľa na konci palice (Machek 1968, s. 76). S týmto slovom súvisí nem. *Beule*, dávnejšie aj *bulle, pulla* vo význame „odznaka hetmańska, regiment, laska z grubszym końcem“ (Brückner, 1970, s. 48).

3. Na istej, no nie celkom kompaktnej oblasti sú rozšírené podoby, ktoré súvisia so slovom *Branibor*. Vo viacerých obmenách sa používajú najmä v českých nárečiach, a to v podobe *brambora, brambara, brambor, bandor, bandorka*. Známa je aj podoba v tvare množného čísla, a to *brambori*. Sporadicky sa takéto znenia vyskytujú ešte v poľštine (*pantufka, pantovyca*). V ukrajinčine je aj podoba *mandyburka*.

Z etymologického hľadiska s týmito podobami pravdepodobne súvisia ešte aj iné znenia, a to ukr. *baráboľa, barabula, barabali, barabole*, srbochorv.

*baraboi*, mac. *baráboi* a bulh. *baráboj*. Tieto názvy sa vykladajú ako skomoleniny slova *Branibor*. Poukazuje na to najmä lužický názov Braniborcov, ktorý je známy v podobe *Brambor* (Machek, 1968, s. 63). Názov *baraboj* je známy aj v maďarčine. Nepoužíva sa však na označenie zemiakov, ale istej hluzovitej rastliny (nem. *Kälberkropf*). Do maďarčiny tento názov mohol preniknúť z rumunčiny alebo ukrajinčiny. (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 1967, s. 243).

4. Na Balkáne, a to v srbochorvátčine, slovinčine, macedónčine a bulharčine sú známe podoby odvodené z nem. *Grundbirne* (t. j. zemská hruška), a to srbochorv. *krompel*, *krumple*, *kromple*, *krumpli*, *kromir*, *kompir*, *kumpir*, *kombara*, slovin. *krumpli*, bulh. *krompil*, *krompir*, *kompir*, *kombara*, mac. *kombara*.

V slovenských nárečiach na súvislej oblasti máme podoby *krumpľe*, *krumple*, *kromple*, *krompele*, *krumpole*, *grumbole*. S týmito podobami ešte súvisí znenie *grumbír* známe v slovenských nárečiach na *Záhorí* a zriedkavo aj v českých nárečiach. Skrátená podoba nem. *Grundbirne* je aj východoslovenské znenie *gruľa* (znenie *gruľa*, *gruľa* je známe ojedinele aj v poľských nárečiach) a lužické *berna* (z nem. *Birne*). Názvy s týmto základom sú rozšírené aj v maďarčine (*krumpli*) a v rumunčine (*crumpir*) vo viacerých obmenách. Všetky znenia súvisia najmä s novohornonem. *Grundbirne*, nár. aj *grumbire*, *grumbir*, *krumbeer* (Vážný, 1924, s. 74).

5. V českých nárečiach a v lužičtine sú známe ešte aj názvy odvodené od nem. *Erdapfel*, a to čes. *ertepla*, *hertepla* i *erteple*, v lužičtine v podobe *knepel*, *knépel*, *depel*.

6. Sporadicky v srbčine, chorvátčine a macedónčine vyskytujú sa názvy *patati* a *patatče* známe iba v tvare množ. čísla.

Názov *patate* je doložený už z r. 1599 a pochádza zo staršieho *batate* (doklad už z r. 1519). Názov *patate* je zo španielskeho *batata*, *patata*, a to z aruakského nárečia známeho na Haiti. Vo viacerých obmenách sa podoby od tohto slova používajú aj vo východných a juhovýchodných nárečiach Francúzska. Názvy na Balkán prenikli prostredníctvom taliančiny (Ernout-Meillet, 1959, s. 276).

7. Na menšej oblasti Slovenska, a to v Liptove a na dol. Orave sa rozšíril názov *švápka*. Tento názov asi vznikol zo staršieho pomenovania *švábska repa*. Spojenie *švábska repa* nachodíme napr. v Bernolákovom *Slovári*.

Z názvu *švábska repa* vznikli dva názvy: *švápka* (na spomenutej oblasti) a *repa* (na strednej a hornej Orave). Obidva názvy z geografického hľadiska vzájomne úzko súvisia.

8. Iba v českých nárečiach sú známe na pomenovanie zemiakov ešte názvy *kobzol*, *kobzal*, *kobzák*, a to v lašskej oblasti, a na okolí Nového Města, Žďáru, Val. Meziříčí a na okolí Soběslavy (Machek, 1968, s. 265).

Uvedené znenia asi súvisia s poľskou podobou *kamizol* (porov. francúzske *camisole* od *camisia*, pol. *kamża* predtým *kamizela* a *kamizola*; Brückner, 1970, s. 215).

9. V slovenských, českých, poľských a ukrajinských nárečiach je na pomenovanie zemiakov známy aj kalk z nem. *Erdäpfel* a fr. *la pomme de terre*, rozšírený v časti Slovenska v podobe *zemiak*, *zemák*, v goralských nár. na Kysuciach *žemok* a v českých nárečiach *zemják*, *zemak*, *žemňák*. Na území Poľska je aj *žemok*, *žimák*, *žinák*, *žimok*, *žmak*, *žemnak*, *žemňak*, *žimňak*, *žymňak*, *žamňak*, *ziemniak*, *ziemlak*, *ziembniak*. Ojedinele máme podobu *seymlaki* v ukrajínčine.

V slovenských nárečiach vyskytuje sa aj podoba *zemki*, ale iba sporadicky na okolí Žiliny. Táto podoba je aj v poľštine, ojedinele v blízkosti slovenských nárečí (na sever od Čadce).

11. Vo význame zemiaky (*Solanum*) používa sa na nesúvislej oblasti aj všeslovanský názov *bob*, a to v slovinských, srbochorvátskych a ukrajinských nárečiach. Názov *bob* na pomenovanie zemiakov nie je však pre tieto jazyky charakteristický. Vo význame „zemiaky“ je známy iba na niekoľkých ojedinelých miestach.

10. Z nem. *Erdäpfel* a fr. *la pomme de terre* sa používajú v českých nárečiach aj kalkované podoby *jablko*, *japko*, *ščepovi japko*, *zemske japko*, *jabloško*. V srbochorváčtine a v slovinčine sú zas známe kalky z nem. *Grundbirne*, a to srbochorvát. *hruška*, slovin. *xrúška*, *hruška*, *pozamkínska hruška*.

12. Vo všetkých slovanských jazykoch sa používa aj slovo *repa* (prsl. \**repa*). Na označenie zemiakov je slovo *repa* známe aj v slovenčine (hor. Orava), v poľských, ukrajinských, slovinských a srbochorvátskych nárečiach. Tieto podoby sa však vyskytujú iba zriedkavo na niekoľkých miestach. V srbochorvátskych nárečiach je známe spojenie *turska repa* a v slovinčine aj v podobe *r'epka*. V ostatných slovanských jazykoch je slovo tiež známe, ale vo význame krmna repa (nem. *Rübe*; Základní všeslovanská slovní zásoba, s. 363).

Už sme spomenuli, že výskum nárečí pre *Slovanský jazykový atlas* sa dosiaľ celkom neukončil, preto výsledky nášho skúmania podávame na základe neúplného materiálu. Nazdávame sa však, že ďalšie údaje obraz o jazykovo-zemepisnej situácii podstatnejšie nezmenia.

Jazykový výskum ukazuje, že názvy zemiakov v slovanských jazykoch sú zväčša slová odvodené od slov cudzieho pôvodu, ale na základe domácich slovotvorných postupov (slová z nem. *Kartoffeln*, *Grundbirne*, *Erdäpfel*, fr. *camisole*, čes. *kobzol*, tal. *potato*). Na provenienciu z nemeckého prostredia poukazuje aj názov *šváпка* (t. j. plodina privezená zo Švábska) a *brambor* (z nem. *Branibor*). Viaceré názvy vznikli kalkovaním, napr. slová *zemiak*, *zemska hruška*, *japko*, *jablko*, *zemske japko* (podľa nem. *Grundbirne*, *Erdäpfel* a fr. *la pomme de terre*).

Výsledky výskumov názvov zemiakov v slovanských a slovenských nárečiach ukazujú, že sa na území Slovenska vyskytujú názvy známe aj v iných slovanských jazykoch. Veľmi výrazná je napr. zhoda s juhoslovanskými nárečiami. Na značnom území Slovenska a juhoslovanských jazykov sa vyskytujú napr. názvy *kromple*, *krumple* (porov. aj maď. *krumpli* a rum. *crumpir*). Na rozšírení týchto podôb mali zaiste dôležitý podiel hospodársko-spoločenské podmienky v niekdajšej Rakúsko-uhorskej monarchii, do ktorej patrili aj príslušníci týchto národov.

Niektoré názvy zemiakov sa však vyskytujú iba na území Slovenska. Tak napr. slovo *šváпка* sa mimo územia Slovenska nevyskytuje. Iné slovenské nárečové názvy zemiakov sú známe okrem slovenského územia iba sporadicky v príľahlej slovanskej nárečovej oblasti. Napríklad podoba *zemki* známa na okolí Žiliny a *repa* rozšírená na hornej Orave sa vyskytuje iba jednotlivo aj na poľskom území, ale v blízkosti slovenských nárečí. Aj názov *grule* rozšírený na značnej časti východoslovenských nárečí (Spiš, časť Šariša, Abova a Gemera) sa vyskytuje iba ojedinele v susedných poľských nárečiach. Možno predpokladať, že do poľských nárečí prenikli zo slovenských nárečí.

S nárečiami na Morave geograficky súvisia názvy *zemiaky* a *erdeple*. V českých nárečiach sú známe podoby *bandor*, *bandorka*. Tieto podoby sú rozšírené vo východnej polovici východného Slovenska v podobe *bandori*, *banduri*, *bandurki*, hoci zemepisne vzájomne nesúvisia.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV*  
*Bratislava, Nálepková 26*

#### Bibliografia

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1. Red. L. Benkő a i. I. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967. 1142 s.
- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenský — Česko-Latinsko-Nemecko-Uherský. 1. vyd. Budín 1825—1827.
- Boľšaja sovszkaĵa enciklopedija. 20. Red. B. A. Vvedenszkij. 2. izd. Moskva. Gosudarstvennoje naučnoje izdatel'stvo 1953. 643 s.
- BRÜCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. [Pretlač 1. vyd. z roku 1927.] Warszawa, Wiedza Powszechna 1970. 805 s.
- ERNOUT, A.—MEILLET, A.: Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. 4. éd. Paris 1959. 123 s.
- Der grosse Brockhaus. 9. 1. Aufl. Leipzig, F. A. Brockhaus 1931. 123 s.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968. 886 s.
- Ottův slovník naučný. 4. Praha 1891. 1026 s.
- VÁŽNÝ, V.: Príspevky k slovenskému dialektologickému slovníku. Zborník Matice slovenskej, 2, 1924, s. 74.
- Voprosnik obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa. Red. R. I. Avanesov a i. 1. vyd. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1965. 268 s.
- Základní všeslovanská slovní zásoba. [Zostavil Fr. Kopečný.] Ústav jazyků a literatur ČSAV, Etymologické pracoviště Brno, 1964. 559 s.

## LES NOMS DES POMMES DE TERRE DANS LES LANGUES SLAVES

### Résumé

Les pommes de terre (*Solanum tuberosum* L.) sont connues dans tous les pays slaves (et aussi dans les autres états européens). C'est pourquoi on a pu faire l'exploration des noms des pommes de terre dans les dialectes des langues slaves. Les explorations pour l'Atlas des dialectes des langues slaves montrent que le plus souvent les noms pour les pommes de terre sont empruntés des langues étrangères et adaptés par des formations morphologique indigènes (les noms de all. *Kartoffeln*, *Grundbirne*, *Erdapfel*, fr. *camisole*, it. *potato*). Aussi le nom *šváпка* (dans les dialectes slovaques du comitat Liptov et Orava inférieur) et le nom *brambor* (dans les dialectes tchèques) montrent la provenance allemande de cette culture. Plusieurs noms de pommes de terre comme *zemiak*, *zemská hruška*, *javko*, *jablko*, *zemské javko* sont formés comme calques d'après all. *Grundbirne*, *Erdapfel* et fr. *pomme de terre*.

Les résultats des explorations des noms des pommes de terre dans les dialectes des langues slaves montrent que dans les dialectes slovaques il y a des noms qu'on trouve aussi dans les autres dialectes slaves. Très remarquable est par exemple la conformité entre les dialectes slovaques et les dialectes des langues sud-slaves (conf. slovaques *krumple*, *kromple*, hongrois *krumpli*, roumain *crumpir*). Cette extension des noms de pommes de terre (de même aussi de hongrois *krumpli* et roumain *crumpir*) est en relation avec des conditions de la vie économique et sociale dans la monarchie Autriche-Hongroise, dans laquelle vivaient les citoyens de ces nations.

Mais, dans les dialectes slovaques il y a aussi des noms de pommes de terre qu'on ne trouve que dans le slovaque (par ex. *šváпка*) où sporadiquement dans les dialectes voisins de la Slovaquie (par ex. *zemki* et *grule* en Pologne).

## DISKUSIE

FONÉMA *dž* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

LADISLAV DVONČ

V štúdiu o vývine dlhých samohlások v spisovnej slovenčine (Dvonč, 1968) som ukázal, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa mení okrajové postavenie foném *é* a *ó* vo vokalickom systéme. Fonémy *é* a *ó*, najmä však fonéma *é*, sa čoraz viac využívajú v spisovnej slovenčine. V tomto prípade zmeny súvisia s preberaním slov z iných, cudzích jazykov a s ich postupným udomáčňovaním v našom spisovnom jazyku. V systéme dlhých samohlások sa takto začínajú využívať všetky členy ako príslušné protiklady krátkych samohlások (*á, é, í, ó, ú*). K podobným zmenám dochádza napr. aj v súčasnej češtine, aj keď sa hodnotia trochu inak (Vachek, 1968).

Takisto v štúdiu o vývine dvojhĺások (Dvonč, 1964 a) som ukázal, že vo vývine spisovnej slovenčiny ide jednak o rozmnoženie počtu dvojhĺások, jednak o rozmnoženie počtu postavení (pozícií), v ktorých sa jednotlivé dvojhĺásky vyskytujú.

K takýmto zmenám dochádza nielen v systéme vokalických foném, ale aj v konsonantickom systéme. V tomto príspevku chceme venovať pozornosť fonéme *dž*.

Fonéma *dž* sa v spisovnej slovenčine vyskytuje na začiatku slov (napr. *džbán*) a vnútri slov (napr. *gundža*). Nemáme zatiaľ k dispozícii frekvenciu foném v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny, spracovanú na základe niektorého slovníkového diela, napr. *Slovníka slovenského jazyka*. Pre ciele tejto štúdie postačí všimnúť si výskyt fonémy *dž* v jednotlivých slovách na základe materiálu z pravopisného a gramatického slovníka *Pravidiel slovenského pravopisu*. Tento slovník obsahuje vyše 40 000 slov, čo je dostatočný počet na to, aby sme mohli zistiť, v akej miere sa fonéma *dž* vyskytuje. V *Pravidlách* sú to tieto slová: *adagio* (s výslovnosťou *adádžo*), *Azerbajdžan*, *bridž*, *dosádzať*—*dosádže*, *džavot*, *džavotat*, *džbán*, *džbánok*, *džbankár*, *džbankársky*, *džber*, *džberik*, *džem*, *džentrik*, *džentricky*, *džentry*, *džez*, *džganec*, *džigitovka*, *džin*, *Džingischán*, *džungľa*, *džungľový*, *jockey* (s výslovnosťou *džokej*), *nadžgať sa*, *nadžgávať sa*, *nasádzať*—*nasádže*, *obhádzat*—*obhádze*, *odhádzat*—*odhádze*, *Paludžan* (obyv. meno k *Paludza* a *Palúdzka*), *prisádzať*—*prisádže*, *rozsádzať*—*rozsádže*, *sádzať*—*sádže*, *strídža*, *Tadžik*. Tento počet by sa na jednej strane rozšíril, ak by sme vzali do úvahy ďalšie deriváty, ktoré sa tu nezaznamenávajú, napr. aj *džemo-*

vý, *Paludžanka, tadžický*, ale na druhej strane by sa zmenšil, ak by sme deriváty počítali inak, napr. pri deriváte *Paludžan* treba počítať výskyt hlásky *dž*, lebo sa *dž* objavuje práve pri tomto deriváte, kým v základe slova, od ktorého je slovo *Paludžan* odvodené, hláska *dž* nie je (*Paludza, Paludžka*), ale už pri deriváte *tadžický* by sme výskyt hlásky *dž* nemuseli znovu počítať, lebo táto hláska je aj v základe slova *Tadžik*, od ktorého je zas slovo *tadžický* odvodené. V každom prípade sa ukazuje (bez ohľadu na spomenuté rozdiely v počítaní), že celkový počet slov, ktoré v spisovnej slovenčine obsahujú hlásku *dž*, je vcelku malý. V domácich slovách sa pritom fonéma *dž* označuje zložkou (spojením grafém *d* a *ž*), v cudzích slovách sa označuje inými písmenami (porov. *adagio, jockey*). Zdomácnenie cudzieho slova, v ktorom sa vyslovuje *dž*, vedie aj k pravopisnému poslovenčeniu, t. j. k označovaniu zložkou *dž*, napr. pôvodné angl. *jam* sa dnes v slovenčine píše ako *džem*, podobne *jazz* — *džez* atď.

Všimnime si ďalej frekvenciu hlásky *dž* v prúde reči. Frekvenciu *dž* v próze na základe materiálu zo štyroch slovenských ľudových rozprávok podáva J. Bosák (1965). Fonéma *dž* sa tu uvádza na 42. mieste (omylom je uvedené *dz*; fonéma *dz* je však na 40. mieste). Pretože celkový počet hlások, s ktorým J. Bosák pracuje, je 46, fonéma *dž* sa aj v prúde reči, v tomto prípade v próze javí ako fonéma veľmi málo frekventovaná (stranou nechávame otázku, či sa na základe rozboru textov štyroch ľudových rozprávok dostatočne presne zachytáva stav v próze). Frekvenciu hlások v súčasnej slovenskej poézii podal J. Sabol (1966). J. Findra (1968) si zas všimol frekvenciu foném v ústnych prejavoch. Pracoval s troma súbormi o rozsahu 10 000 foném, z ktorých sa získavali priemerné hodnoty. Každý súbor predstavuje u neho prepis magnetofónového záznamu prejavu jedného objektu (každý objekt z inej vzdelanostnej vrstvy). V I. vrstve je *dž* na 39. mieste, v II. na 38., podobne aj v III. vrstve. To isté 38. miesto ukazuje aj tabuľka priemeru. V tab. č. 2 autor súhrne podáva frekvenciu foném v rozmanitých štýlových oblastiach (v poézii podľa J. Sabola, v próze podľa J. Bosáka a v ústnych prejavoch podľa vlastného výskumu). Ide o tieto miesta: Sabol 44, Bosák 43, Findra 45, priemer je 45. Stav v spisovnom jazyku môžeme ešte porovnať so stavom v niektorom zo slovenských nárečí. V dolnotrenčianskom nárečí je napr. fonéma *dž* na 40. mieste (Ripka, 1970). Ako vidieť, fonéma *dž* je vcelku veľmi málo frekventovaná, či už ide o spisovný jazyk v jeho jednotlivých štýlových oblastiach, alebo ide o nárečia a či ide o výskyt hlásky *dž* v slovnej zásobe alebo v prúde reči (na základe rozboru istého uzavretého materiálu).

Z uvedených údajov vidíme, že hláska *dž* je málo frekventovaná, nemôžeme však zistiť, či táto hláska je v spisovnej slovenčine produktívna alebo neproduktívna, t. j. či pribúda alebo ubúda počet postavení, v ktorých sa táto hláska vyskytuje. My v tejto štúdii chceme venovať pozornosť práve tejto



otázke, lebo **tým sa** obraz o postavení fonémy *dž* v konsonantickom systéme spisovnej slovenčiny stáva úplnejší.

Na prvom mieste možno konštatovať, že počet slov v spisovnej slovenčine, v ktorých sa vyskytuje fonéma *dž* (a s tým súvisí veľmi tesne aj výskyt *dž* v konkrétnych jazykových prejavochoch, či už ide o ústne alebo písané jazykové prejavy), sa zvyšuje preberaním niektorých slov z cudzích jazykov. Predovšetkým ide o preberanie slov z angličtiny, pričom po určitom čase po zdomácnení slova ide aj o pravopisné prispôbenie, t. j. o písanie zložky *dž* všade tam, kde ide o fonému *dž* (ž vo fonetickom prepise). Proces zdomácnovania početných anglických slov s *dž* prebieha doslova pred našimi očami. Napr. slovo *banjo* sa iba krátky čas používa v poslovenčenej podobe *bendžo* (Dvonč, 1964 b), podobne sa poslovenčilo slovo *jeep* na *džíp* (Dvonč, 1965 b). E. Jóna upozornil (1961), že nie je správna výslovnosť slova *judo* s *j* podľa pravopisu, ako sa to ukazuje zo spracovania v *Slovníku slovenského jazyka*; žiada používanie podoby *džudo* (k tomu pozri aj Dvonč, 1971). Podobne sa novšie aj slovo *gin* nielen vyslovuje, ale aj píše s *dž*: Brnkali bendžá, citery a mondolíny takzvaných džinových krčiem (T. Dreiser, *Titan*, prel. V. Szathmáry-Vlčková, Bratislava 1969, s. 13). Namiesto podoby *cambridgeský* (s *dž* vo výslovnosti, nie však so zložkou *dž* v pravopise) sa niekedy používa podoba *kembridžský* (Večerník, 30. 12. 1967, s. 2). Používanie podoby *Cambridge* na jednej strane a *kembridžský* na druhej strane možno porovnať s prípadmi typu *Luther—luterán*, *Darwin—darwinista*. Pravda, v početných prípadoch ide síce o výslovnosť s hláskou *dž* aj v slovenčine, ale v pravopise sa dosiaľ zachováva pôvodná podoba, napr. *jamboree*, *teenager*, podobne aj *Gibraltár* (hoci sa tu už píše *á* namiesto *a*) atď. V jednotlivých prípadoch sa v slovenčine hláska *dž* neuplatňuje. Vyššie sme už spomenuli, že slovo *judo* sa často vyslovuje ako *judo*, t. j. s hláskou *j* namiesto *dž*. V názve *Jamajka* (angl. *Jamaica*) sa bežne vyslovuje *j*, nie *dž*. Tu ide o vplyv pravopisu na výslovnosť. Niekedy sa slovo anglického pôvodu preberá tak, akoby šlo o slovo francúzskeho pôvodu. Napr. slovo *manager* sa niekedy používa v podobe *menedžer*, t. j. s hláskou *dž* podľa anglickej výslovnosti, častejšie však v podobe *manažér* (Sabol, 1965; Dvonč, 1969). Zaužívaná podoba *Džingischán* sa zas v spisovnej slovenčine nahrádza niekedy podobou *Čingischán* s hláskou *č* namiesto *dž*, čo slovenskí jazykovedci viac ráz odmietli (Bosák, Mlacek, Dvonč).

O jednotlivých prípadoch možno, pravda, diskutovať. Sporné je často, či máme používať ešte pôvodný pravopis a či už máme písať slovo po slovensky (napr. *jersey* či *džerzej*, *gentleman—džentleman* a pod). Dnes sa však slová cudzieho pôvodu veľmi rýchlo udomácnujú, t. j. poslovenčujú sa aj z pravopisnej stránky. Vcelku sa neprijíma meravé pridŕžovanie sa pôvodnej pravopisnej podoby za každú cenu (pozri napr. Dvonč, 1967). To platí nielen o preberaní slov z angličtiny, ale aj z iných jazykov, napr. z taliančiny (porov.

*loggia*), pričom aj tu dochádza k preberaniu slova v pôvodnej výslovnostnej podobe alebo v podobe čiastočne ovplyvnenej pravopisom (*loggia—lodžia*; pozri Dvonč, 1967). Z iných jazykov, najmä mimoeurópskych, sa hláska *dž* dostáva k nám najmä prostredníctvom niektorých vlastných mien, napr. *Džamila, Guldžan, džaur, džamija* a podobne.

Ako vidieť, počet slov s *dž* sa v spisovnej slovenčine mierne zvyšuje preberaním slov z cudzích jazykov. Takéto zvyšovanie možno však v istom slova zmysle hodnotiť ako „náhodné“, keďže slová z cudzieho jazyka sa môžu, ale nemusia preberať do nášho jazyka (môžu sa napr. kalkovať, môžu sa použiť slová utvorené z vlastných fondov a pod.).

Niektoré príklady, ktoré sme vyššie uvádzali, ukazujú, že v istých prípadoch hláska *dž* pribúda pri ohýbaní slov, napr. *sádzat—sádzže*, alebo pri odvodzovaní slov, napr. *Paludza—Paludžan*. Hláska *dž* je v tomto prípade členom alternačného systému. Treba preskúmať, či tu je tiež hláska *dž* produktívna, t. j. či pri ohýbaní slov a pri odvodzovaní nových slov sa rozširuje počet jazykových foriem s hláskou *dž*. V týchto prípadoch ide o „produkovanie“ hlásky v rámci samotného systému spisovnej slovenčiny.

Hláska *dž* sa na prvom mieste strieda s hláskou *dz*. Túto alternáciu spolu s alternáciami *s/š*, *z/ž* a *c/č* preberá E. Pauliny (1961, 1968). Bohaté alternácie tohto typu sú pri časovaní slovíet vzoru *česať*; tu sú aj doklady na *dz/dž*: *hádzat—hádzže*, *sádzat—sádzže*. Výskyt alternácie *dz/dž* v tejto pozícii sa konštatuje vo všetkých prácach. Alternácia *dz/dž* sa ďalej uplatňuje pri odvodzovaní obyč. mien na *-an*, napr. *Zbudza—Zbudžan*, *Prievidza—Prievidžan*. E. Pauliny v cit. práci sa o tomto prípade nezmieňuje, bežne sa spomína v iných prácach (Jóna, 1948/49; Koperdan, 1958; Horecký, 1959; 1971). Tu sa však stretávame s oslabovaním alternácie. Napr. M. Marsinová (1949/50) hovorí, že historicky by sa dalo očakávať *Medvedžan*, ale dnes je tendencia tvoriť obyvateľské mená s hotovou príponou bez spoluhláskových zmien. Alternácia *dz/dž* sa neuplatňuje pri odvodzovaní privl. príd. mien druhových, napr. *nevädza—nevädzi* (Horák, 1964; Morfológia slovenského jazyka, 1966), hoci inak alternácie pri takéhto derivátoch sú bežné (porov. napr. *smrek—smreči*).

Hláska *dž* je ďalej členom alternačnej dvojice *g/dž*. Táto alternácia je značne obmedzená, je to najslabšia alternácia z alternácií hlásky *g* a iných hlások (Dvonč, 1964). Pritom podľa nášho pozorovania alternácia *g/dž* ustupuje v niektorých prípadoch, čím sa počet slov, resp. tvarov s hláskou *dž* znižuje.

Veľku sa ukazuje, že vznik hlásky *dž* pri tvorení tvarov a pri odvodzovaní nových slov je v súčasnej spisovnej slovenčine značne obmedzený. V tomto prípade vlastne pozorujeme iný vývin ako pri preberaní slov z cudzích jazykov, t. j. znižovanie možností výskytu hlásky *dž*. Hlavným zdrojom rozmnožovania počtu slov s *dž* sú lexikálne prevzatia z cudzích jazykov, najmä

dues z angličtiny. Úprava pravopisnej podoby slova v súhlase s prijatou výslovnosťou slova s *dž* vedie k upevneniu takejto výslovnosti, inak sa stretávame s *kolísaním*, napr. *judo*—*džudo*.

Preberaním cudzích slov sa mierne zvyšuje výskyt hlásky *dž* v spisovnej slovenčine (v jednotlivých slovách alebo aj v konkrétnych jazykových prejavoch). A pretože v súčasnom období nášho spisovného jazyka preberanie slov najmä z angličtiny je veľmi živé, možno právom predpokladať ďalšie mierne zvyšovanie výskytu hlásky *dž* v spisovnej slovenčine aj v budúcnosti.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV*

*Bratislava, Nálepková 26*

### Bibliografia

- BOSÁK, J.: Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expression of Some Phonemic Relations. *Jazykovedný časopis*, 16, 1965, s. 120—134.
- DVONČ, L.: K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 15, 1964a, s. 35—48.
- DVONČ, L.: K pravopisu a skloňovaniu slova *banjo*. *Slovenská reč*, 29, 1964b, s. 116 až 117.
- DVONČ, L.: K alternáciám *g/dž*, *g/ž*, *g/č*, *g/c* a *g/θ* v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 15, 1965a, s. 21—22.
- DVONČ, L.: *Jeep*—*džíp*. *Slovenská reč*, 30, 1965b, s. 317.
- DVONČ, L.: *Loggia*, *loggiový*. *Slovenská reč*, 32, 1967a, s. 124—126.
- DVONČ, L.: *Džezový Jazzový slovník*. *Kultúra slova*, 1, 1967b, s. 241.
- DVONČ, L.: K otázke dlhých samohlások v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 102—115.
- DVONČ, L.: Po anglicky *manager* — po slovensky *manažér*. *Večerník*, 14, 1969, č. 261 (10. nov.), s. 3.
- DVONČ, L.: *Džudo*, *džudista* (*džudistka*), *džudistický*. *Slovenská reč*, 36, 1971, s. 63—64.
- FINDRA, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 84—94.
- HORÁK, G.: *Smrečia hora?* *Slovenská reč*, 29, 1964, s. 378.
- HORECKÝ, J.: *Slovtvorná sústava slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 94.
- HORECKÝ, J.: *Slovenská lexikológia*. 1. *Tvorenie slov*. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 105.
- JÓNA, E.: *Mená obyvateľov k novým miestnym názvom*. *Slovenská reč*, 14, 1948/49, s. 219.
- JÓNA, E.: *Judo*. *Slovenská reč*, 26, 1961, s. 181.
- KOPERDAN, Š.: K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. In: *Jazykovedné štúdie*, 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 100.
- MARSINOVÁ, M.: *Skloňovanie miestnych mien typu Jastrabie*. *Slovenská reč*, 15, 1949/50, s. 307.
- PAULINY, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 98—99; 2. vyd. Bratislava, SPN 1968, s. 104.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 111—407.
- RIPKA, I.: *Frekvencia a hierarchia foném v dolnotrenčianskych nárečiach*. *Jazykovedný časopis*, 21, 1970, s. 62.
- Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 228.
- SABOL, J.: *Manager*, či *manažér*. *Slovenská reč*, 30, 1965, s. 248.

SABOL, J.: Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie. Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 13—25.

Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 653.

VACHEK, J.: Dynamika fonologického systému súčasné spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Academia 1968, s. 28 n.

## DAS PHONEM *dž* IN DER SLOWAKISCHEN SCHRIFTSPRACHE

### Zusammenfassung

Das Phonem *dž* kommt in der slowakischen Schriftsprache in geringer Zahl von Wörtern vor. Ebenso gering ist die Frequenz dieses Phonems auch in den konkreten gesprochenen und geschriebenen Äusserungen.

In der gegenwärtigen slowakischen Schriftsprache nimmt aber die Zahl der Wörter mit dem Phonem *dž* durch die Wortübernahme aus anderen Sprachen (besonders aus dem Englischen) und durch ihre fortlaufende Einbürgerung zu. Das Phonem *dž* kommt in einigen Fällen auch als Glied der Alternationspaare bei der Bildung der Wortformen und bei der Ableitung neuer Wörter vor (z. B. *sádzat*—*sádze*, *Prievidza*—*Prievidžan*, *Piarg*—*Piardžan*). In der gegenwärtigen slowakischen Schriftsprache können wir eine gewisse Schwächung dieser Alternationen beobachten, was wieder zu einer Verkleinerung der Zahl der Wörter und Formen mit dem Phonem *dž* führt.

## ROZHLEDY

## XI. MEDZINÁRODNÝ KONGRES JAZYKOVEDCOV

JOZEF RUŽIČKA, EVA RUŽIČKOVÁ, JÁN HORECKÝ

V poradí už 11. medzinárodný kongres lingvistov, a to dňa 28. augusta až 2. septembra 1972 v Bologni a vo Florencii, usporiadali talianski jazykovedci. Predsedom kongresu bol Giacomo Devoto, profesor porovnávacej jazykovedy vo Florencii, generálnym sekretárom Luigi Heilmann, profesor porovnávacej jazykovedy v Bologni. O kongres bol veľký záujem zo všetkých svetadielov: podobne ako na predchádzajúcom kongrese roku 1967 v Bukurešti najpočetnejšia bola delegácia zo Spojených štátov, veľmi silná delegácia bola ohlásená aj zo Zväzu sovietskych socialistických republík. Účast jazykovedcov z Československa bola veľmi slabá, najmä však účasť na práci kongresu: boli zaradené iba tri krátke prednášky, na organizačnej práci kongresu sa však nezúčastňoval nikto.

Celkový obraz o príprave, priebehu a vedeckých výsledkoch rokovania nemožno si utvoriť ani podľa uverejnených materiálov, ani podľa vlastných osobných zážitkov a skúseností. Počet účastníkov kongresu bol okolo 1500, mnohí z prihlásených však na kongres neprišli (najmä zo socialistických štátov) a v dôsledku toho sa plánovaný program uskutočniť nemohol. A tak vznikla veľmi nepríjemná situácia, ktorú nevedeli vyriešiť ináč pohotovo usporiadatelia kongresu: najmä v druhej polovičke kongresu sa okrem plenárnych zasadaní uskutočnilo vlastne iba veľmi málo z plánovaného počtu prednášok v ranných skupinách a poobedňajších sekciách. To bol najväčší nedostatok kongresu, a to aj z vedeckej stránky: lebo sa tým rozrušil pôvodný (celkom zaujímavý) plán rokovania.

Popri piatich plenárnych zasadnutiach boli všetky referáty rozčlenené na dvanásť skupín (historická lingvistika, sémantika, lingv. typológia, psycholingvistika, generatívna gramatika, sociolingvistika, jazykové kategórie, jazyk a význam, aspekty lingv. analýzy, štruktúra vety, fonológia, varia) a dvanásť sekcií (dejiny jazykovedy, glosematika, tagmémika, stratifikačná gramatika, antropologická lingvistika, teória syntaxe, diachronická syntax, morfológické štruktúry a funkcie, hĺbková štruktúra, systematická fonetika, poriadok pravidiel, rekonštrukcia slov a kultúr), ktorými sa mali teoreticky vyčerpať všetky dôležitejšie oblasti súčasnej jazykovedy a pritom sa mali

dať do popredia zaujímavosti aj vo výskume parciálnych otázok. Vedenie kongresu však zaradilo do programu prednášky podľa dátumu odoslania resumé, takže veľa dobrého sa do programu jednoducho nedostalo, hoci sa na druhej strane zaradili ohlásené témy ľudí, ktorí na kongres vôbec neprišli. Vedenie kongresu nechcelo prijať nijakú modifikáciu pripraveného programu a radšej volilo riziko, že sa celý program kongresu postupne rozpadne. Aj preto možno konštatovať, že bolonský kongres bol oveľa slabší ako predchádzajúci bukureštský (a vari vôbec všetky predchádzajúce kongresy, teda aj tretí kongres, ktorý sa konal v Ríme roku 1933).

Podľa plánu organizátorov kongresu jadro rokovania sa malo sústrediť na plenárne schôdzky: dovedna ich bolo päť. Témy týchto plenárnych schôdzok boli lepšie vybraté ako na predchádzajúcom kongrese a dokonca lepšie boli vybratí aj referenti, lebo to boli prevažne pracovníci stredných rokov, ktorí aj vo svetovej literatúre udávajú výskumu základný smer. Škoda, že neprišli všetci referenti — napr. Jerzy Kuryłowicz z Poľska, Sebastian K. Šaumian zo ZSSR — takže sa nemohol uskutočniť zámer, aby sa o kľúčových otázkach vyslovili uznávaní odborníci, a to aj zástancovia protikladných smerov a teórií. Tento nedostatok sa potom zreteľnejšie prejavil v diskusiách, ktoré naozaj neboli na žiadúcej výške (ako sa to konštatovalo aj v záverečnej správe).

Šlo o tieto témy: 1. jazykové univerzálie, 2. generatívna fonológia, 3. sémantické príznaky, 4. sociolingvistika a jazykové zmeny, 5. gramatický systém a juridické systémy. Pri voľbe referentov sa do istej miery prihliadalo aj na to, aby aktívne vystupovali reprezentanti rôznych štátov.

Prvá plenárka sa venovala jazykovým univerzáliám. Boli plánované štyri referáty, no referát J. Kuryłowicza neodznal.

Joseph Greenberg vo svojom referáte *Numeral classifiers and substantive number: problems in the genesis of a linguistic type* riešil problémy číselného klasifikátora a čísla podstatných mien. Svoje zovšeobecnenia pokladá za hypotetické, lebo presné kritériá založené na syntaktickej funkcii skúmaných menných výrazov alebo na ich sémantike bolo možno nájsť v nesúrodnom materiáli veľmi ťažko. Zisťuje sa, že v istej časti skúmaných jazykov sa predmety počítajú jednotkami: počítanie s explicitným uvedením na kusy je nepríznakové. Skúmané jazyky zaraduje autor do dvoch typologických tried podľa toho, či kvantifikátor je vyjadrený samostatným výrazom alebo nadradeným podstatným menom v číselnej konštrukcii.

Problém klasifikátora súvisí v mnohých jazykoch s problémom čísla podstatných mien. V jazykoch, v ktorých sa používa klasifikátor vyjadrený samostatným výrazom, klasifikátor stojí pri podstatných menách, ktoré síce majú význam plurálu, ale nemajú formu plurálu. J. Greenberg ukázal, ako možno využiť synamické typologické porovnávanie.

Jerzy Kuryłowicz v neprednesenom referáte *Universaux Linguistiques*

vychádza z tézy, že univerzálie sa musia dať dedukovať z podstaty jazyka ako nevyhnutnosť alebo možnosť, a rieši problém deiktických elementov, ktoré vyplývajú zo situácie reči, rečového aktu. Sú to osobné zámená, ukazovacie zámená (spolu s príslovkami miesta ako *hic, illic* a času ako *nunc, tunc*) a s nimi korelované opytovacie zámená. Základné sémantické kategórie sú ovládané deiktickými elementami, ktoré majú povahu gesta, a preto predstavujú najstaršiu vrstvu jazykového systému, veľmi frekventovanú v každom prejave, hoci môžu existovať aj texty (napr. matematické) bez deiktík. Celý referát je vlastne ilustráciou istej známej tézy, ale aj tak je dôležitý koncentrovaným výkladom základných gramatických problémov.

Hansjakob Seiler predniesol referát *Universals of language*, v ktorom uplatnil Jakobsonov princíp hľadania univerzálií, vlastností spoločných všetkým prirodzeným jazykom a vlastností, ktoré predstavujú rozdiely medzi jednotlivými jazykmi.

V ďalšom sa uvádza kritérium univerzálie. Nie je to iba kritérium podoby, ktoré sa v doterajšej literatúre uvádzalo ako dominantné, ale aj kritérium komplementárnej rozdielnosti, ktoré je rovnako dôležité. Podľa podoby sa hľadajú rovnaké vlastnosti vo veľkom počte jazykov, kým podľa komplementárnej rozdielnosti sa poukazuje na implikatívny vzťah medzi jazykmi. Autor uvádza ako názorný príklad komplementárnej rozdielnosti vyjadrovanie posesivity v jazyku cahuille (jazyk amerických Indiánov z Južnej Kalifornie) a v modernej nemčine. V oboch jazykoch sa skúmajú dva základné typy výrazov: vzťahové a aplikačné. Vzťahové výrazy majú v sémantickej štruktúre atomický predikát a istý počet argumentov. Aplikačné výrazy majú však inú štruktúru: okrem argumentov obsahujú nemenný prvok vo funkcii abstraktného slovesa. V povrchovej štruktúre jazyka cahuille sa abstraktné sloveso neobjavuje, kým v nemčine má podobu *hat* alebo *ist*. V jazyku cahuille základný typ vyjadrovania je aplikačný, kým v nemčine relačný. Spomínaný princíp komplementárnej rozdielnosti sa objavuje vo forme príznakového typu vety. v jazyku cahuille je to relačný, a v nemčine aplikačný typ. Kým v nepríznakovom type sa žiadne obmedzenie nevyskytuje, v príznakovom type obidva jazyky zaznamenávajú isté obmedzenia. Tieto obmedzenia môžu byť syntaktického charakteru (ako vzťah subkategorizovania vo výrazoch menného predikátu) alebo sémantického charakteru (ako dvojznačnosť výrazov v tej-ktorej štruktúre).

Existencia dvojíc syntaktických a sémantických vlastností poukazuje na to, že nejde o náhodu, ale skôr o vzťah komplementárnych rozdielností prvkov dvoch skúmaných jazykov. Tieto sú potom základom pri hľadaní a rekonštruovaní princípov, možno aj univerzálií. Teda cesta rekonštrukcie vedie cez postavenie istých problémov: výsledky riešenia týchto problémov v jednotlivých jazykoch nebývajú však rovnaké. Je dôležité, aby sa na začiatku takejto

rekonštrukcie nepredpokladalo, že všetky jazyky majú rovnakú hĺbkovú štruktúru: nie je totiž možné identifikovať jednotnú hĺbkovú štruktúru jazykov ako jednotiaci princíp. H. Seiler teda nevypočítava univerzálie, ale usiluje sa vysvetliť, kde a akým spôsobom možno univerzálie rekonštruovať.

Veľmi zaujímavá bola prednáška Eugena Coseria, lebo sa v nej podáva pokus o systematický prehľad javov, ktoré sa môžu pokladať za univerzálne. Jeho závery vyvolajú — po uverejnení **textu prednášky** — veľkú pozornosť, ako sa to naznačilo už aj v diskusii. Tento referát mal byť na čele diskusie o problematike univerzálií, lebo má najširší teoretický dosah. Problematika univerzálií bola však vcelku dobre predstavená, lebo okrem formulovania základných pojmov a naznačenia najvhodnejších pracovných postupov analyzovali sa aj konkrétne jazykové javy. Preto bude možné na tento súbor materiálov — týka sa to aj menších prednášok a diskusných príspevkov — **dobre nadviazať v ďalšom výskume** tejto zaujímavej problematiky.

Na plenárnom zasadnutí **venovanom** generatívnej fonológii mal **úvodný** referát M. Halle. Bol to **vlastne referát** o morfológii v generatívnej gramatike (*Morphology in generative grammar*), fonológie sa týkali iba okrajové poznámky o vzťahu morfológických a fonológických pravidiel.

V morfologickej zložke jazyka M. Halle predpokladá tri časti: súpis morfém, sústavu morfológických pravidiel a slovník skutočných slov. Pomocou morfológických pravidiel sa môžu **tvoriť rozličné** slová (ide vlastne o slovotvorné pravidlá, resp. morfematické pravidlá), teda aj slová, ktoré v skutočnosti v danom jazyku nejestvujú. Vracia sa tu teda znova problém systému a normy **v jazyku**. V slovníku skutočných slov sa uvádzajú iba také utvorené slová, ktoré naozaj existujú. V slovníku sa majú uvádzať všetky slovné tvary a k nim potrebné gramatické informácie.

Z takejto štruktúry slovníka vznikajú isté ťažkosti pre generatívnu gramatiku: pretože **použitie konkrétneho slovného tvaru** je zrejmé až v povrchovej štruktúre, treba v hĺbkovej štruktúre uvádzať na príslušnom mieste množinu všetkých slovných tvarov. Druhá ťažkosť vyplýva z **rekurzívnej** povahy slovotvorných pravidiel: podľa pravidla [(*anti-X*)*missile*] **totiž** môže vzniknúť aj tvar *anti-anti-anti-missile-missile-missile-missile* (približne *proti-proti-proti-raketová-raketová-raketová raketa*). Túto ťažkosť navrhuje M. Halle riešiť tak, že slovník je v danom období pre daného hovoriaceho konečný, ale nie uzavretý. Ak je v ňom slovo (resp. slovné tvary) raz uvedené, jeho zvuková podoba je daná čisto fonologickou zložkou, morfológická už nie je relevantná.

Na rozdiel od M. Halleho, ktorý hovoril veľmi málo o problémoch fonológie, **venoval** G. Lepschy pozornosť základnej otázke totožnosti a rozdielu vo fonológii. Uviedol a kriticky zhodnotil názory všetkých škôl na **túto otázku** (amerického, dánskeho, československého štrukturalizmu, generatívnej fonológie) a prišiel k záveru, celkove zhodnému s názorom Postalovým, že totiž



**fonetická** reprezentácia (v generatívnej teórii) nie je priamym opisom rečového signálu, ale diskretným, mentalistickým systémom vymedzujúcim isté aspekty ideálneho správania rečových ústrojov. Keďže však pri počúvaní reči počúvame nie **šumy a tóny**, ale fonetickú reprezentáciu, má rozlišovanie a stotožňovanie **širšiu funkciu**. Ide pri ňom o celkovú jazykovú kompetenciu, resp. všeobecnejšie o schopnosť rozpoznávať štruktúry ako aj o celú teóriu poznania. Pri interpretácii akustického signálu používame viac, než nám dáva sám tento signál, opierame sa vždy o **poznanie** daného jazyka. Ukazuje sa to aj na skúsenosti, že doterajšia diskusia sa **týkala** v najväčšej miere otázky, či rozlišovanie a stotožňovanie je založené na význame a aké sú vzťahy medzi fonológiou a sémantikou.

V neprednesenom referáte S. K. Šaumiana *Applicative grammar and generative phonology* sa ako cieľ generatívnej fonológie určuje vysvetľovať a **predpovedať** rozdiely medzi alomorfami pomocou **hypotetického** abstraktného fonologického systému a hypotetických procesov, ktorými sa transformuje abstraktný fonologický systém na konkrétny fonologický systém. Rozdiel medzi týmito dvoma systémami **dobře ilustruje** S. K. Šaumian na vlastnostiach znelosti: kým na abstraktnej rovine sa v ruštine rozlišujú znelé a neznelé spoluhlásky, na konkrétnej rovine sa na konci slova **nerozlišujú**, nastáva tu neutralizácia. Na vysvetlenie konkrétnych **zvukových refazcov** autor postuluje fiktívne fonémy a fiktívne procesy.

Z problematiky sémantických príznakov (tematika štvrtého plenárneho zasadnutia) treba vyzdvihnúť predovšetkým referát L. Prieta *La double pertinence sur le plan de contenu*. Pod týmto skromným názvom sa skrývajú úvahy o predpokladoch jazykovej komunikácie. Podľa referentovej základnej tézy vysielateľ pri komunikácii produkuje objekt zvaný signál s tým cieľom, aby prijímateľ produkoval objekt zvaný význam (sens). Aby sa mohlo uskutočniť dorozumievanie, musí vysielateľov zámer i prijímateľov fakt patriť k rovnakej triede, obaja partneri komunikácie musia **mať spoločný kód**. Okrem toho treba predpokladať, že v signáli i vo význame **musia** byť isté **spoločné príznaky**. Tieto príznaky sú navzájom závislé, zmena v príznakoch signálu privedie zmenu v príznakoch významu. Sú to tzv. relevantné príznaky (alebo azda dištinkatívne príznaky). Tieto príznaky sa nedajú overiť osobitne, izolovane, ale iba vo vzájomnej závislosti. V tejto súvislosti L. Prieto kriticky hodnotí svoje skoršie úsilie vysvetliť príznaky významu odkazom na konkrétnu realitu. Uchopiť túto realitu je podľa autora empiristická **ilúzia**.

Pri porovnávaní relevantných príznakov signálu a významu **zistuje Prieto** zaujímavý a pre teóriu sémantiky ďalekosiahly rozdiel. Kým relevantné príznaky signálu možno vysvetľovať iba vzťahom k relevantným príznakom významu, relevantné príznaky významu **treba** vysvetľovať jednak vo vzťahu **k signálu**, jednak vo vzťahu k triede **objektov**, ktoré umožňujú správne

porozumenie. Je tu teda dvojitá relevantnosť, relevantnosť jazyková i relevantnosť „porozumenia“. Táto je z logického hľadiska vlastne prvotná a z toho vyplýval často záver, že význam nie je predmetom jazykovedy. Až de Saussure zdôraznil príslušnosť významu do jazykovedy. Signál sa vždy pokladal za predmet jazykového bádania.

Uvedená dvojitosť významu, významovej stránky jazyka môže mať závažné dôsledky pri skúmaní troch otázok: Pri skúmaní vzťahu jazyka a kultúry sa ukazuje, že pri jazykovej komunikácii treba hovoriť o tom istom, že partneri komunikácie musia mať triedy príznakov vyplývajúcich z rovnakej kultúry. V teórii prekladu treba zdôrazňovať nie zhodu v označujúcom (signifié), ale v triedach príznakov umožňujúcich správne porozumenie. Napokon chápanie významu ako faktu vyplývajúceho z výberu signálu možno označiť ako prvok konotácie.

Na štvrtej plenárke, venovanej sociolingvistiky a jazykovým zmenám, odznali všetky ohlásené referáty, lebo všetci určení referenti — Tullio De Mauro z Talianska, Wiliam Labov z USA, Michael A. N. Halliday z Anglicka — boli na kongrese prítomní. Táto téma mala byť podľa všetkého vyvrhnutím rokovania, keďže aj predseda kongresu G. Devoto v záverečnom slove označil sociolingvistickú problematiku za ústrednú v súčasnej svetovej jazykovede; tým sa mala naznačiť aj kontinuita v talianskej jazykovede, ktorá určovala náplň tretieho kongresu v Ríme 1933 a jedenásteho kongresu v Bologni 1972. Na túto okolnosť výrazne poukázal aj Salvatore Comes, vedúci celoštátneho výboru pre univerzity, v referáte o talianskej lingvistiky. Za vážny organizačný nedostatok treba však pokladať fakt, že sa nezaplánoval referát koncipovaný z pozícií marxistickej jazykovedy: tento nedostatok možno pripísať Stálemu medzinárodnému komitétu pre jazykovedu (CIPL), ktorý pripravoval koncepciu kongresu a ustanovoval referentov na plenárne zasadania.

Úsilím o všeobecnejšie konštatácie sa vyznačoval referát Tullia De Maura, kým ostatní dvaja referenti sa viac zamerali na jednotlivé fakty v stavbe niektorých jazykov (napr. W. Labov na realizáciu vokalizmu v jednotlivých útvaroch britskej angličtiny), a to v zmysle všeobecných cieľov sociolingvistiky — zistiť variabilitu jazykových prvkov, charakteristiku ich funkcií a charakteristiku ich používateľov. Preto žiadal, aby sa vyjasnili základné pojmy a ustálilo sa používanie základných termínov, lebo ináč si lingvisti čoskoro vôbec nebudú rozumieť. Ďalej vyslovil požiadavku, aby sa pozornosť bádateľov obrátila na otázky parole, čiže na spoločenskú dimenziu jazykových faktov, s čím súvisí aj spätie problémov sociolingvistiky a jazykových zmien. T. De Mauro prijíma výsledky americkej sociolingvistiky a vyslovuje počudovanie, že sa v sociolingvistiky málo pracuje aj v socialistických krajinách, kde kultúrna a politická orientácia marxizmu mohla a mala urobiť jazykovedcov

vnímavejšími k tejto problematike. Za pravdu mu však nedávajú ani **témy** sovietskych vedcov, ktorí sa prihlásili so **sociolingvistickými** otázkami (napr. I. K. Beloded *Jazyk i obščestvennyj progress*, V. K. Jarceva *Vzaimodejstvije vnešnich i vnutrennich faktorov razvitija jazyka*, R. A. Budagov *La sociolinguistique et la grammaire*, O. V. Desnickaja *Sociolinguistics and Comparative Linguistics*). Na otázku, či existujú intratemporálne zmeny v schopnosti hovoriť a či sociolingvistika môže riešiť túto otázku, dáva T. De Mauro zápornú odpoveď. S tým súvisí aj jeho záver, že sociolingvistika nemá možnosť dokázať, že zmena sociálnych podmienok vyvoláva zmeny v jazykovej schopnosti alebo sa s nimi spája. Aj na otázku, či sociolingvistika môže vysvetliť zmeny funkčných systémov, dáva T. De Mauro zápornú odpoveď, lebo rozdiel medzi dvoma funkčnými systémami je vždy absolútny. V diachronickej jazykovede sa pracuje podľa pocitu kontinuity, čo, pravda, samo osebe je faktom sociolingvistickej povahy. Referát T. De Maura odobruje takto detailnú analýzu jednotlivých faktov a vyúsťuje do agnosticizmu — práve tak ako B. Malmberg na bukureštskom kongrese, hoci sa toto stanovisko už vtedy veľmi ostro kritizovalo.

Problematika sociolingvistiky a jazykových zmien zostáva naďalej celkom otvorená: bolo by užitočné vrátiť sa k nej v osobitnom podrobnom referáte po vyjdení materiálov z jedenásteho kongresu tlačou, lebo aj doteraz neuverejnený referát M. N. A. Hallidaya obsahuje okrem izolovaných faktov aj rad zaujímavých všeobecných záverov. Takýto postup bude primeraný jednej z „večných tém“ jazykovedy — téme o zmenách jazyka a jazykového systému.

Piata plenárna schôdzka (vo Florencii) bola už viac-menej slávnostná. Okrem oficiálnych prívetov verejných činiteľov z Florencie odznel starostlivo koncipovaný prehľad talianskej jazykovedy a tiež rámcovo načrtnutý záver o priebehu kongresu. Vytýčený odborný program sa redukoval na jednu prednášku, a to na referát Salvatora Pugliattiho *Systeme grammatical et système juridique*, pretože Giacomo Devoto sa svojho referátu vzdal s vysvetlením, že súhlasí s vývodmi prof. Pugliattiho. Formuloval pritom zaujímavú myšlienku, že v dejinách modernej jazykovedy treba rozlišovať tri etapy: etapu lineárnej teórie Saussurovej, etapu plošnej teórie jazykového zemepisu a napokon etapu priestorovej teórie sociolingvistiky. Naliehavo žiadal mladších jazykovedcov, aby sa sústredili na problémy sociolingvistiky, lebo v tomto smere možno očakávať najefektívnejší rozvoj teoretickej jazykovedy, a nie iba módné osvetlenie jednotlivých jazykových faktov.

Salvatore Pugliatti poukázal na dva ciele pri štúdiu systému: jednak na vypracovanie všeobecnej teórie systému a jednak na zistenie príbuznosti v chápaní tohto pojmu v jazykovede a v právnych vedách. Je tu rozdiel v podstate predmetu, a to v tom, že jazykoveda sa v podstate zaoberá faktami

a právne vedy hodnotami: tento rozdiel v predmete skúmania však nevylučuje existenciu spoločných problémov ani príbuznosť v metódach. Je tu napríklad problém normy a inštitúcie (v čom badať vplyv právnych vied na jazykovedu), ďalej sú to rozličné črty, na ktoré narážame pri analýze systému ako takého: jeho charakter statický a/alebo dynamický, zatvorený a/alebo otvorený, jeho kontinuitu alebo diskontinuitu, vzťah medzi synchróniou a diachróniou, vzťahy medzi systémovosťou a historickosťou, prechod od abstraktného ku konkrétnemu, prechod od langue k parole a paralelne v právnej vede prechod od normy k jej konkrétnej aplikácii. Napokon sa konštatuje, že uvedené problémy sú vlastne spoločné všetkým vedám o človeku a tak vyúsťujú do kultúrnej antropológie, ako na to poukazuje napríklad celé vedecké dielo Lévi-Straussa. K tomu sa však žiada dodať, že práve v tomto závere je najzraniteľnejšie miesto celého výkladu, ako sa na to poukazuje napríklad aj v najnovších kritikách francúzskeho štrukturalizmu.

Záverečnú správu o priebehu a o výsledkoch rokovania kongresu predniesol Carlo A. Mastrelli. Bola to pomerne stručná správa. Treba z nej zaznačiť, že na 11. kongrese lingvistov odznelo 220 prednášok, a to prevažne po anglicky, oveľa zriedkavejšie po francúzsky a po rusky (hoci vedenie kongresu uprednostňovalo francúzštinu), výnimočne po nemecky, po taliansky a po španielsky.

Pri referovaní o 10. kongrese lingvistov v Bukurešti sme konštatovali, že v celkovom obraze sa nám videlo, akoby stará generácia vedúcich jazykovedcov účtovala zo svojej práce (a podľa toho bol zostavený aj program plenárnych schôdzok). Na 11. kongrese sa vo veľkej miere uplatňovala stredná generácia vedcov, ba v menších prejavoch a v diskusiách aj mladá generácia — povedzme tridsiatnici. S tým však súvisela aj značná nedisciplinovanosť v rokovaní a súčasne aj živosť, ba prudkosť v niektorých diskusiách.

Miesto budúceho kongresu sa doteraz neurčilo, iba v kuloároch sa spomínalo Japonsko ako pravdepodobný usporiadateľský štát. Bolo by to dobré. Je totiž žiadúce, aby mohutný svetový kongres bol usporiadaný v modernejšom a najmä priestrannejšom prostredí: čaro Bologne a Florencie bolo vlastne na prekážku, najmä svojim romantickým, milým a srdečným ľudským prostredím, lebo odvádzať od kolektívnej práce k individuálnemu obdivu pamätníkov zašlých čias.

Ideovú náplň medzinárodných kongresov má na starosti Stály medzinárodný komitét pre jazykovedu — *CIPL Comité international permanent des linguistes*. Doterajší predseda Einar J. Haugen jednoznačne preferoval americkú jazykovedu a s ňou spojenú tendenciu po integrácii svetovej jazykovedy. Zloženie komitétu však nezodpovedá kvantitatívnemu ani kvalitatívnemu rozloženiu síl. Preto sa žiadalo, aby do komitétu boli kooptovaní pracovníci z Austrálie, Afriky a Južnej Ameriky. Takisto majú byť delegovaní

mladší pracovníci aj z iných krajín, najmä v tom prípade, ak doterajší zástupcovia pre vysoký vek alebo inú trvalú prekážku nemôžu zodpovedne vykonávať svoju dôležitú funkciu. Zdôraznil to aj nový predseda *CIPL* William G. Moulton z USA, ktorý sa zaviazal, že bude od každého člena komitétu vyžadovať presné plnenie všetkých povinností; iba tak bude možno dosiahnuť väčšie pracovné úspechy aj na budúcich kongresoch. Generálnou sekretárkou komitétu zostáva aj naďalej Christine Mohrmannová z Holandska.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV*  
*Bratislava, Nálepková 26*

## SPRÁVY A POSUDKY

SOLNCEV. V. M.: *JAZYK KAK SISTEMNO-STRUKTURNOJE OBRAZOVANIJE*. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1972. 300 s.

Práca V. M. Solnceva je pozoruhodným príspevkom k teórii jazyka, k diskusiám o ontologickej podstate prirodzeného jazyka, no najmä o jeho systémovom charaktere. Hlavné problémy tejto teórie už oddávna tvoria také kategórie, ako je systém, štruktúra, jazykový znak, dichotómia jazyk—reč.

K vymedzeniu pojmu systém v jazyku pristupuje V. M. Solncev z jasných materialistických pozícií. Systém vo všeobecnosti definuje ako celostný objekt, pozostávajúci z elementov, ktoré sú vo vzájomných vzťahoch (s. 11) na rozdiel od štrukturalistického chápania, v ktorom sa zdôrazňuje sieť vzťahov a nie aj súbor prvkov. Podľa povahy elementov rozlišuje V. M. Solncev systémy materiálne a ideálne, materiálne systémy delí na prvotné a druhotné podľa toho, akej povahy sú elementy. Pre teóriu jazyka sú podľa V. M. Solnceva dôležité druhotné materiálne systémy, t. j. také systémy, v ktorých majú materiálne elementy význam nie samy od seba, ale v dôsledku vlastností, ktoré im pripisujú ľudia, resp. ľudská spoločnosť. Druhotné materiálne systémy sú znakové čiže sémiotické systémy, preto i jazyk možno definovať ako **znakový systém**, ako systém znakov.

S pojmom systému veľmi úzko súvisí pojem štruktúry. V. M. Solncev túto súvislosť vyjadruje aj tak, že jazyk označuje ako systémovo-štruktúrny útvar. K definícii štruktúry sa dostáva cez konštatovanie, že kým elementy a ich vzťahy tvoria systém alebo objekt ako celok, súhrn vzťahov tvorí osobitnú kategóriu — štruktúru ako atribút systému čiže celku (s. 26). Podľa toho elementy a štruktúra tvoria dovedna systém (s. 28), inými slovami, štruktúru treba chápať vlastne ako systémové, resp. vnútroštruktúrové vzťahy. Tieto vzťahy jestvujú len do tej miery, do akej jestvujú elementy, medzi ktorými sa vytvárajú vzťahy (s. 29). To je jasný rozdiel proti zdôrazňovaniu nezávislosti štruktúry od materiálneho nositeľa.

Z tohto hľadiska je dôležitý aj vzťah substancie a formy ku štruktúre. Z materialistického hľadiska je jasné, že substancia nemôže závisieť od štruktúry, je teda **vzhladom** na štruktúru prvotná. Podobná závislosť je aj medzi formou a štruktúrou. Obidva tieto pojmy charakterizujú organizovanosť, usporiadanosť objektu, ale formu možno chápať širšie ako štruktúru: **forma** charakterizuje aj vnútorné **usporiadanie** aj vonkajšiu podobu, kým štruktúra **predstavuje** vnútorné usporiadanie objektu, **teda** je súčasťou všeobecnej kategórie formy. Treba pripomenúť — a robí to aj V. M. Solncev — rozdiel medzi štruktúrou a informáciou: kým štruktúra je usporiadanosť daného systému (objektu), **informácia** je miera tejto usporiadanosti. O závislosti štruktúry od jej materiálnej substancie svedčí jednak **princíp** neopakovanosti a jedinečnosti štruktúry, jednak skutočnosť, že **matéria** podlieha **zákonom** zachovania (hmoty, energie), kým štruktúra nie: zaniká bez stopy so zničením daného objektu.

Všetky uvedené kategórie by sa podľa V. M. Solnceva mali prejavovať v jazyku. **Ale**

ich manifestácia v jazyku nie je taká jednoznačná a priamočiara. Vidieť to na niektorých pozoruhodných skutočnostiach.

Podľa Solncevovho vymedzenia systému treba za systém pokladať aj každú vetu, ba aj všetky vetné schémy či vzorce, lebo v nich možno nájsť isté elementy a vzťahy medzi nimi. V. M. Solncev pripúšťa dokonca existenciu takej ideálnej vety, ktorá je vyjadrená napr. schémou  $S-P-O$ . Je však otázka, čo je v takejto ideálnej vete materiálnym elementom, ktorému spoločnosť pripisuje istý význam. Možno  $S$  pokladať skutočne za materiálny prvok, keď to je zrejme abstrakcia vysokého stupňa?

Ďalšia nedôslednosť vyplýva zo Solncevovej definície jazyka ako sústavy jednotiek a pravidiel (s. 63), pričom pravidlá majú tvoriť iba časť štruktúry (nevymedzuje sa, o akú časť ide). I keď sa takto definuje jazyk v protiklade k reči (ktorá sa zase pokladá za jazyk v akcii), nastoľuje sa tu otázka, či aj tento súbor pravidiel nemožno pokladať za systém. Veď každé pravidlo možno pokladať za element a nebude robiť ťažkosti ani odhaliť vzájomné vzťahy medzi pravidlami, isté usporiadanie pravidiel. V takom prípade treba znova vysvetliť, čo je v týchto pravidlách materiálne. Je azda zrejme, že to nebude ich jazyková podoba, lebo jazyk je iba jednou z možností ich vyjadrenia.

Neodmysliteľnou súčasťou každej modernej teórie jazyka, a teda i chápania jazyka ako druhotného materiálneho systému je teória znaku. V. M. Solncev — ako je známe už z jeho predchádzajúcich štúdií — jednoznačne zastáva unilateralistickú teóriu znaku, podľa ktorej znakom môže byť iba „kúsoček matérie“, a teda v jazyku rad zvukov, ktorému sa pripisuje istý obsah (význam, funkcia). Nie slovo ako bilaterálna jednotka. hovorí V. M. Solncev (s. 271), označuje daný predmet, ale rad zvukov, napr. *k-a-m-e-ň* sa využíva na označenie reálneho predmetu. Ako odôvodnenie uvádza Solncev skutočnosť, že medzi radom zvukov *k-a-m-e-ň* a konkrétnym kameňom leží pojem kameňa a tento pojem je významom slova *kameň* ako bilaterálnej jednotky (s. 271). Tu sa nástoľivo vynára otázka, prečo je toto pripísanie možné a prečo — ak je raz pripísané — vystupuje vždy spoločne istý rad zvukov i jeho význam. Ako sa zdá, bilaterálny znak, hoci ho V. M. Solncev teoreticky odmieta, predať len sa do jazyka vracia. O jeho existencii napokon nepochybuje ani sám autor, lebo mu dáva aj osobitné pomenovanie, no namiesto jazykového znaku (bilaterálneho) hovorí o znakovom komplexe a vymedzuje ho ako označenie jednoty znaku a jeho označovaného (s. 126).

Ak by sa namiesto termínu znakový komplex zaviedol aj do teórie V. M. Solnceva termín jazykový znak, bolo by možné jazyk ako systémovo-štruktúrny útvar definovať ako systém jazykových znakov. Je však otázka, či by sa aj v takomto prípade dal jazyk definovať ako druhotný materiálny systém. Podľa našej mienky to však nie je ani potrebné, lebo už v samej definícii jazykového znaku sa **zdôrazňuje** jeho materiálnosť.

V. M. Solncev vo svojej teórii jazyka plodne využíva aj dichotómiu jazyk—reč: **kým jazyk** pokladá za systém, reč pokladá za realizáciu systému (jazyk v akcii). Bolo by však dôslednejšie hovoriť o reči ako o realizácii jednotlivých systémov — viet. V takom prípade by však neobstála téza, že k jednotkám reči patria také útvary, ktoré sa z prípadu na prípad vždy tvoria. Veď vetná schéma ako invariant vety je stálym útvárom, ktorý sa iba naplňa hotovými prvkami jazyka. Inak však s rozlišovaním medzi produkovaním rečových útvarov a reprodukovaním jazykových jednotiek treba **súhlašiť**. Závažné sú aj autorove pozorovania o troch parametroch na rozlišovanie slov a slovných spojení (štruktúrnosť, idiomatickosť a reprodukovateľnosť, resp. produkovateľnosť), ktorých prítomnosťou alebo neprítomnosťou možno **charakterizovať** slová a spojenia slov: neodvodené slovo má nulový stupeň štruktúrnosti, maximum idiomatickosti a absolútnu reprodukovateľnosť, kým voľné spojenie slov má štruktúrnosť, nulový stupeň idiomatickosti a absolútnu produkovateľnosť. Správne však pripomína,

že parameter štruktúrnosti nemôže byť rozhodujúcim pre riešenie otázky, či daný útvar patrí k jednotkám jazyka alebo reči (s. 156).

Hoci sa niektoré Solncevove riešenia nebudú prijímať všeobecne (na niektoré nedôslednosti sme poukázali), predsa možno povedať, že jeho práca je veľmi závažným pokusom o vybudovanie sústavnej teórie jazyka ako znakového systému. Bolo by užitočné k jeho názorom sa vracaať a konfrontovať ich s názormi autorov pracujúcich v oblasti všeobecnej sémiotiky.

*J. Horecký*

BELODED, I. K.: *LENINSKAJA TEORIJA NACIONALNO-JAZYKOVOGO STROJITELSTVA V SOCIALISTIČESKOM OBSČESTVE*. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1972. 214 s.

V novej knižke vracia sa akademik Ivan Konstantinovič Beloded, riaditeľ Jazykovedného ústavu A. A. Potebňu v Kyjeve, k základnej problematike teórie spisovného jazyka a jeho kultúry v socialistickej spoločnosti. Sústreďuje pozornosť na náhľady V. I. Lenina na jazykovú situáciu v mnohonárodných krajinách Európy, na jeho boj za práva národov Ruska a iných krajín na slobodné rozvíjanie národných jazykov vo všetkých funkciách. Osvetľuje význam Leninových prác pre štýlovú diferenciaciu spisovnej ruštiny, ako aj pre rozvoj marxistickej terminológie a sústavu pojmov. Mimoriadny význam pripisuje rozvoju jazyka v súvislosti so spoločenským rozvojom, no najmä s rozvojom národnej kultúry. Zdôrazňuje napokon výsledky vzájomného styku jazykov v mnohonárodnej socialistickej spoločnosti.

V knižke sa teda nastoľuje veľa závažných problémov čisto jazykovedných aj kultúrno-politických; názorne sa zdôvodňuje spoločenská angažovanosť jazykovedy pri skúmaní a usmerňovaní jazykovej praxe, ako aj pri rozvoji jazykovej kultúry v celej spoločnosti. Sú to dôležité a veľmi aktuálne otázky sociolingvistiky, pravdaže, založenej na prístupoch marxistického prístupu k jazykovým faktom v diferencovanej a dynamickej spoločnosti Zväzu sovietskych socialistických republík. Je to tvorivá aplikácia princípov marxizmu-leninizmu na konkrétnu oblasť ľudskej činnosti a vedeckého poznávania. Pre naše pomery sú dôležité konštatácie, že pojem štátny jazyk je nepotrebný pri riešení národnostnej otázky vo veľanárodnej spoločnosti — ako to zdôvodnil V. I. Lenin — a že tento pojem (lepšie vari: tento termín) aj v súvislosti s Azerbajdžanskou, Gruzínskou a Arménskou sovietskou socialistickou republikou treba chápať ako jazyk väčšiny obyvateľstva: jazyky národnostných menšín majú aj v uvedených republikách ústavou zaručené práva. Preto termín „štátny jazyk“ v prácach istých vedcov je anachronizmom, ak sa ním pomenúva jazyk administratívno záväzný pre každého príslušníka republiky. Širší obsah má termín jazyk republiky, lebo sa ním pomenúva jazyk väčšiny obyvateľstva štátu: nie je to však termín administratívny (administratívnej záväznosti).

Rozvoj jazykov národov ZSSR sa najčastejšie ilustruje rozvojom malých jazykov, ktoré sa až v sovietskej epoche stali nositeľmi celospoločenských funkcií. Akad. Beloded však ukazuje, že vznikom sovietskeho národa sa kvalitatívne zmenila situácia pre všetky jazyky, teda aj pre ruštinu a ukrajinčinu: pribudli nové celospoločenské funkcie a vznikli podmienky pre nové masové kontakty. Tomu zodpovedá aj rozvoj výskumu jednotlivých jazykov, pravda, aj usmerňovanie výskumu na riešenie nových spoločenských úloh (základný a aplikovaný výskum).

Riešenie národnostnej a jazykovej situácie v ZSSR bolo a je vzorom pre jazykovú a národnostnú politiku v mnohých krajinách na celom svete. Podobne aj sovietska lingvistika, ktorá odmieta idealistické teórie o determinácii myslenia jazykovou štruktúrou



a zdôrazňuje schopnosť každého jazyka — bez ohľadu na jeho **štruktúru** — dosiahnuť vysokú úroveň ako nástroj zložitej svetovej civilizácie. Z tejto **problematiky** pripravil akad. Beloded aj referát na XI. medzinárodný kongres lingvistov v Bologni r. 1972, kde okrem iného zdôrazňuje, že spoločenský rozvoj je predpokladom lexikálneho a štýlového rozvoja každého jazyka. V tom zmysle sa píše na s. 68 až 107 o význame Leninovho osobného štýlu pre rozvoj spisovnej ruštiny dvadsiateho storočia.

Mimoriadne zaujímavá — hoci veľmi stručná — je piata kapitola Belodedovej knižky, lebo sa v nej načrtávajú výsledky kontaktov ruštiny a ukrajinčiny (s. 171—181). Keďže ide o partnerstvo dvoch rovnoprávných jazykov, najdôležitejšou črtou rozvoja je paralelná tvorivosť v oblasti lexiky, frazeológie i syntaxe, pričom sa obidva jazyky aj vzájomne obohacujú lexikálnymi výpožičkami aj slovotvornými typmi. Dôležité sú najmä ukrajinizmy v ruštine, a to nielen etnografického rázu, lebo sa nimi dokazuje vzájomnosť v kontaktoch ruštiny a ukrajinčiny.

Ostatná kapitola knižky (s. 182—207) načrtáva konvergentný vývin lexiky jazykov sveta, najmä jazykov socialistických národov. Okrem aktívnej úlohy ruštiny zdôrazňuje sa rozvoj medzinárodnej lexiky (tu sa uvádzajú aj príklady zo slovenčiny), a to nielen celých slov, lež aj slovotvorných postupov a prostriedkov.

Recenzovaná knižka je výrečným svedectvom o ideologickej vyspelosti, kultúrno-politickej skúsenosti a vedeckej akribie akad. I. K. Belodeda. Svojimi ideologickými východiskami a hlbokými analýzami materiálu poslúži aj nám pri výskume spisovnej slovenčiny, aj pri rozvíjaní jej kultúry a usmerňovaní praxe.

J. Ružička

BROZOVIĆ, D.: *STANDARDNI JEZIK*. I. vyd. Zagreb, Matica hrvatska 1970. 180 s.

Knihou popredného juhoslovanského jazykovedca Dalibora Brozovića dostáva sa do rúk odbornej jazykovednej verejnosti zaujímavá a významná práca, ktorá z hľadiska **slavistického** (komparatistického) a do značnej miery aj všeobecnojazykovedného sa **zaoberá** veľmi aktuálnou problematikou spisovného jazyka, najmä jeho teóriou, genézou, vývinom, súčasným stavom i klasifikáciou slovanských spisovných jazykov z hľadiska ich vzájomných vzťahov. Recenzovaná kniha predstavuje súbor piatich väčších štúdií o problematike **spisovného jazyka**, ktoré v rozmedzí šiestich rokov (1965—1970) boli publikované v niekoľkých **juhoslovanských** (*Kolo*, *Kritika* a i.) i zahraničných (*Voprosy jazykoznavia*, *Slavia*) časopisoch, pričom prvé dve kapitoly (štúdie) sú koncepcované všeobecnejšie a ostatné tri viac s prihliadaním na problematiku srbochorvátskeho spisovného jazyka a jeho dvoch národných variantov — srbského a chorvátskeho.

Už samotný názov recenzovanej knihy (*Standardni jezik*) i celková koncepcia práce naznačuje, že pri riešení problematiky spisovných jazykov sa tu uplatňuje nielen nový metodologický prístup, ale aj nová terminológia, keď autor sa napr. zámerne vyhýba používaniu tradičných a podľa jednotlivých jazykov diferencovaných — rôznorodých **termínov** (spisovný jazyk, literárny, resp. literaturnyj jazyk, kniževni jazyk) a uprednostňuje nový dvojslovný termín **štandardný jazyk**, ktorý sa síce zatiaľ v slavistickej literatúre menej používa, ale má tú veľkú prednosť, že nie je zatažený pôvodnou pseudomotiváciou a navyše jeho jednotnému pojmovému obsahu odpovedá jednoduchosť aj po stránke formálnej, terminologickej.

V našej **recenzii** si povšimneme predovšetkým tie kapitoly (1; 2), ktoré sa zaoberajú teoretickými otázkami spisovného jazyka a len okrajovo sa dotkneme aj niektorých otázok z vývinu srbochorvátskeho spisovného jazyka.

D. Brozović okrem termínu štandardný jazyk (= spisovný jazyk) pri klasifikácii „jazykových“ útvarov podľa troch základných a všeobecných kritérií (organickosť—neorganickosť; konkrétnosť—nekonkrétnosť; vyšší—nižší hierarchický stupeň) pracuje aj s termínom idióm, ktorý podľa jeho chápania ako všeobecný, kvalitatívne a hierarchicky neutrálny a nešpecifikovaný termín označuje každý (jazykový) dorozumievací prostriedok slúžiaci na komunikačné a expresívne účely. Prekvapuje, že za organický idióm považuje iba nárečie jednej sociálnej a etnickej homogénnej vrstvy, teda nárečie konkrétnej obce alebo skupiny nárečovo úzko zviazaných obcí, resp. nárečie niektorého kmeňa alebo rodu, ale vždy iba na najnižšom stupni spoločenského vývinu. Pritom je samozrejmé, že tieto organické idiómy žijú vždy v koexistencii s neorganickými idiómami. Za najcharakteristickejší neorganický idióm sa považuje práve spisovný (štandardný) jazyk ako hierarchicky najvyšší idióm a tiež niektoré idiómy nižšieho radu, ako „hovorený“ jazyk (razgovorni jezik), žargón, interdialekt a i. Pokiaľ ide o príznak konkrétnosť—abstraktnosť (nekonkrétnosť), tu sa za konkrétny idióm považuje iba miestne nárečie a spisovný (štandardný) jazyk, kým ostatné kategórie, ako dialekt a pod. sú v autorovom chápaní nekonkrétne, teda abstraktné idiómy. Dôležitá je tu aj klasifikácia z hľadiska hierarchie týchto idiómov. Nesporne na najvyššom hierarchickom stupni stojí spisovný (štandardný) jazyk, ktorý je konkrétny, ale neorganický idióm. Nižšie stojí „hovorený“ jazyk, ktorý je však nekonkrétny, a na ešte nižšom hierarchickom stupni stojí interdialekt, ktorý je ešte nekonkrétnejší. Najnižší stupeň v tejto hierarchii predstavuje miestne nárečie, popri spisovnom jazyku druhý konkrétny, ale jediný organický idióm.

Pri definícii spisovného (štandardného) jazyka sa zdôrazňuje najmä to, že je to autonómny, vždy normovaný a funkčne polyvalentný jazykový útvar; vzniká vtedy, keď sa jedna etnická alebo národná formácia, ktorá sa zapojila na internacionálnu civilizáciu, začne v nej uplatňovať svojím idiómom, ktorý dovtedy fungoval iba pre potreby nižšej etnickej civilizácie (s. 28). S ohľadom na špecifické pomery v srbochorvátskom jazyku sa pomerne dosť pozornosti venuje problematike jazykových variantov, ktoré predstavujú istú adaptáciu jednotného spisovného jazyka, pričom jednotný spisovný (štandardný) jazyk v tomto prípade sa zreteľne vzťahuje na rovinu langue, kým varianty na rovinu parole.

Pokiaľ ide o klasifikáciu slovanských spisovných jazykov, tu autor používa veľmi všeobecné kritériá (o tom porov. ďalej), ale na ukážku uvádza aj členenie slovanských spisovných jazykov podľa konkrétnych slov. Tak napr. podľa používania osobitnej lexémy na označenie pojmu „vlak“ sa slovanské jazyky členia na šesť skupín. Na druhej strane zas podľa lexémy označujúcej pojem „divadlo“ sa slovanské jazyky členia na päť skupín, pričom lexikálne je najviac diferencovaná juhoslovanská oblasť (slovin. *gledalište*, ch. v. *kazalište*, s. v. *pozorište*) a vôbec nie sú diferencované východoslovanské jazyky, kde je bežný europeizmus *teatr*. Na týchto dvoch, resp. aj viacerých slovách a ich lexikálnovýznamových responziách v slovanských jazykoch, pravda, nemožno založiť klasifikáciu slovanských spisovných jazykov, ale aj výber takýchto bežných kultúrnych slov ukazuje na diferenciaciu slovanských spisovných jazykov po každej stránke, a to svojím vzťahom k nárečovému základu, väčšou alebo menšou závislosťou spisovného jazyka od svojho nárečového východiska a pod.

Slovenského čitateľa tak trochu prekvapuje, že autor bernolákovčinu a iné regionálne alebo konfesijné (cirkevné) písomné jazyky paušálne hodnotí ako také, ktoré nepatria do dejín spisovného jazyka, ale podľa autora predstavujú vlastne iba akúsi špecifickú predhistóriu spisovného jazyka (s. 44—45), a to na základe toho, že ako písomné jazyky nepokrývali celé teritórium príslušného jazyka. To sa prinajmenšom nemôže

v plnej miere vzťahovať na bernolákovčinu, ktorá prakticky pokrývala celú oblasť slovenského jazykového územia (od Záhoria až po Zemplín), pravda, len na úseku katolíckej popularizačnej a sčasti i náučnej spisby (stánky *Učeného tovaríšťa* a i.) a taktiež aj vo vzájomnom písomnom i osobnom styku katolíckych vzdelancov. Preto sa domnievame, že je správnejšie a objektívnejšie vidieť v bernolákovčine na jednej strane završenie predpisovného kultúrneho jazyka a na druhej strane skutočný začiatok slovenského spisovného jazyka, a to tým viac, že v prípade bernolákovčiny išlo o jazykový útvar kodifikovaný vo všetkých rovinách (pravopis, gramatická stavba, slovná zásoba), takže skutočnosť, že ho neakceptovala agilná vrstva vzdelancov z evanjelického tábora ako svoj rokovací jazyk, nedáva ešte dôvod zaradovať bernolákovčinu do obdobia predhistórie slovenského spisovného jazyka.

Svoje závery zo všeobecnej klasifikácie slovanských spisovných jazykov na základe 15 binárnych kritérií (s. 51—52), týkajúcich sa spôsobu formovania a fungovania spisovných jazykov (A: 1—4), ďalej s ohľadom na charakter základu spisovného jazyka a jeho vzťah k národu (B: 5—9) a konečne podľa vzťahu k iným spisovným jazykom (C: 10—15) zhrnul autor do niekoľkých prehľadných tabuliek, z ktorých okrem iného nás môže osobitne zaujímať staré známe konštatovanie, že slovenčina (spoločne s bieloruštinou a macedónčinou ako tzv. „mladšie“ spisovné jazyky) sa najmenej odlišujú od všetkých ostatných slovanských spisovných jazykov, pričom v prípade slovenčiny to iste nespôsobuje iba jej „mladosť“ ako spisovného jazyka, ale aj skutočnosť, že slovenčina zo všetkých slovanských jazykov má najväčší počet „centrálnych“ štruktúrnych prvkov. Napokon ukázalo sa to i pri spracúvaní základnej všeslovanskej slovnej zásoby v známom kompediu brnenského slavistického pracoviska (*Základní všeslovanská slovní zásoba. Ústav jazyků a literatur ČSAV, etymologické pracoviště v Brně, 1964, s. 6*; tam sa odkazuje aj na ďalšiu literatúru).

K pokusu D. Brozovića o klasifikáciu slovanských spisovných jazykov podľa spomínaných 15 binárnych kritérií treba poznamenať, že ide o veľmi všeobecnú klasifikáciu, z ktorej sa však aj tak dá veľa zaujímavého o slovanských spisovných jazykoch dozvedieť i poučiť, čo môže byť dobrým stimulom aj pre ďalšie rozpracúvanie problematiky porovnávacieho štúdia slovanských spisovných jazykov.

V ďalších kapitolách (štúdiách), zameraných síce špeciálnejšie na srbochorvátsku jazykovú problematiku, ale so širším slavistickým pohľadom, sa analyzujú zaujímavé momenty a fakty z formovania a vývinu jednotného srbochorvátskeho spisovného jazyka, pre ktorý Vuk Karadžić, ako najväčšia osobnosť v kultúrnej histórii juhoslovanských národov Srbov a Chorvátov, umne a citlivo vybral a povýšil na spisovný jazyk novoštokavský nárečový základ (novoštokavské folklórne koiné), ktorý sa rozvinul na dokonalejší nástroj slovesnej spisby a kultúry vo dvoch variantoch — srbskom (ekavskom, resp. východnom, belehradskom) a chorvátskom (ijekavskom, resp. západnom, záhrebskom). Neštokavské dialekty (kajkavský, čakavský, torlacký) z dôvodov kultúrnohistorických i geografických jednoducho nemali nijakú šancu stať sa základom novodobého spisovného jazyka Srbov a Chorvátov. D. Brozović tento Karadžićov počin stručne charakterizuje asi tak, že jednotný spisovný (štandardný) jazyk Srbov a Chorvátov bola nevyhnutnosť, lebo v danej situácii jedni i druhí si museli vybrať štokavčinu za základ spisovného jazyka, a nie preto bola vybraná práve štokavčina, že by Srbi a Chorváti museli mať jednotný spisovný jazyk (s. 99).

Na konci recenzovanej knihy autor prikladá a komentuje päť prehľadných nárečových mapiék (s. 153—158); názorne ilustrujú niektoré výklady týkajúce sa genézy a vývinu srbochorvátskeho jazyka a umožňujú podané výklady lepšie a plnšie pochopiť.

Knihá D. Brozovića *Standardni jezik* znamená po stránke metodologickej i vecnej

veľký prínos pre slavistiku a iste podnieti ďalší výskum na úseku porovnávacieho štúdia slovanských spisovných jazykov, ktoré sa v rámci slavistiky stále výraznejšie konštituuje ako nová, osobitná jazykovedná disciplína.

I. Kotulič

BAUER, J.—GREPL, M.: *SKLADBA SPISOVNÉ ČEŠTINY*. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.

Výsledkom dlhoročného výskumu aj praktického overovania (od r. 1964) je nová vysokoškolská učebnica *Skladba spisovné češtiny* z pera nebohého profesora slavistiky na brnenskej univerzite Jaroslava Bauera a vedúceho bádateľa v českej syntaxi profesora Miroslava Grepla: hneď úvodom treba povedať, že je to metodologicky priekopnícka práca a mimoriadne seriózna vo výbere materiálu aj v posudzovaní odbornej literatúry predmetu. Metodologicky vychádza z podnetov a myšlienok štruktúrnej lingvistiky v chápaní Pražskej školy. Uplatňuje sa v nej teda nielen systémové hľadisko, lež aj hľadisko funkčné: tým sa vysvetľuje pozornosť venovaná najmä hovoreným prejavom a ich relevantným prostriedkom. Škoda len, že sa nehladá dynamickosť synchronného systému, ani rozloženie syntaktických prostriedkov do centrálnej a periférnej oblasti systému. Tým sa zoslabuje nosnosť knižky ako teoretického úvodu pre záujemcov a odborné skúmanie syntaktickej problematiky, hoci sa na druhej strane ani neposilňuje poslanie knižky ako vysokoškolskej učebnice.

Treba si povšimnúť, že sa jazykový prejav čiže prehovor (čes. promluva) chápe ako sémanticky uzavretá, relatívne samostatná jednotka reči realizovaná s konkrétnym cieľom a za konkrétnych okolností priestorových a časových jedným podávateľom a že výpoveď sa chápe ako základná jednotka jazykového prejavu čiže prehovoru: tu sa rozlišuje po prvé rovina výstavby konkrétneho vecného obsahu, po druhé rovina modálnej výstavby výpovede, po tretie rovina gramatickej výstavby výpovede a po štvrté rovina výstavby funkčnej perspektívy výpovede (čiže rovina výstavby aktuálneho vetného členenia).

Isteže je správne, keď sa zdôrazňujú prostriedky hovoreného prejavu a keď sa hľadajú relevantné črty súvislého prejavu a jeho segmentov. No takisto by sa žiadalo, aby sa ešte viac zdôraznila integrovanosť výpovedí v texte čiže dialektická spätosť elementov a celku v komunikácii. V podstate ide o požiadavku, aby sa popri syntaxi vety vyčlenila syntax textu, a takto sa dostali do správneho svetla všetky vlastnosti vety, napríklad aj tie otázky slovosledu a vetosledu, ktoré nesúvisia s funkčnou perspektívou vety, lež sa týkajú alebo syntagmy alebo vetného, resp. súvetného typu.

Za vlastný predmet syntaxe sa pokladá rovina modálnej výstavby výpovede a rovina gramatickej výstavby výpovede, pričom sa celá problematika rozdeľuje do dvoch častí: 1. veta a 2. súvetie. A prvá časť sa ďalej člení na štvoro: modálna stránka vety, gramatická stavba vety, výstavba aktuálneho členenia výpovede, jazyková výstavba citovej stránky výpovede. Najzaujímavejšia je pritom analýza modálnej stránky vety, hoci najviac pozornosti sa venuje gramatickej stavbe vety.

Modálnej stavbe výpovede sa venuje pozornosť na s. 18 až 42: uvádza sa aj najdôležitejšia domáca literatúra (česká aj slovenská). Rozlišuje sa postojoivá, voluntatívna a istotná modalita. Škoda, že sa neuvažuje o vzťahoch medzi nimi, takže uvedené tri aspekty netvorí nijaký pevnejší systém.

Je správne, že sa vždy uvádzajú prostriedky v modálnej stavbe výpovede. Bolo by však treba pokúsiť sa zakalkulovať aj rozsah intervalu po prízvukovom vrehole: je to charakteristická vlastnosť a súvisí aj s citovým nábojom výpovede.

Zvolacie vety sa pokladajú za príznakové varianty opytovacích, rozkazovacích alebo oznamovacích viet: vyznačujú sa príznakovou kadenciou alebo antikadenciou.

Voluntatívna modalita sa spracúva veľmi výstižne. Iba v jednočlenných vetách typu *Včera nemalo pršať* sa tvar modálneho slovesa azda nie celkom primerane hodnotí ako neosobný: jednočlennosť vetnej konštrukcie je podložená neosobnosťou pluvýznamového slovesa, a preto sa pri ňom nemôže použiť neosobný modálny výraz. To je rozdiel medzi vetou *Tu sa musí / treba pracovať* a vetou *Dnes má mrznúť*.

Rozbor gramatickej stavby vety je systematický; nadväzuje na veľkú prípravnú prácu, často celkom detailnú. Preto chceme pripomenúť iba niekoľko jednotlivostí. Napríklad namiesto piatich druhov priradovania (postavených akosi na jednu úroveň) bolo by lepšie hovoriť iba o štyroch (kopulatívne, gradačné, adverzatívne, disjunktívne spojenie), kým ostatné je z hľadiska významového pomeru členov podradovanie (a to nielen konsekutívny vzťah, lež aj explikatívny a koncesívny vzťah). Je tu akési nejasné rozlíšenie vzťahu a jeho vyjadrenia; odporúča sa narábať s pojmiami pravej parataxy a nepravej parataxy, ako aj s pojmiami pravej hypotaxy a nepravej hypotaxy. A to sa týka syntagmatiky aj náuky o vete a súvetí. Ukážeme to na príklade odporovacieho súvetia s prípustkovým odtieňom. V recenzovanej knihe sa dávajú na jednu rovinu súvetia s uvedeným odtieňom v prvej vete (*Věděl o tom, a přesto zůstal doma*) i v druhej vete (*Zůstal doma, a věděl o tom*). Bolo by však správnejšie nechať v rámci odporovacieho súvetia iba prvý typ (= prípusťka v prvej vete), kým druhý typ má podobnú stavbu ako vysvetľovacie a dôsledkové súvetia (vysvetlenie alebo dôsledok sa vyjadruje v druhej vete).

Predikácia sa chápe v podstate extrémne ako vzťah nesyntaxmatickej povahy. A tzv. zložený predikát by si žiadal trochu inú formuláciu aj preto, lebo sponové slovesá nie sú iba formálne slovesá (obsahovo prázdne slovesá s funkciou nositeľa predikacných kategórií času a spôsobu). Ak sa totiž analyzujú všetky typy sponových slovies (teda nielen sloveso *byť*), logicky sa prichádza k zisteniu ich sémantiky, ako sa o tom už tradične píše v slovenskej syntaktickej teórii. S tým súvisí aj pojem recipročná syntagma. Samozrejme, kongruenčné kategórie (osoba, číslo, rod) sa musia takisto dať ako vysvetliť, lebo aj v predikatívnej syntagme sú vyjadrením subordinácie. Škoda, že sa v tomto bode nezužitkovali výsledky diskusie o gramatickej členitosti vety.

Systematika jednoduchej vety je pozoruhodná už aj preto, lebo prizerá aj k javom v iných slovanských jazykoch. V tomto ohľade sú veľmi dôležité aj poznámky o nárečových javoch, aj poznámky o staršom stave v spisovnej češtine: uľahčuje sa tým konfrontácia češtiny a slovenčiny, resp. používanie skladby českého jazyka pri vyučovaní slovenčiny. Dalo by sa namietať všeličo aj proti základným kritériám, napr. že protiklad *personálnosť / nonpersonálnosť* sa týka viac slovesa, slovesnej sémantiky, a nie členitosti vety, alebo napr. že intencia sa týka nielen tzv. pravej strany intenčného pola, takže zahrňuje aj *personálnosť / impersonálnosť* slovesného deja. Ale to v podstate nezhodnocuje veľký dosah tohto pokusu, takisto ako ani ďalšie jednotliviny takého rázu, že sa napr. nezaznačujú vety typu *někomu to (ne)myslí*, alebo že sa vety typu *ubíjeť vody* hodnotia ako jednočlenné, pričom genitív sa pokladá za intenčný (dokonec aj vo vete *není peněz*), hoci v § 88 sa píše čosi iné.

Jednota československej syntaktickej teórie sa však ukazuje veľmi zreteľne v chápaní zvratnosti, resp. v rozlišovaní zvratného tvaru a zvratného slovesa, hoci sa funkcia zvratných tvarov v českej syntaxi chápe ako deagentnosť vety. Zvratným tvarom sa však modifikuje ľavá strana intenčného pola osobných slovies v súvislosti s kvalitou vety podľa gramatickej členitosti jadra vety: preto treba rozlišovať neosobný zvratný tvar a pasívny zvratný tvar. Dobrý pojem sa pomenúva termínom *dispozícia činiteľa*

k deju (resp. dispozičný typ vety) vo vetách ako *drieme sa mi, sedí sa mu tu dobre*, čím sa vystihuje aj funkčný, aj historický rozdiel týchto viet od viet typu *ide sa* (ktoré na rozdiel od češtiny majú v slovenčine aj modálny význam: *chodí sa* = má sa chodiť).

Z problematiky súvetia treba poukázať na dve veci. Jednak na triedenie podradovacieho súvetia, jednak na triedenie zloženého súvetia.

Podradovacie súvetie sa vyznačuje determinatívnym vzťahom vedľajšej vety k hlavnej vete a člení sa na základné skupiny (a ďalšie podskupiny): vety deklaratívne čiže obsahové, vety relatívne čiže doplniace vzťažné a vety adverbialne čiže príslovkovo určovacie. Toto delenie sa vyhlasuje za adekvátne dnešnému stavu syntaktickej stavby jazyka.

Zložené súvetie (skladá sa aspoň z troch viet) sa člení na troje: súvetie z hlavných viet, súvetie z jednej hlavnej vety a z niekoľkých vedľajších viet, súvetie z niekoľkých hlavných viet a z jednej alebo niekoľkých vedľajších viet. Toto triedenie je — v porovnaní s rozpracovanosťou problematiky — iba provízorne.

Bolo by užitočné komentovať aj ostatné výklady recenzovanej *Skladby spisovnej češtiny* a pripojiť viac-menej závažné, najmä konfrontačné poznámky. No aj tak by sa ukázalo celkom jednoznačne, že táto nová syntax je na vysokej metodologickej úrovni a že sa buduje na statočne pozbieranom a kriticky overenom materiáli zo súčasnej spisovnej češtiny. Je to nielen najnovšia, lež doteraz aj najlepšia syntetická práca o českej syntaxi, ktorá bude dobre slúžiť nielen v pedagogickom procese ako vynikajúca príručka, lež aj v rozvíjaní československej gramatickej teórie ako dobrý základ pri rozboře doteraz nevyriešených problémov.

J. Ružička

MLACEK, J.: *ZO SYNTAXE FRAZEOLOGICKÝCH JEDNOTIEK*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Spoločenskovedný zôšit 9. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 84 s.

Štúdia je podstatnou časťou autorovej kandidátskej dizertačnej práce; obsahuje **okrem úvodu** a záveru tieto tri kapitoly: I. *Frazeologická jednotka a jej syntax*, II. *Syntaktická stavba frazeologizmov* a III. *Vonkajšia syntax frazeologickej jednotky*.

V úvode autor ukazuje, že medzi jazykovedcami skúmajúcimi frazeologizmy niet doteraz jednoty pri vymedzovaní frazeologickej jednotky ako predmetu osobitnej jazykovednej disciplíny, ktorej základy po drobných sémantických a psychologicky zacielených poznámkach Ch. Ballyho položil V. V. Vinogradov. Po začiatočnom úzko lexikologicky orientovanom výskume nastupuje komplexnejší pohľad na frazeológiu. Do jeho rámca zaraduje autor i svoju prácu a za jej cieľ stavia **výskum syntaktických vlastností frazeologických jednotiek v slovenskom jazyku**. Pritom upozorňuje, že v práci necháva bokom problematiku vnútornej syntaxe (vzťahy medzi komponentmi) frazeologizmov a že sa bude zapodievať iba dvoma časťami syntaktickej problematiky, a to 1. syntaktickými formami frazeologických jednotiek a 2. vonkajšími syntaktickými vzťahmi frazeologickej jednotky (vzťahy s kontextom), ktoré doteraz **ostávali** takmer nepovšimnuté.

Autor vychádza z domácej jazykovednej tradície a ďalej sa opiera najmä o teoretické výsledky frazeologickej školy sovietskej a poľskej, pritom používa materiál zo *Slovníka slovenského jazyka* i z vlastnej excerptie (tá bola potrebná najmä v časti o vonkajších syntaktických vzťahoch); tieto dva základné zdroje dopĺňa materiálom zo zbierok prísloví a porekadiel (Zátarecký, Zaorálek) a z frazeologických slovníkov — ruského, poľského a ukrajinského. Do frazeológie v širšom zmysle zaraduje aj príslovia a porekadlá, a to i preto, lebo takéto širšie chápanie spätne preverili aj výsledky jeho výskumu.

V recenzii sa pristavíme len pri vybraných myšlienkach z jednotlivých kapitol.

V prvej kapitole (*Frazeologická jednotka a jej syntax*) Jozef Mlacek definuje frazeologickú jednotku takto: „Za frazeologickú jednotku pokladáme každé slovné spojenie, ktoré sa vyznačuje ustálenosťou, a to ustálenosťou formy a ustálenosťou významu“ (s. 13). — Pritom do lingvistickej náplne ustálenosti zaraďuje tri zložky: 1. nezameniteľnosť komponentov, 2. neúplnú paradigmatu komponentov a 3. výskyt petrifikovaných i zastaraných výrazov a tvarov. Pri probléme, akou entitou je význam, autor sa dostáva na rovinu znakovkej interpretácie frazeologických jednotiek. — Tu sa nazdávame, že takzvanú znakovú teóriu jazyka bude treba v ďalšom výskume v okruhu frazeológie ešte ďalej rozvíjať a domyslieť, lebo ide o oblasť sekundárneho označovania s istými prvkami umeleckého posunu a prehodnocovania denotácie. Za hlavnú charakteristiku vetných a súvetných frazeologických jednotiek v porovnaní s nefrazeologickými spojeniami pokladá autor (popri ustálenosti) gnómičnosť. Naproti tomu obraznosť nie je nevyhnutnou charakteristikou nevetných frazeologických jednotiek.

Vychádzajúc z trojuholníka referencie (deznigátor—deznigát—denotát), porovnáva slovné spojenia typu 1. *ihličnatý strom*, 2. *vlečí mak*, 3. *lanské snehy* a ukazuje, že len druhý a tretí typ vzhľadom na posun a zmeny v denotácii sa začleňuje do frazeológie (v druhom type si len určovaný člen zachováva pôvodnú denotáciu a v treťom všetky komponenty tratia pôvodnú denotáciu v prospech globálneho, často obrazného významu).

S formálnou a významovou ustálenosťou súvisí variantnosť frazeologických jednotiek (úprava formy bez porušenia významu) a parafrázovanie (aktualizácia ako deštrukcia frazeologickej jednotky). Z hľadiska modifikačných možností (variability) rozlišujú sa frazeologické jednotky, ktoré nemožno obmieňať, a také, ktoré variantnosť pripúšťajú. Podľa toho, ktorá stránka sa modifikuje, rozlišujú sa morfológické, lexikálne a syntaktické varianty frazeologických jednotiek. V súvislosti so syntaktickými variantmi autor uzaviera, že meniteľnosť frazeologickej jednotky aj zo syntaktickej stránky (napr. nominalizácia, verbalizácia, vkladanie a vypúšťanie fakultatívneho člena, zmena slovosledu) je potvrdením tézy, že nemožno popierať existenciu syntaktických vzťahov medzi komponentmi frazeologickej jednotky.

Spomedzi uvádzaných druhov parafráz spomenieme aspoň jej špecifický typ — kontamináciu. a to kontamináciu frazeologickej jednotky s časťami kontextu a kontamináciou dvoch frazeologických jednotiek. Takéto, možno povedať, figurálne aktualizácie frazeologizmov sú totiž v modernej slovenskej beletrii dosť časté. Majú korene v hre s jazykovými prostriedkami, ktorú zaraďujeme do okruhu reči o jazyku (umelecky zacielený metajazyk) a ich skúmanie sa môže stať výdatným príspevkom do výskumu vývinových zmien frazeológie (diachronický pohľad).

Pri variantoch frazeologických jednotiek, ale aj pri ich parafrázovaní (porušenie frazeologickej jednotky) bude treba, a to aj so zreteľom na lexikografickú prax, neraz rozriešiť problém, ktorú podobu frazeologickej jednotky pokladať za základnú. Z kapitoly o syntaktickej stavbe frazeologizmov upozorňujeme na konštatovanie, že štúdia podáva výsledky synchrónneho výskumu. Na základe takého rozboru frazeologického materiálu autor zisťuje, že frazeologické jednotky majú formu všetkých živých syntagmatických celkov. Za najmenšiu frazeologickú jednotku zhodne s P. A. Lakantom pokladá Jozef Mlacek analytické tvary, ktoré predstavujú predložky s pádom podst. mena (*za dievčaťa, na flaku*). Medzi nevetné frazeologické jednotky zaraďuje aj ustálené prirovnania (*zdravý ako orech, šaty ako gajdy*). Vo frazeologických jednotkách najmä vzhľadom na ich variantnosť a parafrázovanie si všima takzvané oporné slovo (formálne a významové jadro), ktoré hrá potom závažnú úlohu aj pri syntaktickom vzťahu jednotky s kontextom.

Aj pri vetných frazeologických jednotkách sa ukazuje, že frazeologizovať sa môže každá živá vetná a súvetná konštrukcia, pritom ako v bežných vetách vzťahy medzi vetami bývajú vyjadrené explicitne, spojkou alebo sú implicitné. Jestvujú frazeologizované vedľajšie vety (ktoré implikujú príslušnú hlavnú vetu) a frazeologizované nadradené vety (implikujúce vetu podradenú). Ukazuje sa, že modálnosť ako syntaktická kategória umožňuje širokú škálu variantov.

Pozoruhodné sú zistenia a závery z okruhu takzvaných syntaktických anomálií (anakolút, atrakcia, apoziopéza); v rámci vetných frazeologických jednotiek sú neraz ustálené a tvoria ich nezmeniteľnú črtu. (Podotýkame, že nie je vždy napr. anakolútom to, čo sa bežne za anakolút pokladá — neraz ide len o „krátke“, to jest úsporné spojenie.) Autor si kladie otázku, či atrakcia (napr. *širší ako dlhší*) patrí do syntaxe alebo do frazeológie a prikláňa sa ku správne konštatovaniu M. Dokulila, že by bolo primerané zaradiť ju do tzv. syntaktickej frazeológie. Nazdávame sa, že syntaktické anomálie naozaj patria na okraj syntaxe a v rámci ďalšieho čiastkového výskumu v okruhu frazeológie bude im treba venovať osobitnú pozornosť, lebo sú vnútorne späté s obraznosťou. Osobitne sa berie elipsa, ktorá je výraznou charakteristikou mnohých frazeologizmov (sprevádza obraznosť i gnómicnosť). Vo frazeologizovaných vetách (najmä prísloviach a porekadlách) nápadnou vonkajšou črtou je zvuková a rytmická stránka. Aj tej venuje autor pozornosť. — Podotýkame, že zvukové a rytmické (rozmerové) vlastnosti vetných frazeologických jednotiek, najmä prísloví a porekadiel, neraz spôsobujú odchýlky od jazykovej normy. Akoby sa v oblasti frazeológie uplatňovala zásada „Ochýlky vo forme sú dovolené, ak zvýraznia reliéfnosť významu“ (akási frazeologická licencia).

V poslednej časti, v tretej kapitole nadpisanej *Vonkajšia syntax frazeologickej jednotky*, frazeologizmy sa skúmajú z troch aspektov, a to 1. z hľadiska syntaktickej funkcie frazeologizmu vo výstavbe syntaktických celkov; 2. z hľadiska postupov pri rozvíjaní frazeologického zvratu alebo jeho komponentov slovami z kontextu; 3. z hľadiska spôsobov formálneho spájania frazeologickej jednotky s kontextom. Pri prvom pohľade sa skúma súhra medzi formou frazeologickej jednotky a jej syntagmatickou, vetnou alebo súvetnou funkciou. Jednotky s vetnou a súvetnou konštrukciou majú užšiu paletu syntaktického využitia ako frazeologické zvraty s formou syntagmy. Konštatuje sa, že i keď jestvuje funkčná dominantá istej formy ako pri slovných druhoch, nemožno ani zďaleka hovoriť o súhre formy a vetnočlenskej platnosti. Prvky kontextu môžu rozvíjať celú frazeologickú jednotku alebo jej jednotlivé komponenty. Autor zisťuje, že ťažko určiť hranicu medzi jedným a druhým spôsobom rozvíjania frazeologizmov a ďalej najmä to, že aj rozvitie frazeologického zvratu ako celku môže porušiť frazeologickosť zvratu a zasa naproti tomu ani rozvitie jednotlivého komponentu frázy nemusí vždy narušiť jeho frazeologický ráz. Pozoruhodné sú rozvitia komponenta frazeologického zvratu celou vetou, napr.: *Ani sa nenazdáš a dostaneš sa do takej kaše, že ňa z nej nikto nevytiahne* (s. 67).

Pri skúmaní frazeologických jednotiek z aspektu ich formálneho zapojenia do kontextu rozlišuje autor dva spôsoby: kontaktný (spojenie možné na hociktorou mieste) a nekontaktný (keď sa frazeologizmus zapája len jedným spôsobom, napr. ako citát).

Štúdia Jozefa Mlacka sa vyznačuje dôkladnosťou v kritickom pohľade na doterajšiu jazykovednú teóriu v oblasti frazeológie i na materiál; je dobrým vstupom do syntaktickej problematiky v okruhu frazeológie, povzbudzujúcim príspevkom do úsilia pozdvihnúť výskum slovenskej frazeológie na úroveň bádania v okruhu ostatných jazykových rovín a značí cenný príspevok i do všeobecnej frazeologickej teórie.

G. Horák



FURDÍK, J.: *ZO SLOVOTVORNÉHO VÝVOJA SLOVENČINY*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanac. Spoločenskovedný zôšit 7. 1. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 84 s.

Po monografii J. Horeckého *Slovotvorná sústava slovenčiny*, prvom súbornom opise slovotvorného systému súčasnej spisovnej slovenčiny, začínajú sa objavovať také slovotvorné monografie, ktoré si cieľ svojho skúmania vymedzujú užšie. Tento prístup umožňuje autorom hlbší záber a prihliadanie na také dimenzie slovotvorného systému, ktoré súhrnný opis nemôže brať do úvahy. Recenzovaná monografia J. Furdíka *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny* patrí práve medzi takéto práce. Podľa autorových slov jej úlohou je sledovať, ako sa v novšej spisovnej slovenčine formoval a vyvíjal čiastkový systém tvorenia podstatných mien patriacich primárne do transpozičnej onomaziologickej kategórie spredmetnenia deja. Kniha je teda zacielená diachronicky a opisuje sa v nej metódou postupných synchronických prierezov jedna onomaziologická a slovotvorná kategória — kategória dejových substantív. Toto zúženie predmetu skúmania na jednu kategóriu je iba relatívne. Totiž tým, že si autor vybral práve kategóriu spredmetnenia deja, obsahol prakticky takmer celý systém deverbatív, lebo dejové mená sa sekundárne využívajú aj v ostatných onomaziologických kategóriách (ako pomenovania výsledkov deja, prostriedkov deja, miesta deja) a získavajú tak v slovotvornom systéme deverbatívnych substantív centrálnu postavenie. Na druhej strane zas autor prehľbil pohľad na túto kategóriu tým spôsobom, že ju podáva vo vývoji, v troch na seba nadväzujúcich etapách: štúrovske obdobie (1843—1860), matičné obdobie (1861—1880), martinské obdobie (1881—1918). Recenzovaná kniha obsahuje okrem úvodu a dvoch kapitol venovaných metodologickým východiskám a cieľu a postupu práce iba kapitolu o treťom období, t. j. o tvorení dejových substantív na rozhraní 19. a 20. stor. a ako záver stručnú kapitolkú o niektorých tendenciách v slovotvornom vývoji po roku 1918. Pre obmedzený rozsah nemohli byť do knihy zahrnuté už predtým publikované kapitoly o štúrovskom a matičnom období, no výsledky výskumu týchto období autor využíva. (Porov. FURDÍK, J.: O tvorení názvov deja a výsledku deja v štúrovskom období. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. 1. Red. I. Dzurenda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 89—106; FURDÍK, J.: O tvorení niektorých deverbatív v matičnom období. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. 2. Red. P. Bunganič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 85—101.)

Prednosťou Furdíkovej knihy sú jasne vymedzené metodologické východiská a zreteľne vytýčený cieľ a prostriedky na jeho splnenie. Jasnosť, s akou autor vykladá a zdôrazňuje svoje teoretické postuláty, svedčí nielen o dobrej orientácii autora v súčasnej svetovej slovotvornej literatúre (predovšetkým sovietskej, poľskej a francúzskej), ale aj o jeho schopnosti pristupovať k doterajším názorom v slovotvorbe kriticky a s priekavým zmyslom pre výber optimálneho riešenia parciálnych slovotvorných problémov. Z metodologických otázok si J. Furdík všima najmä vzťah synchronie a diachronie, vnútorných a vonkajších dejín jazyka, vzťah formálnej a obsahovej zložky slovotvorných jednotiek a pomer kvantitatívnych a kvalitatívnych ukazovateľov skúmaného súboru slovotvorných prostriedkov. Podľa autora nemožno hovoriť ani o čistej synchronii, ani o čistej diachronii: sú iba práce s prevahou jedného alebo druhého prístupu. Tak ako je pre synchronický výskum porovnávacím východiskom starší stav, i pre diachronicky zacielené práce je pozadím súčasná podoba slovotvorného systému. Ak platí, že diachronický proces sa môže sledovať metódou radu synchronických prierezov, platí súčasne i to, že v synchronickom reze je súčasne obsiahnutý i diachronický moment:

v jednotlivých štádiách sa zachycujú i prvky dožívajúce z predchádzajúcej etapy vývoja, aj prvky, ktoré sa iba začínajú rozvíjať a ktoré sa naplno rozvíjajú až v nasledujúcom období. Aplikácia tohto teoretického postulátu v autorovej knižke je naozaj dôkladná.

V teórii odvodzovania slov je J. Furdíkovi najbližším východiskom predovšetkým Dokulilova teória (*Tvoření slov v češtině*. I. zv.) uplatnená v kolektívnom druhom zväzku. Prejavuje sa to v chápaní najdôležitejších „slovotvorných súradníc“, a najmä v tom, že základnej jednotke slovotvorného opisu — slovotvornému typu autor nadraduje pojem slovotvornej a onomaziologickej kategórie, t. j. triedy, do ktorej sa zaraďuje niekoľko slovotvorných typov s rovnakou onomaziologickou štruktúrou.

Dôležitým teoretickým postulátom J. Furdíka je zdôrazňovanie kategoriálneho charakteru slovotvorných prostriedkov, uznávanie asymetrického dualizmu medzi formou a obsahom a z neho vyplývajúca potreba rozlišovania primárnosti a sekundárnosti foriem a funkcií. Ide, pravda, o kategoriálnosť v rámci slovotvornej roviny, nie v rámci gramatickej roviny. Pri analýze konkrétneho slovotvorného materiálu to znamená, že do slovotvornej kategórie spredmetnenia deja sa zaraďujú tie formálne slovotvorné typy, z ktorých sa v ktoromkoľvek zo skúmaných období väčšina derivátov zaraďovala medzi substantívne názvy deja. Patrí sem jedenásť slovotvorných typov:  $Z_v + \text{-nie/-tie}$  (*bádanie*),  $Z_v + \text{-R}_m$  (*beh, výstup*),  $Z_v + \text{R}_t$  (*vzbura, odpoveď*),  $Z_v + \text{-ka}$  (*prednáška*),  $Z_v + \text{-ok}$  (*odpočinok*),  $Z_v + \text{-ba/-oba/-tba}$  (*orba*),  $Z_v + \text{-ot}$  (*štetot*),  $Z_v + \text{-(a)čka}$  (*chytáčka*),  $Z_v + \text{-anka}$  (*uvítanka*),  $Z_v + \text{-vica/-nica}$  (*hrmavica*),  $Z_v + \text{-ina}$  (*vykrúcanina*). Rozlišovanie primárnosti a sekundárnosti foriem a funkcií umožňuje autorovi ukázať, ako sa v priebehu vývoja prehodnocovali napr. slovotvorné typy  $Z_v + \text{-ok}$ ,  $Z_v + \text{-ina}$  z primárnych názvov deja (v štúrovskom období) na primárne názvy výsledku deja (v martinskom období i v súčasnosti), alebo ako sa rozšírila polysémia niektorých typov ( $Z_v + \text{-ka}$ : dej, prostriedok,  $Z_v + \text{-R}_t$  dej, prostriedok, miesto) a pod. V práci sa skúma vzájomný vzťah všetkých uvedených slovotvorných typov, ich vývojová konkurencia v jednotlivých obdobiach, sémantická a štylistická diferenciacia, základné štatistické parametre a napokon neologizmy tvorené podľa týchto slovotvorných typov a ich začleňovanie do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Zo štylistických ukazovateľov dokresľujúcich vzájomný vzťah slovotvorných typov oceňujeme najmä koeficient slovotvornej synonymity (pomer medzi počtom odvodenín, ku ktorým sa vyskytujú slovotvorné synonymá, a celkovým počtom odvodenín príslušného slovotvorného typu), lebo predstavuje v slovenskej slovotvornej literatúre skutočne novum (ostatné parametre sa v modifikovanej podobe vyskytujú už v Horeckého práci *K štatistickej štruktúre slovotvorného modelu*. In: Čs. přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. Red. B. Havránek. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1963, s. 125 až 143).

Ak jednému formálnemu typu zodpovedá viacero slovotvorných významov, možno zistiť medzi týmito významami zákonitú súvislosť: Okruh možných slovotvorných významov je daný intencným poľom základových slovies. (Autor tu poukazuje na závažnosť vplyvu intencie slovesného deja základového slovesa na možný význam jeho substantívnych derivátov. Na tento vplyv sme nezávisle od J. Furdíka poukázali v našej kandidátskej dizertácii z r. 1969 (porov. BUZÁSSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív — v tlači), v ktorej sa podrobne skúma sémantická štruktúra deverbatív práve z hľadiska intencie ich základových slovies.

Kniha J. Furdíka je pozoruhodná aj tým, že obsahuje v zhustenej a prehľadnej podobe veľké množstvo slovotvorného materiálu: autor sa opieral o bohatú excerpciu dokladov z jazyka popredných autorov krásnej i odbornej literatúry. Nedostatok veľkého lexikografického diela v období vytvárania slovenčiny vhodne kompenzoval menšími

slovníkmi, akými boli dvojazyčné slovníky Š. Jančoviča, J. Loosa, K. Kálala, A. Pechánaya. pričom treba podotknúť, že k materiálu obsiahnutom v týchto slovníkoch pristupoval veľmi triezvo a kriticky. Nepokladá ho za celkom adekvátne zachytenie slovnej zásoby príslušných období, ale vidí možnosť použiť tento materiál na demonštrovanie vzájomného pomeru, rozloženia a konkurencie slovtvorných typov. Popri bohatom slovtvornom materiáli sústredil J. Furdík vo svojej knihe i veľa cenných postrehov o názoroch slovenských bádateľov na otázky tvorenia slov i o ich praktickom vzťahu k novoutvoreným slovám (napr. názory S. Czambla, J. Škultétyho, S. Smetanu a iných).

Monografia J. Furdíka i jeho časopisecky publikované štúdie podávajú plastický obraz o tom, ako sa od začiatkov spisovného jazyka, keď cieľom slovtvornej aktivity bolo predovšetkým nahromadenie lexikálnych jednotiek, dospelo postupne k funkčnej diferenciacii jednotlivých derivátov i slovtvorných typov a k ustaľovaniu vnútorných proporcií čiastkového systému slovtvornej kategórie spredmetnenia deja. Na konci skúmaného obdobia sa vytvorilo rozloženie jednotlivých formálnych typov, ktoré zhruba platí i dnes: slovesné podstatné mená vystupujú ako bezpríznačkové názvy deja, bezpríponové názvy označujú zásadne dej, ale potenciálne sú schopné sémantických posunov; názvy s príponou *-ot* sa špecifikovali — odvodzujú sa od sloviess s onomatopoeickým základom označujúcim zvuky; slová s príponou *-ok* sa špecifikovali na označovanie výsledku činnosti. Málo produktívnymi sa stali archaický typ s formantom *-ba*, typ z ľudového jazyka s formantom *-anka* a typ so špecifikovaným dejovým významom s formantmi *-vica/-nica*.

Kniha J. Furdíka je prvým uceleným diachronickým obrazom o istom výseku slovtvorného systému slovenčiny, a to obrazom zachytávajúcím pomerne široké časové rozpätie (1843—1918). Je to práca teoreticky dobre fundovaná a metodicky priebojná. Preto môže slúžiť nielen v slovakistike, ale aj v širších slovanských súvislostiach ako istý vzor na budúce spracovanie ostatných slovtvorných kategórií.

K. Buzássyová

*CODEx DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS SLOVACIAE*. Tomus I. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. I. ed. Bratislavae 1971, Sumptibus Academiae Scientiarum Slovacae. XLVIII + 472 strán a 32 strán príloh (XXV tabúl).

Potreba vydania prameňov k slovenským dejinám tanula na mysl slovenských vzdelancov, tobôž historikov už veľmi dávno, ale stav všeobecnej vzdelanosti a najmä organizácie vedeckého bádania pri hospodárskej zaostalosti, finančných ťažkostiach, chudobe ľudu i vzdelancov a v dôsledku toho aj inštitucionálnej nevybavenosti našej vedy za kapitalizmu neumožňovali až donedávna uskutočniť takéto náročné dielo. Až v Slovenskej akademii vied a v jej Historickom ústave sa za socializmu vytvorili potrebné organizačné, odborné i osobné podmienky na sústavnú prácu v príprave slovenského diplomatára (ďalej *CDSU I*).

Vydavateľ označuje svoje dielo za regionálny diplomatár. Takéto ponímanie je primerané a Marsina rozpracoval aj potrebné metodické zdôvodnenie. Do takéhoto diplomatára patria listiny, ktoré vznikli na našom území, ale aj tie, ktoré sa na naše územie vzťahujú (napr. pápežské listiny). Je v ňom aj 24 záznamov z Varadínskeho registra, lebo sa týkajú ľudí zo slovenského územia poslaných na očistný súd ohňom. Evidujú sa aj listiny, v ktorých sa napr. spomínajú župani zo slovenských stolíc, pravdaže, neodtlačajú sa. Z niektorých veľmi rozsiahlych listín sa odlišča iba časť, ktorá sa vzťahuje na naše územie.

Podľa rozvrhnutého plánu *CDSLI* obsahuje 467 listinných jednotiek z rokov 805 až 1235 (teda nie zákonov alebo príslušných náročných textov z kroník a pod.), z čoho dve tretiny sú až z posledného obdobia vlády Ondreja II. (1205–1235). Z dlhého obdobia štyroch predchádzajúcich storočí je iba tretina listín (133 jednotiek). Je to pochopiteľné, lebo napr. kancelária uhorských kráľov v predchádzajúcich obdobiach nebola primerane vybudovaná a z obdobia veľkomoravského a nasledujúceho sa okrem listín z pápežského dvora alebo od niektorých nemeckých miest (bavorských biskupov) mohlo zachovať iba veľmi málo. Okrem spomínaných 467 listinných jednotiek tento diel obsahuje ešte iných 7 jednotiek a 37 priradených zmienok, teda vedno pozoruhodný počet vyše 500 jednotiek. V tlači sa nachodia i II. diel obsahuje materiál z rokov 1235–1260 (ani nie celé obdobie vlády Bela IV.), III. diel má pojať materiál do r. 1272. (Ako vidno, na ďalšie diely s materiálom do r. 1301 – vymretie Arpádovcov – a potom ostatné bude načim ešte dlho čakať.)

Ak sa doteraz naša historická veda mohla opierať zväčša iba o vydania staré i vyše storočia (napr. FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budín 1829–1844. 11 zv.; WENZEL, G.: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* – Árpádkori új okmánytár. Pest 1867–1874. 13 zv.) so všetkými ich početnými nedostatkami, nedôslednosťami a chybami, do istej miery pochopiteľnými z čias a zo stavu vtedajšej diplomatiky, po vyjení *CDSLI* budeme mať k dispozícii súhrnné moderné dielo vydané podľa veľmi zdokonaleného a rozvitého poznania a zjemnených metód na výške súdobého vedeckého výskumu a bádania diplomatiky a vôbec histórie.

Recenzované vydanie *CDSLI* vďaka editorovi R. Marsinovi sa zakladá na dôkladnom poznaní skúmaných a vydávaných materiálov, za ktorými bolo načim chodiť najčastejšie za hranice nášho štátu, lebo okrem biskupského a kapitulného nitrianskeho archívu, v ktorom je zakomponovaný aj archív bývalého benediktínskeho kláštora na Zobore, v podstate všetky ostatné archívy sa nachodia v Maďarsku, najmä v ostrihomskom primaskom a kapitulnom archíve (v ňom aj archív bývalého kláštora z Hronského Beňadika) a potom najmä v Štátnom maďarskom archíve v Budapešti. Výrečne o tom hovorí konštatovanie editora, že vyše troch štvrtín vydávaných listín sa nachodí v zahraničných archívoch.

Marsinovo vydanie *CDSLI* (i očakávané ďalšie diely) umožňujú bezpečné čítanie stredovekých latinských listín s najväčším dosiahnutelným eliminovaním nepresností, nedôsledností i chýb doterajších vydaní. Naša jazykoveda, dejiny jazyka a najmä onomastika môžu sa konečne oprieť o spoľahlivé čítanie textov a osobitne osobných mien i miestnych a ostatných topických názvov. Dôkladná analýza textov vydávaných listín (z originálov i odpisov, vždy na základe porovnávania všetkých) s výsledkami paleografických rozborov zabezpečili vo vydanom diele presné čítanie nielen osobných mien a topických názvov, ale zväčša aj ich lokalizáciu do dnešných osád, prípadne do susedstva dnešných obcí, ak ide o osady zaniknuté. Precíznosť vydavateľa postúpila ďalej aj v porovnaní s jeho predchádzajúcimi štúdiami (napr. v obciach zoborskej listiny z r. 1113). Pochopiteľne, že iná vec je bezpečné čítanie listín a iné je lokalizácia a ešte ťažšie je vykladať skutočné znenie názvov pri osobitnom spôsobe ich zapisovania písarmi, ktorí nepoznali reč našich predkov, alebo ju zle počúvali a zle zapisovali aj preto, lebo latinčina a písmená latinky ani neumožňovali dosť priliehavý zápis slovenských mien a názvov, odhliadnuc od známej skutočnosti, že už od 12. storočia sa slovenské miestne názvy i osobné mená zapisujú podľa úzu kráľovskej kancelárie v dobovej maďarskej hláskoslovene adaptácii. To však už nie je vec vydavateľa diplomatára, ale skúmania a výkladu jazykovedcov. Precízne Marsinovo vydanie jazykovedcom takúto prácu dobre umožňuje.

Marsinovo vydanie *CDSI I* v rozsiahlej a dôkladnej úvodnej štúdií, v obsažných a vyčerpávajúcich po latinsky písaných vydavateľských poznámkach pri jednotlivých edičných číslach listín, z ktorých niektoré, napr. pred zakladacou listinou opátstva v Hronskom Beňadiku (edičné č. 50<sup>+</sup>) alebo pred falšovanou zakladacou listinou prepozitúry premonštrátov v Lelesi v Zemplíne k r. 1214 (ed. č. 190<sup>++</sup>) rozrastajú sa v dôkladné štúdié. V nich je zhrnutý doterajší stav bádania a autorov výskum. Latinčina úvodu i poznámok — je to spôsob bežný pri vydávaní diplomatárov — umožní aj neslovanským bádateľom a používateľom s úžitkom čerpať z tohto vydania. Okrem poučení latinčina sa používa v zozname areng (s. 351—358), vo vyčerpávajúcom 70-stranovom indexe osobných mien a topických názvov (s. 365—435) a pochopiteľne takto je podaný aj dôkladný glosár z autentických textov (s. 437—472). Nazdávame sa však, že úvodná štúdiá a poznámky k jednotlivým listinám (okrem čisto edičných) by mali byť publikované i v slovenčine, čo aj dodatočne v prílohe, aby sa uľahčila práca i štúdiám tých záujemcov z radov neprofesionálnych historikov, ktorí budú tiež siahat po tomto diele.

Vydaním *CDSI I* dostáva slovenská veda a vôbec kultúra vynikajúce dielo, ktoré bude úspešne reprezentovať náš vedecký pokrok pred domácou i európskou verejnosťou. (Osobitne ani nevyzdvihujem krásu veľkého kvartového formátu, papiera, dokonalosť techniky polygrafického vyhotovenia.) Slovenský diplomatár odbornou dôkladnosťou a precíznosťou práce editora R. Marsinu patrí k základným dielam našej modernej vedy.

V. Uhlár

BUFFA, F.: *VZNIK A VÝVIN SLOVENSKEJ BOTANICKEJ NOMENKLATÚRY. (K HISTÓRII SLOVENSKEHO SLOVNÍKA.)* 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972. 428 s.

F. Buffa podáva vo svojej práci jazykovú charakteristiku botanických názvov, ako ich nachádza v dosiaľ známych a prístupných rukopisných i tlačených pamiatkach a prácach. Jazykový materiál týchto prameňov mu bol východiskom pri zisťovaní etáp vo vývine slovenského botanického názvoslovía.

Knihla má časť monografickú a časť slovníkovú. Obsahuje ďalej súpis prameňov a ich skratiek použitých v monografickej časti práce, zoznam použitej literatúry, skratky autorov a diel použitých v slovníkovej časti práce a nemecké resumé.

V monografickej časti práce sa v šiestich kapitolách a záverečnom zhrnutí podáva prehľad vývinu slovenského botanického názvoslovía, ktorého zavŕšením bolo vydanie terminologického slovníka *Slovenská botanická nomenklatúra* (1954) — ako výsledku práce komisie pre botanickú terminológiu (jej predsedom bol J. M. Novácký) pri Ústave slovenského jazyka SAV. Autor recenzovanej knihy bol v tejto komisii jazykovým expertom.

Úvodná kapitola (obdobie od najstarších čias až do 17. storočia) sa neopiera o rozbor názvov z písomných pamiatok (špeciálne práce k botanickej problematike z tohto obdobia nemáme), ale poukazuje sa stručne na stav vo vtedajšej latinskej nomenklatúre, ďalej na isté fakty zo života našich predkov, ktoré dokazujú, že aj vtedy boli u nás známe mnohé rastliny, najmä kultúrne, a že naši predkovia mali pre ne i svoje názvy, zväčša zdedené z praslovančiny. Mnohé takéto názvy boli základom pomenovaní riek a ľudských sídlisk. Tu možno pripomenúť, že nie je odôvodnené rekonštruovať pre starú slovenčinu napríklad od slova *breza* odvodené názvy potokov v podobe *Březnica*, *Březová*, *Březník* (s. 15), lebo v slovenčine sa z mäkkého *r* nevyvinula osobitná hláska *ř*. Nie je dostatočne podložené ani tvrdenie, že sa v tomto období do slovenčiny preberali aj cudzojazyčné

botanické názvy (z latinčiny, nemčiny a iných jazykov) predovšetkým prostredníctvom češtiny. Týka sa to i tvrdenia na začiatku druhej kapitoly, kde sa k tomuto staršiemu obdobiu poznamenáva, že „domáce slovenské názvy rastlín vznikali v našom lude iste nie naraz, ale postupne, a to najmä napodobňovaním prevzatých českých mien“ (s. 19). Dosvedčené používanie niektorých českých textov náboženského obsahu na Slovensku už v 14. storočí i neskoršie používanie češtiny na Slovensku nemohlo mať a ani nemalo taký veľký vplyv na ľudové slovenské botanické názvoslovie. Viac sa mohol tento vplyv prejaviť v neskorších (najmä od 17. storočia) odborných prácach, teda v oblasti knižného jazyka. Treba si uvedomiť aj rozsah používania latinčiny na Slovensku v tých časoch a jej priamy, nesprostredkovaný vplyv na slovenčinu, ďalej rozsah slovensko-nemeckých kontaktov i rozsah používania nemčiny najmä v správe miest a jej priamy vplyv na slovenčinu. Veď aj pri rozbere jednotlivých prameňov z neskoršieho obdobia i sám autor zisťuje, „že do slovenčiny prenikali cudzie názvy aj priamo, nielen prostredníctvom českej literatúry“ (s. 40–41).

V druhej kapitole sa už rozoberajú jednotlivé pramene, počínajúc najstarším, *Slovenským lekárskym rukopisom* zo 17. storočia. Pozornosť sa tu ďalej venuje viacerým pamiatkam z 18. storočia, najmä s prírodovednou a liečiteľskou tematikou, ďalej Fándlyho spisu *Malý Zelinkár* i niektorým prácam tohto druhu z prvej polovice 19. storočia. Autor si všimol botanické názvy aj v slovníkoch 18.–19. storočia. Stručne a výstižne sa tu charakterizuje aj celková spoločenská a jazyková situácia na Slovensku v tých časoch. Príslušné pamiatky sa tu rozoberajú z hľadiska danej problematiky vo výstižnom priereze, charakterizujú sa jednotlivé typy botanických názvov i celkový prínos jednotlivých autorov. Bolo by iste veľmi užitočné a zaujímavé sledovať, ako sa jedna a tá istá rastlina vo viacerých prameňoch pomenúva (rozmanitým spôsobom a okolnosťami podmienená synonymitá výrazov). Vcelku charakterizuje autor toto obdobie tak, že je preň príznáčný nedostatok systémovesti v slovenskej botanickej nomenklatúre.

O zavedenie systémovesti do slovenského botanického názvoslovia sa pokúsil až Gustáv Reuss svojou knihou *Kvĕtna Slovenska* (Banská Štiavnica 1853). Rozbor tohto diela je predmetom tretej kapitoly. Autor poukazuje na klady i nedostatky Reussovej práce, ktorá mala značný teoretický význam („každá systematická jednotka má popri latinskom mene aj slovenské meno“), ale malý význam praktický, lebo ním uvedené slovenské názvy sa neprijímali všeobecne. Príčinou bol najmä knižný charakter tejto práce (bola napísaná knižnou češtinou, vtedajšou tzv. staroslovenčinou), ktorá sa dost málo opierala o slovenské ľudové názvy. Aj tu autor veľmi výstižne poukázal na Reussov pracovný postup, na spôsoby, akými jednotlivé názvy preberal alebo aj sám utváral. Na viacerých miestach sa poukazuje na knižný charakter Reussovej práce, na nedostatok orientácie na živý ľudový jazyk.

A práve orientácia na živé ľudové názvy je charakteristická pre práce významných slovenských kultúrnych činiteľov a výskumných pracovníkov Licharda, Kmeta a Holubyho. Ich literárna činnosť zo zorného uhla danej problematiky je predmetom rozboru vo štvrtej kapitole recenzovanej knihy. Orientácia na slovenské ľudové názvy u týchto pracovníkov má svoje spoločenské odôvodnenie. Vo výstižnej skratke tu F. Buffa podáva i charakteristiku spoločenského a jazykového pozadia tohto predprevratového obdobia a podrobuje jazykovému rozboru botanické názvy v prácach spomínaných autorov. Všimá si aj ďalšie drobnejšie práce a slovníky patriace do tohto obdobia, ktoré poukázali na veľké bohatstvo slovenských ľudových názvov ako významného zdroja aj pre oficiálne slovenské botanické názvoslovie.

Obdobie po roku 1918 je predmetom rozboru v piatej kapitole. Charakteristickou črtou tohto obdobia je úsilie o vypracovanie oficiálnej slovenskej botanickej nomenkla-

túry. Toto úsilie sa prejavuje najmä vo vtedajších slovenských školských učebniciach botaniky. Autor najprv stručne opisuje novú spoločenskú situáciu, ktorá vznikla na Slovensku po utvorení prvej ČSR, potom charakterizuje botanické názvy v prvých prekladoch učebnice botaniky i v niektorých ďalších samostatných prácach a slovníku P. Tvrdeho. Konštatuje, že sa aj v tomto období veľmi organicky zachováva vývinová línia slovenského botanického názvoslovie, čerpá sa zo starších prác i z ľudovej terminológie. Osobitnú pozornosť autor venuje botanickým prácam prof. J. M. Novackého (príspevok v *Slovenskej vlastivede* a stredoškolská učebnica botaniky, obidvoje z roku 1943) a hodnotí ich ako významný prínos k ustáleniu slovenskej botanickej nomenklatúry.

V poslednej kapitole, venovanej súčasnej slovenskej oficiálnej nomenklatúre, sústreďuje autor pozornosť na dve práce, spojené s menom J. M. Novackého. Ide o jeho slovenské názvy rastlín v Dostálovej *Kvĕtene ČSR* (Praha 1950) a o terminologický slovník *Slovenská botanická nomenklatúra* (Bratislava 1954). Týmito prácami, najmä poslednou (vznikla vlastne ako výsledok revízie názvov v *Kvĕtene ČSR*), sa nateraz ustálila oficiálna slovenská botanická nomenklatúra. F. Buffa podrobuje aj tu jazykovému rozboru slovenského názvoslovie Dostálovej *Kvĕteny ČSR* spôsobom, aký uplatňuje aj pri rozbere iných prác v tejto knihe. Pri porovnávaní s českým názvoslovím prišiel k zaujímavému poznatku, že „slovenčina je benevolentnejšia k prevzatým názvom ako čeština, často im **dávala prednosť** pred domácimi umelými výtvormi, najmä vtedy, ak išlo o prevzatie vedeckého mena, ktoré zovšeobecnelo, a ak nebolo naporúdzi vyhovujúce domáce meno. Čeština naproti tomu mala väčší sklon vytvárať domáce názvy“ (s. 211). F. Buffa nezazlieva Novackému, že neutvoril umelé mená pre rastliny zriedkavé, exotické, u nás obyčajne len pestované, ale preberal a prispôboval v takýchto prípadoch latinské názvy (s. 237); paralelné české názvy sú často umelé a násilné (s. 243). Podobné rozdiely medzi českou a slovenskou terminológiou možno pozorovať aj v iných oblastiach; slovenčina je prístupnejšia a otvorenejšia pre medzinárodné termíny.

Autor hodnotí kladne Novackého prínos do slovenského botanického názvoslovie. Obohatil toto názvoslovie o názvy z medzinárodnej vedeckej nomenklatúry, niektoré prevzal z češtiny, ďalšie zo slovenských nárečí a niektoré i sám utvoril, najmä kalkovaním inorečových (predovšetkým latinských) názvov. Bolo by užitočné pokúsiť sa o presnejšiu lokalizáciu tzv. slovenských ľudových názvov rastlín, a to nielen v najnovšom období, ale i v starších písomnostiach. Takéto skúmanie však zrejme nebolo vo výskumnom pláne Buffovej práce. Pri charakteristike poslednej práce (slovníka) — *Slovenská botanická nomenklatúra* — si autor podrobnejšie všima len zmeny, ktoré sa uskutočnili pri revízii slovenských názvov v *Kvĕtene ČSR*. Význam tohto slovníka charakterizuje takto: „Hlavný prínos tohto slovníka z nášho hľadiska je teda v tom, že vychádza z našej oficiálnej nomenklatúry a že zhromaždil aj iné, neoficiálne názvy rastlín vyskytujúce sa najmä v beletrii a poukázal na ich spisovné ekvivalenty“ (s. 249). Tak na okraj tu ešte možno poznamenať, že sa pri označovaní pôvodu niektorých názvov rastlín nepresne udáva, že sú prevzaté z juhoslovančiny (s. 213, 214, 238, 256, 263). Ide tu zrejme o prípady, keď sa nedalo presne určiť, z ktorého južnoslovenského jazyka sa príslušný názov prevzal (inde autor používa napr. skratku *chorv.* — s. 218, alebo spojenie *slovin. pôvodu* — s. 235). Aj tak by sa však tu žiadala presnejšia formulácia.

Kompozične je táto monografická časť práce stavaná prehľadne a precízne, ale práve viac-menej presné dodržiavanie tejto stavby i rovnakého spôsobu výkladu a rozboru jednotlivých prameňov a prác kladie veľké nároky na pozornosť čitateľa.

V slovníkovej časti práce sa uvádzajú všetky botanické názvy, ktoré autor vy excerpoval pri spracúvaní svojej témy z rukopisných i tlačených prác (okolo 20 000 excerptov).

Škoda, že sa tu autor obmedzil len na jednoduchý záznam výskytu toho-ktorého názvu v excerpovanej literatúre. Bolo by bývalo užitočné uviesť vždy aj dnešný slovenský oficiálny botanický názov. Praktickú použiteľnosť knihy by značne uľahčili aj údaje o tom, kde sa o príslušnom názve hovorí v monografickej časti knihy. No aj tak je tento materiál veľmi cenný a po prvý raz zhromaždený v takom veľkom rozsahu.

Celkove treba Buffovu knihu uvítať ako užitočné a spoľahlivé vedecké spracovanie danej problematiky v rozsahu a spôsobe, ktorý si autor vytýčil. Ďalšie práce z tejto problematiky (medzičasom sa našlo viacero rukopisných prác z tejto oblasti) sa budú môcť o túto Buffovu knihu vždy bezpečne oprieť.

J. Dorala

SCHUSTER-ŠEWC. H.: *HISTORISCH-ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DER OBER- UND NIEDERSORBISCHEN SPRACHE*. [Probheft.] 1. Aufl. Bautzen, VEB Domowina-Verlag 1972. 54 s.

Známy slavista NDR, vedúci Ústavu sorabistiky na Univerzite K. Marxa v Lipsku, H. Schuster-Šewc, pristúpil po vydaní monografie o pamiatkach lužickosrbského jazyka a modernej opisnej gramatiky lužickej srbčiny k písaniu historicko-etymologického slovníka hornej a dolnej lužičtiny. K tomuto syntetickému diehu sa odvažuje po bohatých skúsenostiach, ktoré nadobudol ako autor mnohých analytických etymologických štúdií publikovaných v ostatných 15 rokoch v slavistickom orgáne NDR *Zeitschrift für Slawistik*, v českom slavistickom orgáne *Slavia* a inde. Popri konkrétnych materiálových štúdiách sa autor vážne zamýšľal a zamýšľa nad teoretickými a metodologickými problémami etymologického bádania, ako svedčí jeho štúdia v zborníku *Studien zur strukturellen Grammatik und Semantik* a jeho hlavný referát na sympóziu o etymologických a historických slovníkoch slovanských jazykov (pozri správu na s. 122).

Obdobne, ako vydal O. N. Trubačev pred 10 rokmi ukážkový zošit slovanského etymologického slovníka a slovinský slavista R. Bezla j ukážkový zošit slovinského etymologického slovníka, rozhodol sa aj Schuster-Šewc vydať najprv akúsi krátku vizitku svojho pripravovaného veľkého diela.

Ukážkový zošit v rozsahu 54 strán obsahuje okrem krátkeho úvodu (s. 3–4), zoznamu prameňov (s. 5–10), zoznamu skratiek (s. 11–13) okolo 200 výberových hesiel od litery A po literu D. Z tohto počtu je 60 % starých slovanských slov, resp. slov so starým praslovanským základom, 20 % slov prevzatých z nemčiny, 12 % slov onomatopoeického rázu. Ostatné percentá pripadajú na slová neznámeho pôvodu a na odkazové heslá. Zaujímavé je, že z celkového počtu do 200 slov je do zošita zaradené iba jedno slovo českého pôvodu (*aktouka*).

Schustrova-Šewcova pracovná metóda je nám dosť dôverne známa. Sledovali sme so záujmom takmer od začiatku jeho etymologické štúdie, pretože pracujeme v rovnakej oblasti jazykovedy, hoci Schuster-Šewc ju koncentruje na lužickú srbčinu a my na slovenčinu. Zistili sme, že kým v minulosti (obdobne ako O. N. Trubačev) autor trochu podceňoval sémantickú analýzu pri etymologickom výklade, dnes jej venuje zvýšenú pozornosť. Táto tendencia je správna, pretože podľa nášho názoru prehľbená sémantická analýza je jednou z hlavných ciest, ktorá vedie k zdokonaleniu etymologického bádania, prirodzene, pri striktnom rešpektovaní hláskových a morfológických zákonitostí vo vývine pokrvných jazykov. Pravda, aj tradičný „inventár“ hláskoslovných a morfológických „zákonov“ praslovančiny a indoeurópejny treba rozšíriť o niektoré novšie teórie (Benveniste, Kuryłowicz), a to nie z lacnej snahy po modernosti, ale z úsilia vy-



ložiť uspokojivo aj také slovanské slová, ktoré zostávajú doteraz geneticky temné alebo neuspokojivo vysvetlené.

Schustrov-Šewcov ukázkový etymologický zošit stojí na solídnej úrovni súčasného slovanského etymologického výskumu. Pre širšiu slavistiku má veľký význam, pretože sprístupňuje genetickej slavistike také špecifické prvky, ktoré si zachovali lužické-srbské jazyky ako rezervoár starších štádií vývinu slovanských jazykov.

Svojou interpretačnou úrovňou stojí Schustrov-Šewcov etymologický slovník na vyššom stupni ako napr. v súčasnosti v zošitoch vydávaný bulharský etymologický slovník. K výkladu niektorých slov (napr. *bačon*, *bahno*, *bridki*, *bumpava*, *campac*, *čečeranc*, *dep*, *džadzić*) máme kritické doplnky, no taký etymologický slovník, ku ktorému by nebolo možno mať rad kritických pripomienok, ešte napísaný nebol a ani asi napísaný nebude. Bolo by azda dobré, keby si autor presnejšie určil kritériá, podľa ktorých uvádza alebo neuvádza responzibilné slová z ostatných slovanských jazykov.

S. Ondruš

NILSSON, B.: *OLD RUSSIAN DERIVED NOMINALS IN -nie, -tie. A SYNTACTICAL STUDY*. In: Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Slavie Studies. Ed. N. A. Nilsson and A. Sjöberg. Stockholm, Almqvist et Wiksell 1972. 135 s.

Medzi okruhmi jazykovedných problémov, ktorých výskum sa stal mimoriadne aktuálnym najmä v dôsledku rozpracovania generatívnych transformačných opisov jazyka, patrí nesporne jedno z popredných miest nominalizáciám. Transformácia slovesa do nominálnej formy je vo viacerých jazykoch veľmi produktívnym postupom, a preto nečudo, že počet prác, ktoré si tento jav všimajú, neustále rastie. Medzi ne sa zaraďuje i recenzovaná monografia B. Nilssonovej o dejových menách odvodených formantmi *-nie*, *-tie* v starej ruštine. B. Nilssonová touto svojou monografiou kriticky nadväzuje na známu prácu N. Chomského *Remarks on Nominalization* (1967). Táto práca sa svojím ostro vyhradeným negatívnym postojom k možnosti odvodzovať dejové mená pomocou transformácií z príslušného základového slovesa stala kľúčovým dielom, s ktorým viacerí bádatelia v oblasti syntaxe alebo tvorenia slov konfrontujú svoje názory, aby tak prispeli k riešeniu tohto dôležitého lingvistického problému. N. Chomsky si všimol rozdiel medzi anglickými gerundiálnymi derivátmi na *-ing* (*refusing*) zodpovedajúcimi slovanským slovesným podstatným menám a ostatnými dejovými menami (napr. typ *refusal*) a dospel k presvedčeniu, že obidve tieto skupiny dejových mien patria v generatívnej gramatike ako hotové jednotky do lexikonu a nemožno ich získať transformačnou cestou, lebo realizáciou transformácie bránia sémantické rozdiely medzi dejovými menami a ich príslušnými základovými slovesami. N. Chomsky teda zastáva tzv. lexikalistické hľadisko (lexicalist position); proti nemu stojí transformačné hľadisko, ktorého zástancovia stavajú, naopak, na sémantickej blízkosti väčšiny dejových mien a ich základových sloves, a preto pokladajú za možné odvodzovať dejové mená z príslušných sloves pomocou transformačných pravidiel. B. Nilssonová, podobne ako niektorí iní bádatelia, zastáva kompromisné (tretie) stanovisko, že totiž niektoré dejové mená možno odvodiť z príslušných sloves, iné zasa treba pokladať za hotové lexikálne jednotky. Autorka poukázala i na to, že riešenie tejto otázky je vlastne odpoveďou na otázku, či dejové mená, t. j. vyjadrenia verbálnych pojmov nominálnou formou patria k slovesnej paradigme (sú tvarmi slovesa), práve tak, ako sa do slovesnej paradigmy zaraďujú particípiá, t. j. vyjadrenia verbálnych pojmov adjektívnou formou. Otázke zaraďovania slovesných podstatných mien (ako časti dejových mien) do tvaro-

slovia alebo slovtvorby sa u nás venovalo hodne pozornosti. V prácach viacerých česko-slovenských bádateľov (M. Dokulil, F. Buffa, J. Furdík) prevládol názor, že tvorenie slovesných podstatných mien tak isto ako tvorenie ostatných dejových mien je slovtvorným, nie tvaroslovným postupom. Toto riešenie je v rozpore s riešením tejto otázky v generatívnej gramatike. Nazdávame sa však, že rozpor je iba zdанlivý, lebo uznávanie všetkých dejových mien za jednotky získavané slovtvorným postupom ešte nemusí vylučovať uznávanie transformačného vzťahu medzi niektorými dejovými menami a ich základovými slovesami. Všetko závisí od toho, ako sa slovtvorná rovina začleňuje do celkového opisu jazyka.

Nilssonovej opis dejových mien je primárne, ako to už i podtitul naznačuje, syntaktickou, nie slovtvornou štúdiou. Autorka sleduje svojim generatívnym opisom dve veci: a) ukázať vetné štruktúry, z ktorých možno odvodiť nominálne frázy obsahujúce dejové meno (DN) + istý atribút; b) ukázať, čo sa stane s rozličnými zložkami vety, keď sa jej sloveso nominalizuje, t. j. ktoré transformácie dávajú týmto zložkám funkciu atribútu. Práca má tri časti zaradené do troch kapitol: 1. Od vety k nominálnej fráze (From Sentence to Nominal Phrase — a Generative Model); 2. Od zložky k atribútu (From Constituent to Attribute: Old Russian); 3. Miesto dejových mien vo vete (The Place of the Derived Nominals in the Sentence). Prvú kapitolu autorka chápe ako generatívny model nominálnej frázy obsahujúcej dejové meno, pričom ide o model nezávislý od konkrétneho jazyka (teda všeobecne platný). Autorka sa usiluje podať všetky typy nominálnych fráz obsahujúcich nomen actionis s výnimkou prípadov, v ktorých je toto meno použité lexikalizovane alebo metaforicky.

Nominalizácia je možná vďaka tomu, že vo väčšine jazykov existujú popri slovesách s úplným obsahom slovesá so širokým sémantickým rozsahom a úzkym (neúplným) obsahom typu *robiť, vykonávať, uskutočniť* a slovesá typu *stať sa, vyskytovať sa*. Autorka ich nazýva pro-slovesami (Pro-verbs). Tieto slovesá sa kombinujú so slovesami majúcimi úplný obsah a vytvárajú nominálne frázy takým spôsobom, že hlavné sloveso vety, ktoré je súčasne slovesom s úplným významom, sa nominalizuje, stáva sa dejovým menom (nadradeným členom nominálnej frázy), ostatné zložky vety dostávajú atributívnu funkciu. Napr.

*Ivanov zabil vtáka (minulú nedelu).*

*Ivanov uskutočnil (vykonal) zabíjanie vtáka (minulú nedelu).*

*Zabíjanie vtáka Ivanovom sa stalo minulú nedelu.*

Autorka pokladá pro-slovesá za obligátne prvky hĺbkovej štruktúry nominálnej frázy. Tieto prvky môžu byť v procese transformácie odstránené alebo sa môžu realizovať v povrchovej štruktúre. Nezáleží na konkrétnej fonologickej forme pro-slovesa. Dôležité je, že tieto prvky v systéme jazyka existujú a že sa podieľajú na transformáciách. Zdôrazňovanie existencie týchto prvkov je zaiste správne, zdá sa nám však, že autorka nedoceňuje dostatočne rozdiely, ktoré môžu byť v jednotlivých jazykoch vo využívaní týchto prvkov systému, a tým aj v produktivnosti istých nominalizačných postupov. (Např. veľmi frekvencovanému analytickému typu vyjadrenia v angličtine to *practice chairmanship* = to be chairman zodpovedá v slovanských jazykoch veľmi produktívne syntetické vyjadrenie typu *predsedníčit, úradníčit* atď., ktoré zaiste znižuje frekvencovanosť nominálnych fráz typu *praktizovať, vykonávať + DN*.)

Hĺbkové štruktúry, ktoré sú pre rozdielne atribúty rozdielne, podáva autorka v podobe stromových diagramov, pričom každému stromu priraduje sled operácií. Ich súčasťou je např. „zníženie“ mena z funkcie vetného subjektu do atributívneho postavenia, realizácia, alebo naopak odstránenie pro-slovesa z vetného reťazca, výber konkrétnych pro-slovies v závislosti od toho, či sa realizuje i pasívna transformácia alebo

nie a pod. Jednotlivé nominálne frázy pozostávajúce z dejového mena a atribútu sa diferencujú podľa toho, či je atribút odvodený zo subjektu, z priameho objektu, z nepriameho objektu, z rozličných druhov príslovkových určení.

V tretej kapitole určuje B. Nilssonová „hlbkové“ syntaktické miesto dejových mien na *-nie, -tie* vo vete tak, že konfrontuje ich syntaktické miesto v povrchovej štruktúre vety s hlbkovou štruktúrou vety, z ktorej možno príslušné dejové meno odvodiť. Toto miesto závisí predovšetkým od valennej štruktúry základového slovesa, teda od toho, koľko argumentov príslušný slovesný predikát vyžaduje. Autorka zistila, že dejové mená na *-nie, -tie* sa môžu vo vete vyskytovať v pozícii príslovkového určenia účelu, prostriedku deja, spôsobu deja, v pozícii objektu po slovesách vyjadrujúcich vôľu, v pozícii atribútu k derivátom takýchto slovík i vo funkcii subjektu zloženého predikátu alebo vo funkcii subjektu sémanticky úplného slovesa. Vo všetkých týchto prípadoch autorka ukazuje, ako sa pri nominalizácii správajú všetky ostatné vetné členy, k akým väzbovým zmenám tu dochádza, kedy sa hlbkový subjekt (agens) vety odstraňuje, kedy ostáva vo forme predložkovej konštrukcie ako agentálny atribút a pod.

Monografia B. Nilssonovej si zaslúži pozornosť ako dôkladný a metodicky veľmi progresívny rozbor syntaktických vlastností dejových mien na *-nie, -tie*. Tento rozbor dáva veľa podnetov na systematický výskum všetkých dejových mien, ktorý zistené syntaktické javy uvádza do hlbšieho príčinného vzťahu so sémantickými vlastnosťami základových slovík.

K. Buzássyová

MUČNIK, I. P.: *GRAMMATICĚSKIJE KATEGORII GLAGOLA I IMENI V SOVREMENNOM RUSSKOM LITERATURNOM JAZYKE*. 1-oje izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1971. 298 s.

Autor knihy vychádza z náhľadu, že jadrom gramatického systému súčasnej ruštiny je antitéza mena a slovesa. Konkrétny obsah tejto antitézy sa v plnom rozsahu prejavuje v príslušných gramatických kategóriách slovesa a podstatného mena. Mučnik za najdôležitejšie gramatické kategórie slovesa pokladá vid, slovesný rod a spôsob, pri substantíve si všima gramatický rod a niektoré otázky skloňovania podstatných mien.

Pri slovesnom vide mu ide predovšetkým o určenie významov ruských slovík, ďalej nastoluje otázky vidových korelácií a systému časovania ruského slovesa a napokon hovorí o systéme dvojvidových slovík. Za najspornejšiu otázku ruskej gramatiky pokladá autor kategóriu slovesného rodu, v ktorej sú späté prvky lexikálne, morfológické i syntaktické. Zo systému slovesných spôsobov si autor všima iba imperatív. Z gramatických kategórií substantíva autor venuje najviac pozornosti kategórii rodu ako „základnému prostriedku vyjadrenia gramatického pojmu predmetnosti“. Aj v tomto prípade hovorí o lexikálno-gramatickej kategórii, teda nie o kategórii čisto morfológickej.

Vo všeobecnej časti podáva I. P. Mučnik tiež definície pojmov gramatická kategória a gramatický význam. Vyjadruje nesúhlas s náhľadom, že podstatou gramatickej kategórie je význam, zatiaľ čo podstatou gramatického tvaru je vyjadrenie tohto významu. Podľa Mučnika gramatické tvary sú elementárne prvky, ktoré vo svojom viac alebo menej zložitom súhrne tvoria gramatickú kategóriu. Kategória sa konštituuje ako jazyková jednotka iba svojím vzťahom (súvzťažnosťou) so súhrnom kategoriálnych tvarov, ktoré ju tvoria. Samostatný tvar mimo gramatickej kategórie nemôže existovať. Autor nikde výslovne nezaujíma stanovisko k lingvistickým pojmom a termínom „všeobecný význam“ alebo „základný význam“. Pri výklade problematiky jednotlivých gramatic-

kých kategórií a významov sa síce niekedy pokúša hovoriť o „zovšeobecnenom význame“ tvarov príslušnej gramatickej kategórie, ale bez bližšieho osvetlenia tohto pojmu. (Tejto otázke sa dotkneme ešte aj neskôr.)

I. P. Mučnik potom podrobne rozoberá jednotlivé gramatické kategórie. Najviac sa zapodieva otázkami slovesného rodu, pričom prehľadú názorov na túto problematiku venuje až priveľa miesta (38 strán). Do kategórie slovesného rodu zaraďuje tvary, ktoré označujú rozdiely vo vzťahu deja k subjektu a objektu. Sloveso má význam slovesného rodu iba vtedy, ak sú prítomné súvzťažné tvary, protikladné čo do slovesno-rodového významu. Autor berie vždy do úvahy otázku produktívnosti a použiteľnosti uvedených protikladov v danom jazyku. V ďalšom výklade Mučnik hovorí vždy iba o tvaroch so *-sia*. Delí ich na tri skupiny: 1. tvary so *-sia*, s ktorými korešpondujú zodpovedajúce tvary bez *-sia*, a to tak s prechodným významom (*myslsia—myl kogo-líbo*), ako aj s významom neprechodným (*plevatsia—plevat*); 2. tvary so *-sia*, kde *-sia* tvorí nerozlučnú jednotu so slovesnou predponou (*napilsia, nachvalitsia, sbežatsia—bežat*); 3. tvary so *-sia*, pri ktorých niet zodpovedajúcich tvarov bez *-sia* (*otozvalsia, razdavatsia*, kde sa rozchádzajú významy s príslušnými tvarmi bez *-sia*, a *bojatsia, kajatsia*, kde príslušných tvarov bez *-sia* vôbec niet). Tieto tri skupiny tvarov so *-sia* potom autor podrobne rozoberá a delí ich ešte na ďalšie podskupiny. Osobitne pojednáva o slovesnom rode prídavných tvarov. Prídavné tvary z hľadiska kategórie slovesného rodu autor delí zasa na tri skupiny: prídavné tvarov činné (prechodné), prídavné tvarov trpné a prídavné tvarov neprechodné (neperechodného zaloga). Keď prídavné tvarov stráca kategóriu slovesného rodu, je to znak, že sa stáva už prídavným menom.

V časti o slovesnom vide autor venuje pozornosť týmto príznakom deja: **zakończenosť**, **trvanie**, **hranica**, **určenosť** vo vzťahu k existencii v čase a **rezultatívnosť**. Postupne ich rozoberá a prichádza k záveru, že najdôležitejšími z týchto príznakov sú **rezultatívnosť** a **trvanie** deja spolu s príslušnými významami netrvania a **nerezultatívnosti** deja. Veľa cenného materiálu je v stati o vidových koreláciách v systéme časovania slovesa. Rieši sa tu vlastne otázka rozlíšenia faktorov tvorenia slov od faktorov tvorenia tvarov. Autor konštatuje, že v tejto oblasti ostáva ešte veľa **nedoriešených otázok**. Podobne je veľmi poučná kapitola o systéme obojvidových sloves a jeho vývine, najmä pre tých, čo sa chcú bližšie oboznámiť s konkrétnym ruským materiálom.

Pri výklade gramatickej kategórie spôsobu Mučnik vychádza z predpokladu, že jadrom tejto kategórie je imperatív ako najuniverzálnejší vyjadrovateľ predikatívnych vlastností slovesa. Modus je zložitá kategória, lebo sa v nej prejavujú prvky myslenia i vôle. Autor uznáva jazykovú kategóriu imperatívnosti (poveliteľnosť), ktorá sa **prejavuje** rozlične: rôznymi typmi rozkazovacích viet, lexikálnymi prostriedkami, ale **najmä** tvarmi imperatívu. Významom imperatívu sa venuje zaslúžená pozornosť. Autor sa pokúša definovať „zovšeobecný gramatický význam“ imperatívu, ktorý vidí vo **vyjadrovaní hortatívnosti** (značenije pobuždenia). Spomína však i také prípady použitia imperatívu (tvaru 2. os. j. č.), kde sa o hortatívnom význame vôbec **nedá** hovoriť. V týchto prípadoch autor opúšťa zásadu, že sa má vychádzať z tvaru a až potom určovať jeho význam, a podľa jednotlivých konkrétnych použití imperatívneho tvaru ho zaraďuje raz k indikatívu, raz ku kondicionálu, bez toho, že by sa pokúsil nájsť spoločný prvok pre všetky kontextové použitia imperatívu (hortatívne i nehortatívne). Pravda, autor tu má na mysli nie tvary indikatívu a kondicionálu, ale iba ich **zovšeobecné významy**. Oprávnené odmieta Vinogradovovo vyčlenenie niektorých z uvedených prípadov za osobitný typ slovesného spôsobu, pretože na to niet dostatočných formálnych príznakov.

Kategóriu rodu charakterizuje Mučnik ako najuniverzálnejšiu kategóriu gramatickej

stavby ruštiny, lebo zasahuje tri najdôležitejšie slovné druhy: podstatné meno, prídavné meno (do toho sa rátajú číslovky a zámená, ktoré majú tvary prídavných mien) a sloveso (tvary minulého času, tvary kondicionálu a prídastia). Autor neuvažuje o tom, že kategóriu rodu má v podstate iba substantívum a do adjektív a sloves sa iba vnáša, čiže nie je im vlastná ako slovným druhom. V ďalšej časti je reč o odchýlkach od pravidla zhody prídavného mena a slovesa so substantívom, ďalej o prechýľovaní podstatných mien a o otázkach, ktoré s tým súvisia.

Posledná kapitola je venovaná nesklonným substantívum. Značnú časť nesklonných substantív v ruštine tvoria západoeurópske prevzatia. Hoci slovanským jazykom je vlastná tendencia zaradiť prevzaté slová do systému skloňovania, v ruštine sú isté skupiny substantív, ktoré majú tendenciu zachovať si neohybnosť. V poslednej časti knihy I. P. Mučnik venuje pozornosť zaujímavému javu — použitiu ohybných tvarov neohybných substantív na dosiahnutie rozličných štylistických cieľov. Autor uvádza také výrazy ako „o *flaskach*“, „*jestli kina netu*“, „*igrat na pianine*“ a pod., ktoré použili niektorí spisovatelia preto, aby ich rozprávanie bolo živšie a aby sa zvýšila expresivita autorskej reči. Pravda, takéto odchýlky od normy nepokladá autor vždy za oprávnené.

Záverom treba konštatovať, že autorovi monografie sa podarilo dosiahnuť vytýčený cieľ — ukázať antitézu podstatného mena a slovesa. I napriek tomu, že nerieši všetky otázky gramatických tvarov a kategórií podstatného mena a slovesa, v mnohých sporných otázkach podáva podnetné riešenia a prináša cenný materiál pre štúdium uvedených slovných druhov.

I. Kothaj

BUDAGOV, R. A.: *JAZYK, ISTORIJA I SOVREMENNOSŤ*. I. izd. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1971. 298 s.

Recenzovaná knižka Rubena Alexandroviča Budagova vyšla z príležitosti jeho šesťdesiatych narodenín (1970). Tentoraz to nie je vysokoškolská príručka, akou je jeho *Vvedenije v nauku o jazyke*, ani monografia s vyhranenou témou, lež výber niektorých štúdií z obdobia ostatných dvadsiatich piatich rokov (1946—1970). Viaceré „*etudy*“, ktoré sa dostali do tejto knižky, boli umiestnené doteraz iba v zahraničných alebo ťažko dostupných domácich publikáciách, takže sa dostávajú po prvýkrát i pred sovietskou verejnosť.

R. A. Budagov je známy a uznávaný romanista a naslovovzatý odborník v oblasti všeobecnej jazykovedy. Podstatným a zasväteným spôsobom zasiahol do najrozmanitejších oblastí jazyka: semaziológie, lexikológie, morfológie, syntaxe, kultúry jazyka, tvorenia slov, teórie prekladu a dejín jazykovedy. V knihe je zastúpená každá z týchto oblastí, takže príspevky sú veľmi rôznorodé. Napriek tomu sa tento výber vyznačuje jednotnosťou a celistvosťou a je navyše i dobrým zrkadlom charakteru práce i naturelu autora.

R. A. Budagov je typom jazykovedca, ktorého svetonázor, postuláty a princípy sa nemenia zo dňa na deň. Ani jeho bádatelský záujem neprekonal výraznú evolúciu, pretože hneď na začiatku tvorivého obdobia ho zaujali fundamentálne otázky jazykovedy. A to je tiež jedna z príčin, prečo v súvislosti s Budagovom možno hovoriť o istej „*patriarchálnosti*“, viažúcej sa na výlučné používanie tradičnej terminológie a na spôsob výkladu bez moderných postupov a metód.

Kniha sa člení na päť relatívne samostatných kapitol: I. *Všeobecné otázky teórie* (s. 7—90), II. *Sémantika a semaziológia* (s. 93—140), III. *Spisovné jazyky a štylistika* (s. 143—216), IV. *Problémy syntaxe* (s. 219—280), V. *Varia* (s. 283—297).

V prvej kapitole *Všeobecná jazykoveda v ZSSR za ostatných 50 rokov* autor zaujíma stanovisko k takým fundamentálnym otázkam, ako je sociálna podstata jazyka, problém významu, vzájomný vzťah synchronie, diachronie a systému a i. Systém neodlišuje od štruktúry, ako to robí napr. Reformatskij a ako je to dnes už bežné. Kategóriu systému vidí nielen vo fonologickej, morfologickej či syntaktickej rovine, ale aj v lexike. Pripomína, že lexikálny systém nemožno ustanoviť na základe princípov vených slovníkov, rovnakých pre každý jazyk. Na rozdiel od E. Paulinyho u nás, pripúšťajúceho iba taký systém v lexike, ktorý je viazaný na gramatický systém — „klasifikácia slovnej zásoby podľa slovných druhov je jediná klasifikácia systémová“ (Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Red. A. Dostál. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 26—27), R. A. Budagov hovorí o potrebe výskumu korelačných kategórií v lexike (význam a použitie slova, nezávislé a závislé významy slov, polysémia a homonymia, slová s výraznou vnútornou formou a slová, ktorých vnútorná forma je nejasná hovoriacim atď.). Systém jazyka nie je systémom an a für sich. Je to systém konkrétnej historicko-spoločenskej vedy, ktorú treba zosystematizovať nielen synchronicky, ale aj diachronicky, pretože „jazyk sám by nebol systémom, keby jeho vývin prebiehal nesystematicky“ (s. 19).

Od čias vyjdenia *Cours de linguistique générale* F. de Saussura ťažko nájsť jazykový problém, o ktorom by sa diskutovalo viac ako o vzťahu synchronie a diachronie, hovorí autor v jednej svojej recenzii (s. 292). I v tejto knihe mu venuje dosť miesta. R. A. Budagov, pre ktorého je pri riešení akéhokoľvek problému smerodajný materiál, nemôže prijať ani absolútne oddeľovanie týchto dvoch rovín u de Saussura (*Ferdinand de Saussure a jazykoveda našej doby* — s. 42—61), ani koncepciu „jazykových tendencií“ jeho žiaka Ch. Ballyho (*Charles Bally o jazyku a štýle* — s. 76—90), ale dáva prednosť „nečistej korelácii“, ktorá predsa len lepšie zodpovedá materiál.

Všeobecne sa uznáva, že jazyk je spoločenský jav, ale to, ako sa prejavuje jeho sociálna podstata, je už menej jasné. Prejavuje sa len v koexistencii s extralingvistickými kategóriami, alebo je to sociálny fenomén sui generis? Korene sociálnosti jazyka autor nachodí v sociálnom, profesionálnom, vekovom atď. členení spoločnosti, čo sú síce faktory vonkajšie, ale výsledok ich odrazu v jazyku — profesionálna lexika, žargóny, nárečia je javom jazyku vnútorným, vlastným.

R. A. Budagov správne upozorňuje, že nestačí iba súhlasiť, že kategória významu je jedným z dôležitých prvkov v jazykovede. Problém nie je v tom, či sa význam deklaratívne uznáva alebo nie, ale v tom, „ako sa chápe a ako sa skúma vo vede o jazyku“. Tejto kategórii sú venované etudy: *Kategória významu vo všeobecnej teórii jazyka* (s. 64—69) a *Niektoré sporné otázky súčasnej semaziológie* (s. 93—108). Kategória významu je kategóriu objektívnou, v ktorej sa stretávajú prvky relatívne (nie subjektívne) i absolútne. Autor vydeľuje dva typy relativity významu: a) medzijazykovú synchronnú, pri ktorej ide o rôzne významy v rámci toho istého obdobia; b) vnútrojazykovú diachrónnu, keď sa význam slov mení v súvislosti s nástupom nového obdobia.

Zo širšieho ponímania kategórie významu na rovine všeobecnej teórie jazyka organicky vyrastá otázka sémantického pohybu, nachodiaca u R. A. Budagova svoj výraz v probléme sémantických závislostí syntaktických fráz. Fráza *Ja pomogal bratu po arifmetike* predpokladá pôvodnejšiu konštrukciu *Ja pomogal bratu zanimats a po arifmetike*. Prvá fráza je typická pre hovorovú reč, druhá má knižný charakter. No rozdiel medzi týmito dvoma frázami nie je iba štylistický, prejavuje sa i v sémantickej nasýtenosti jednotlivých slov. Práve pod vplyvom typu vetnej konštrukcie sa určitý slovesný tvar v prvej fráze doplní o nový odtieň, o to, čo je explicitne vyjadrené vo fráze druhej.

Problém sémantických závislostí syntaktických konštrukcií je ešte málo rozpracovaný a R. A. Budagov upozorňuje naň ako na veľkú tému jazykovedy.

V príspevku o rečovej typológii pracuje s pojmom nekomunikatívne vety. Termín preberá od Ā. A. Cholodoviča a necháva ho bez komentára. Je to prekvapujúce najmä u Budagova, ktorý na nejednom mieste zdôrazňuje komunikatívnu funkciu jazyka (s. 59, 64, 94). Vetu, pravdaže, tiež pokladá za komunikatívnu jednotku. No jazyk okrem komunikatívnej funkcie slúži aj ako prostriedok na vyjadrenie myšlienok a emócií. Treba to chápať azda tak, že sú vety, ktoré fungujú ako prostriedky na vyjadrenie myšlienok a emócií a sú zasa iné, ktoré majú okrem toho aj komunikatívnu funkciu? Pritom prezenciu komunikatívnosti, konkrétnejšie chýbajúceho adresáta, možno ľahko nájsť. V skutočnosti vo vetách typu *Gde že eto čertogo električestvo?* ide o rozvažovacie (deliberatívne) otázky, o otázky samému sebe, kde hovoriaci i adresát je identický. Tieto vety sa nepokladajú za nekomunikatívne, skôr sa dá hovoriť o rôznych druhoch komunikácie: vonkajšej, vnútornej atď. Komunikatívnosť ťažšie vidieť v tzv. emocionálnych nominatívoch, ktoré vznikajú ako reakcie na nečakané stretnutia so skutočnosťou, napr. *Auto!* — pri jeho náhlom objavení sa spoza rohu. (Porov. KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 21, 130.)

Za jednu z hlavných úloh semaziológie autor pokladá starostlivosť o presnosť a správnosť termínov. Vidí sa mu škodlivé pre jazykovedu, že sa „obohatila“ o termíny z iných vedných odborov a že sa rozkolísalí pojmy, pretože polysémia pri termínoch, na rozdiel od slov, je nevhodná a neprípustná.

K téme „vedeckého žargónu“ sa vracia v článku *Čo je to vedecký štýl?* (s. 143—150). Ukazuje, že vedecký štýl prevažne charakterizujú slová z celonárodného jazyka, ibaže osobitne fungujúce. Vedecký jazyk nemožno označiť za neemocionálny, naopak, vhodný citový náboj sa osobitne cení. (Porov. opačný názor J. Mistríka: *Písať stereotypne, a či kvetnato? Kapitoly zo štýlistiky 1. Kultúra slova*, 5, 1971, 6, s. 9—12.) Za vedecký štýl treba pokladať štýl, ktorý má sklon k a) presnosti, jednoduchosti a jasnosti; b) logickej výstavbe a emocionálnej pôsobivosti; c) permanentnej korešpondencii s celonárodným jazykom; d) prisnej determinácii dôkladne premyslených termínov; e) širokému využívaniu rozmanitých štýlistických zdrojov jazyka; f) rozumnému použitiu nevyhnutných cifier, symbolov a znakov.

V typologickej štúdií *Dva problémy teórie slovosledu* (s. 219—225) žiada R. A. Budagov dôsledne odlišovať všeobecnotypologické kategórie od historicko-gramatických na jednej strane a gramatické od štýlistických na strane druhej. V príspevku *Zhoda a totožnosť v kontrastívnej syntaxi* (s. 226—230) ukazuje, že syntaktické konštrukcie aj blízkych jazykov bývajú málokedy totožné. A práve kontrastívny spôsob výskumu vynesie na povrch, že to, čo sa pri izolovanom pohľade zdalo totožnosťou, v skutočnosti je iba zhoda. V štúdií *Historicko-porovnávacie štúdium románskych jazykov a všeobecné otázky syntaxe* (s. 231—254) ukazuje, že k syntaxi možno pristupovať dvojako: metódou „aktívnej syntaxe“, ktorá skúma, ako sa všeobecné kategórie vyjadrujú v konkrétnych jazykoch, a metódou „jestvujúcej syntaxe“, vychádzajúcej z konkrétneho stavu syntaktických tvarov v jazyku a odhaľujúcej ich funkcie a významy. Jednoznačne uprednostňuje druhú metódu, ktorá berie do úvahy špecifiku jazyka aj v diachronickej rovine.

R. A. Budagov predkladá i zaujímavú klasifikáciu lexiky, ktorá vychádza z Potebňovho rozlišovania blízkych a vzdialených významov (bližajšie i ďalšie značenia slova). V poslednej syntaktickej etude *K teórii vzťahov medzi slovom, syntagmou a vetou* (s. 255 až 280) vnaša do diskusie slovo romanistu. Na základe bohatého typologickeho usporia-

daného materiálu románskych jazykov ukázal, že pre latinčinu je charakteristické voľnejšie spojenie slov vo vete, ako je spojenie syntagmatické, ktoré predstavuje štruktúro-sémantickú jednotku s väčším vnútorným napätím.

V knihe je i viacero štúdií z oblasti štylistiky. V štúdiu *Puškin ako jazykovedec* (s. 156—168) sa R. A. Budagov po prvýkrát zaoberá osobnosťou veľikána ruskej i svetovej literatúry z tohto aspektu. V článku *O jednej štylistickej zvláštnosti Cervantesovho Dona Quijota* (s. 169—186) skúma štylistickú štruktúru titulov a podtitulov jednotlivých kapitol ako dôležitého prvku kompozičnej a štylistickej orientácie celého diela. Pozornosť si zasluhuje i najdlhšia štúdia v knihe *Poznámky k jazyku a štýlu I. Ilfa a E. Petrova* (s. 188—216).

Sila knihy je i v tom, že autor dáva hovoriť samému jazykovému materiálu. Závery sú potom konkrétne, a teda presvedčivé. Navyše je to kniha napísaná sviežim „emocionálnym“ jazykom. kniha plná nielen **aktuálnych** otázok súčasnej jazykovedy, ale aj **odpovedí** jazykovedca-marxistu na ne.

S. Ondrejovič

*STUDIA SLAVICA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE*. Tomus XV—XVII. Budapest, Akadémiai Kiadó 1969—1971.

Zborník *Studia Slavica* je ústredným publikačným orgánom slavistov v Maďarsku. Vychádza ročne v dvoch dvojzväzkových dieloch približne po 200 stranách.

Zo slavistických štúdií, ktoré boli uverejnené v časopise *Studia Slavica* v období od posledného Medzinárodného zjazdu slavistov (r. 1968 v Prahe), všimneme si len tie, ktoré sú prínosom pre slovakistiku.

Predovšetkým treba spomenúť štúdie maďarského slovakistu Františka Gregora z oblasti slovenskej historickej lexiky. Osobitnú pozornosť slovakistov (najmä lexikografov a etymológov) si zaslúži Gregorov príspevok *Slowakische Elemente im Bistritzer Glossar?* polemicky sa vyrovnávajúci s názormi M. Hayekovej (*Jazykovedné štúdie IX*, s. 115—135). V budúcnosti, najmä pri koncipovaní *Slovenského historického slovníka* a pri príprave *Slovenského etymologického slovníka*, bude treba zaujať stanovisko k slovenskému či neslovenskému pôvodu skúmaných glos. Cenné sú aj ďalšie štúdie F. Gregora prinášajúce interpretáciu a historickú dokumentáciu najmä takých slovenských slov, pri ktorých ide alebo môže ísť o maďarský pôvod. Takéto sú napríklad po nemecky písané štúdie o ozdobných prvkoch na odevoch (napr. *boritáš*, *cifra*, *čipka*, *fodra*, *ketjš*, *ketješka*, *magóčka*, *mešterka*, *pasomán*, *raca* a i.) a ich pomenovaniach maďarského pôvodu (roč. 15, 1969, s. 219—237), ďalej štúdia o koči a podobných dopravných prostriedkoch a ich súčiastkach v slovenčine (roč. 16, 1970, s. 193—218), ako aj štúdia o nadávkach a preklínaniach maďarského pôvodu v slovenčine (roč. 17, 1971, s. 107—118). V štúdiu o maďarskom slove *massa* a slovenskom *maša* (roč. 16, 1970, s. 122—128) zamieťa Gregor Machkov výklad slovenského *maša* z nem. *mašina* a vykladá tieto slová ako výpožičky z latinčiny. Skúmanú problematiku lexikálnych výpožičiek z maďarčiny v slovenčine dopĺňa aj príspevok J. Dorulu *O maďarčine na Slovensku a o preberaní slov maďarského pôvodu do slovenčiny v období predbernoľákovskom* (roč. 17, 1971, s. 91—107).

Z neязыkovedných štúdií zaujmú slovakistu najmä príspevky I. Frieda o povestiach z *Považia v slovenskej* a maďarskej literatúre (roč. 15, 1969, s. 93—113) a príspevok I. Csukása o *utopistickom* socializme v Štúrovej škole.

Z recenzii uverejnených v tomto časopise upútavajú pozornosť najmä správa L. Kissa o bibliografii slovenskej jazykovedy od E. Stankiewicza a D. S. Wortha (z nej sa dozve-



dáme, že slovenskej jazykovede sa v nej venuje 26 strán) a recenzia E. Niederhasera knihy P. Horvátha o hlavných smeroch vývinu práva u národov v strednej a východnej Európe (roč. 15. 1969. s. 379—380). Recenzovaná kniha P. Horvátha (*A kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének főbb irányai*. Budapest 1968. 495 s.) môže poslúžiť ako pomocná literatúra i pri koncipovaní niektorých hesiel administratívno-právneho charakteru v *Slovenskom historickom slovníku*.

Zo správ v rubrike „Chronica“ (roč. 15, 1969, s. 140—175; roč. 16, 1970, s. 394—395) sa dozvedáme o rozvoji slavistiky v Maďarsku. Okrem recenzovaného zborníka *Studia Slavica* vychádzajú v Maďarsku zborníky *Slavica* (vydáva Katedra slovanskej filológie pri univerzite L. Kossútha v Debrecíne) a *Dissertationes Slavicae* (vydáva Katedra ruskej filológie pri univerzite A. Józsefa v Segedíne). Záujem o slavistiku v Maďarsku dokumentuje aj to, že na VI. Medzinárodnom zjazde slavistov v Prahe r. 1968 sa zúčastnilo 42 delegátov z Maďarska, z ktorých 30 vystúpilo s referátmi a diskusnými príspevkami. Texty referátov boli publikované v XIII. zväzku časopisu *Studia Slavica*. Na zjazde v Prahe reprezentovalo maďarskú slavistickú produkciu z r. 1965—1968 23 samostatných vedeckých prác.

V „Chronike“ sa referuje aj o obhajobách a prednáškach zo slavistiky. Dňa 26. marca 1968 bola obhajoba doktorskej dizertácie prof. I. Siposa, ktorá je cenným prínosom k otázke slovensko-maďarských jazykových vzťahov juhovýchodnej skupiny východo-slovenských nárečí v poriečí Bodroga. Na onomastickej konferencii v Budapešti v septembri 1969 predniesol P. Király referát *O úlohách slavistiky v Maďarsku pri výskumoch slovanskej onomastiky* a I. Sipos *O pôsobení analógie pri utváraní geografických názvov*. Z prednášok, ktoré odzneli v slavistickej sekcii Maďarskej jazykovednej spoločnosti, treba spomenúť aspoň referát L. Kissa *O maďarských entografických a botanických termínoch prevzatých zo slovanských jazykov*, ktorý je čiastkovým výsledkom autorovho sústavného záujmu o výskum etymológie slov slovanského (i slovenského) pôvodu v maďarčine.

V časopise *Studia Slavica* tvoria príspevky zo slovakistiky v recenzovaných troch ročníkoch až 155 strán, čo predstavuje vyše štvrtiny celkového počtu príspevkov. Slovakistika je však v tomto časopise dobre zastúpená nielen kvantitatívne, ale kladne možno hodnotiť aj úroveň príspevkov. Vzhľadom na tradíciu slovakistiky v Maďarsku sú tieto štúdie orientované prevažne na problematiku z dejín slovenského jazyka. Chýbajú tu štúdie o súčasnej spisovnej slovenčine.

K. Habovštiaková

Z POLSKICH STUDIÓW SLAWISTYCZNYCH. 4. JEZYKOZNAWSTWO.  
Warszawa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1972. 348 s.

Zborník *Z polskich studiów slawistycznych* predstavuje práce na VII. medzinárodny zjazd slavistov z oblasti jazykovedy. Obsahuje 39 príspevkov, ktoré sú rozdelené do 7 častí: skladba, tvorenie slov, dialektológia, toponomastika, morfológia, fonológia, súčasná lingvistika a história jazyka (každá časť predstavuje jednu jazykovednú disciplínu).

V prvej časti zborníka venovanej syntaktickej problematike Cz. Bartula z Krakova má príspevok o praslovanských elementoch zloženej vety v starocirkevnoslovanskom jazyku (s. 5—13). O histórii poľských rozkazovacích a opytovacích viet sa zmieňuje K. Pisarkowa z Krakova (s. 35—43). Zaujímavý je príspevok Z. Stieberta z Varšavy o poradí vetných členov v slovanských jazykoch (s. 43—47). Vo väčšine slovanských jazykov je poradie: subjekt—verbum—objekt. Objekt možno dať na prvé miesto iba

vtedy, ak ide o **podstatné meno mužského rodu životné**, v jednotnom a v množnom čísle a **podstatné meno zakončené na -a**. Zameniť sa dá i poradie vetných členov v minulom čase, napr. *rozum ograniczał złość*.

Z oblasti tvorenia slov S. Karolak z Varšavy porovnáva štruktúru slovanských slovotvorných formácií so štruktúrou vety (s. 65–75). Z. Leszczyński z Krakova venuje pozornosť **poľským prídavným menám**, ktoré vznikli z prevzatých podstatných mien zakončených na *-ja*, napr.: *proporcja/proporcjonalny; potencja/potencjalny; agresja/agresywny*. J. Puzyninová z Varšavy má príspevok o slovotvornom delení slov (s. 101–109). S. Rospond z Vroclavi venuje osobitnú pozornosť onomastickému a apelatívnemu tvoreniu slov (s. 109–121). Tvorenie expresívnych slovies v slovanských jazykoch (s. 121–129) rozoberá S. Warehol z Lublina. Podľa neho tvorenie expresívnych slovies v slovanských jazykoch je rozdielne: v srbochorvátskom a macedónskom jazyku má pravidelný charakter, kým v poľskom a ukrajinskom jazyku je ľu v počiatočnom štádiu.

Onomastiku ako aj dialektológiu a frazeológiu obsahuje tretia časť zborníka. O lexikálnych zmenách na pozadí zmien prostredia (s. 129–137) píše A. Basarová z Varšavy. O srbochorvátskych slovesných zámienach sa zmieňuje Z. Kempf z Opola (s. 163–177). Prežývky v staropoľskom a v staroruskom jazyku si všima T. Skulina z Poznane (s. 199–213). V tejto časti sú aj dva príspevky, ktoré budú zaujímať slovenských a českých jazykovedcov. Je to príspevok T. Z. Orłoszovej z Krakova *Zapożyczenia słowiańskie w czeskiej terminologii medycznej* (s. 177–185) a príspevok Z. Sobierajského *Wpływy słowackie w nazwach stopni pokrewieństwa na Spiszu* (s. 213–221). T. Z. Orłosz uvádza tie slová v českej lekárskej terminológii, ktoré boli prevzaté z poľského, ruského a srbochorvátskeho jazyka: *bezwłada, chryпка, kallub, koltoun, kyška, matinec, matinik, ospa, pluzně, podpas, položník, uška* boli prevzaté z poľštiny, *bérce, bolnice, boltec, chrkota, chrkotina, lanita, nozdra, vežda, želvák* z ruštiny a *názeba, rupice, zenice* zo srbochorváčtiny. Príspevok Z. Sobierajského uvádza jazykový materiál zo 46 spisských dedín v Poľsku a na Slovensku, kde sa používajú slová *dziadek, babka, sviokier, sviokra*. Materiál dopĺňa aj mapkami tejto jazykovej oblasti.

Štvrtá časť zborníka tvorí morfológia. Príspevky sa týkajú slovesného vidu (A. Bogusławski), gramatického rodu poľských podstatných mien (B. Kreja), vplyvu nebalckanských slovanských jazykov na ustálenie gramatického rodu niektorých podstatných mien v bulharčine (H. Orzechowska), koncoviek *-t* a *-ł* v ruských nárečiach (W. Kuraszkiwicz) a kritérií klasifikácie slovesného rodu v slovanských jazykoch (C. Piernikarski).

V piatej časti, o fonetike a fonológii, je príspevok L. Moszyńskiego o vývine fonologického systému od praslovanskej jazykovej jednoty až po jazyk Cyrila a Metoda. Príspevok je zaujímavý najmä preto, že v ostatnom čase je veľa sporných problémov v otázke zániku praslovanského jazyka.

V šiestej časti J. S. Bien z Varšavy rozoberá dva pojmy — *lexa* a *lexéma*, ktoré sa používajú pri automatickom preklade textov. Príspevok o základoch prekladovej procedúry je v angličtine a jeho autorom je O. A. Wojtasiewicz z Varšavy.

Príspevky v poslednej časti sa zaoberajú históriou. M. Rudnicki z Poznane (s. 321 až 333) dokazuje, že pravlastou Slovanov je východné pobrežie **Baltiku**. S pioniermi slavistickej komparatistiky 16. storočia (Theodor Buchmann, Konrád Gesner, Adam Bohorič) nás zoznamuje P. Zwoliński z Varšavy (s. 339–346).

Zborník svedčí o dobrej príprave poľských jazykovedcov na VII. medzinárodný zjazd slavistov a môže slúžiť ako cenná pomôcka aj našim jazykovedcom.

M. Pančíková